

REPUBLIKA

MJESEČNIK ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

Davor Šalat: *In memoriam – Branimir Bošnjak* / 3
Josip Brkić: *Mirogojska lauda prijatelju* / 7
Branimir Bošnjak: *Pjesme* / 9

Ana Horvat: *Profesorov grob* / 16
Ivo Runtić: *Obožavati* / 20
Zlatko Kramarić: *Revizija prošlih sjećanja II* / 23

TEMA DVOBROJA

37. zagrebački književni razgovori: *Jezik, književnost i nacionalni identitet*

Božidar Petrač: *Pozdravni govor* / 40
Yiorgos Chouliaras: *Književnost i nacionalizam* / 42
Maciej Czerwiński: *Hrvatski nacionalni identitet u književnim i neknjiževnim kodovima komunizma* / 45
Magdalena Dyras: *Re-konstrukcije identiteta u Hrvatskoj i kulturni zaokret prema prostoru* / 51
Manuel Frias Martins: *Priča o snu i nacionalni identitet* / 57
Tihomir Glowatzky: *Regionalne kulturne tradicije u hrvatskoj književnosti i njezine relacije prema svjetskoj književnosti (Weltliteratur)* / 67
Bernarda Katušić: *Ljubeći Drugi* / 72
Frančeska Liebmann: *Babilonska kula u opusu jednog jedinog pisca – jezik kao primarna odrednica nacionalnog (i kulturnog identiteta) likova u dvjema kronikama Ive Andrića* / 80

- Ranko Matasović: *Razmatranja o jezku i etničkom identitetu u povijesti europske književnosti* / 87
- Ivica Matičević: *Slučaj pjesnika Borisa Marune ili o identitetu hrvatskih emigrantskih pisaca* / 92
- Cécile Oumhani: *Pisanje – potraga za jezikom* / 97
- Božidar Petrač: *Sto godina Sigetske epopeje – hrvatski nacionalni identitet* / 100
- Tuga Tarle: *Jezik kao utočište* / 105
- Kees van Meel: *Živjeti mali jezik* / 111
- Gábor Zsille: *Govoriti osamljenim jezikom – živjeti u egzilu* / 117

KRITIKA

- Dunja Detoni Dujmić: *Teške boje* / 121
- Livija Reškovac: *Ptica na ušću smoga – neko novo iščitavanje* / 123
- Franjo Nagulov: *Blogobojazna Marina* / 124
Sjećanja za potpalu / 129
Ravnica nakon potopa / 132
- Aldo Kliman: *Književno-kritički symposion o Borisu Domagoju Biletiću* / 134
- Maja Kolman Maksimiljanović: *Kronika DHK* / 138

In memoriam † BRANIMIR BOŠNJAK †

(Vrbica kod Vinkovaca, 9. studenoga 1943. – Zagreb, 18. studenoga 2016.)

Smrt nas neprekidno podsjeća koliko je naše zemaljsko postojanje krhko, nesigurno i privremeno te kako uistinu „prolazi slava ovoga svijeta“. S druge strane, njezin zadnji, smrtni, rez čini konačnim, dovršenim pa time i važnijim ono što smo za života napravili. Tako se nakon doslovne „smrti autora“ pozornost s vremenom sve više prenosi na sam njegov tekst koji nadalje ima veću ili manju važnost i radijaciju unutar u prvome redu opće memorije nacionalne kulture i jezika. Doista, njegov tekst, njegova djela, uglavnom su sve što od književnika preostaje te je zato uistinu velik osobni ulog i povjerenje koje on u njih polaže. Važnosti tog sažetka cijele jedne osobnosti, cijelog jednog ljudskog i umjetničkog univerzuma, koji odsad pa zauvijek stoji namjesto živog čovjeka, stoga trebaju biti svjesni i njegovi budući čitatelji.

Tako će biti i s pjesnikom, esejistom, književnim znanstvenikom i urednikom Branimirom Bošnjakom čija nedavna smrt pridaje još veću važnost njegovu uistinu bogatom književnom opusu, brojnim visokovrijednim knjigama različitih žanrova koje je ostavio iza sebe. On će po tome biti trajno među nama, među svim svojim čitateljima, ali će nas koji smo Branka (kako smo ga zvali) dobro poznavali i voljeli, odsada stalno podsjećati i na bolnu činjenicu njegove osobne fizičke odsutnosti. Branimir Bošnjak bio je čovjek velike erudicije i iznimne osjetljivosti za razumijevanje vrlo različitih životnih i književnih iskustava. Staložen, tolerantan, sućutan, osobito prema „malim ljudima“ i životnim detaljima, intelektualistički duhovit, ironičan i sarkastičan prema zločestoći i primitivizmu, potresen razmahom ratnog zlosilja protiv Hrvatske početkom devedesetih godina prošlog stoljeća te zgrožen univerzalnim zlosiljem novih, lokalnih i globalnih „gospodara svijeta“ – tako sam doživio Branka prilikom mnogih naših razgovora i književnih suradnji, često vezanih i uz Društvo hrvatskih književnika. On je godinama bio u vodstvu našega društva, bio je i istaknuti sudionik u mnogim djelatnostima i manifestacijama DHK-a. A osobito će ga pamtiti brojni književnici, napose pjesnici različitih poetičkih i svjetonazorskih profila, čije je knjige desetljećima marljivo i nesebično predstavljao na javnim skupovima te tako intenzivno sudjelovao u književnome životu.

Branimir Bošnjak bio je uistinu svestrani intelektualac koji je imao važnu ulogu u hrvatskoj kulturi na različitim područjima kao što su poezija, književna kritika, esejistika, književna znanost te uređivanje časopisa

i televizijskoga i radijskog dramskog programa. Tako je, još kao mladić, krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća bio glavni urednik časopisa *Pitanja*, u vrijeme kad je taj časopis bio promotor posve novih i tada posve recentnih teorija francuskoga poststrukturalizma i dekonstrukcije, a 1970. – zajedno s Darkom Kolibašem – uredio je zbornik *Slovo razlike*, s izabranim tekstovima potstrukturalističkih teoretičara. Važnost časopisa *Pitanja* ogleda se, između ostaloga, u tome što je jedan naraštaj važnih hrvatskih pjesnika i nazvan pitanjašima. Oni su, doduše, išli svaki svojim poetičkim putem, ali su bili i nedvojbeni teoretski i praktični *novum* u odnosu na, primjerice, krugovaše i razlogaše, a njihov se utjecaj osjećao (osobito na takozvanu označiteljsku scenu) i na još mlađim generacijama domaćega pjesništva – offašima i kvorumašima.

Bošnjakova esejistika i književna kritika, objavljena u mnogim knjigama, odnosi se na razna područja – od društvenih i teoretsko-filozofskih tema do poezije, proze, dramskog i radiodramskog stvaralaštva. Kruna njegove književnokritičke djelatnosti, *magnum opus* opsegom i kvalitetom, svakako je dvosveščana knjiga s oko tisuću sto stranica *Hrvatsko pjesništvo: pjesnici 20. stoljeća*, za koju je 2011. godine dobio Nagradu Matice hrvatske *Antun Gustav Matoš* za književnu i umjetničku kritiku. Tom si je knjigom Bošnjak zadao vrlo rijedak cilj teorijskoga ocrtanja cjelokupnog hrvatskog pjesništva prošlog stoljeća. Počeo ju je razmatranjem o konceptu modernizacija, koji je – induciran vrlo često i iz izvanknjiževnoga areala – više puta tijekom dvadesetog stoljeća temeljito preobražavao hrvatsko pjesništvo i koji ga je, kako kaže autor, „učinio svjetski prepoznatljivim“. Spomenutu knjigu, nakon književnokritičkog tumačenja mnogih pjesnika u rasponu od Janka Polića Kamova do Ane Brnardić, Bošnjak je završio esejem *Hrvatsko pjesništvo i svijet tehnologije fragmenata*. U njemu se iz pluralizma pjesničkoga slobodonosnog *drugog glasa* vraća natrag u neveseo, gotovo apokaliptičan, virtualni svijet koji je, jednoobraznošću i ogoljenom tehnologijskom i merkantilnom moći, sušta suprotnost poeziji. Svoj pak književnoznanstveni vrhunac Bošnjak je zasigurno imao u knjizi *Modeli moderniteta* iz 1998. godine. To je zapravo bio njegov doktorski rad u kojemu je vrlo sustavno analizirao modernistički, avangardni i postmodernistički kulturni i književni kontekst te unutar njega poeziju Josipa Severa kao zapravo rodonačelnika naše poetske označiteljske scene. U Bošnjakovu uredničkom poslu, uz već spomenuta *Pitanja*, valja dodati i to da je bio urednik u *Studentskom listu*, *Poletu*, *Republici* i *The Bridgeu*, te da je niz godina bio urednik Dramskih programa Radija i Televizije Zagreb, odnosno Hrvatskoga radija i televizije.

Uza sve to, osobno ću Bošnjaka najviše pamtiti kao osebujnog pjesnika čija je poetska fortuna bila u stalnome usponu pa se je, od stanovitoga traženja vlastitog pjesničkog diskursa u prvim zbirkama pjesama, kasnije razvio u jednog od naših najistaknutijih i jasno prepoznatljivih pjesnika. To je potvrđeno i našim najvažnijim književnim i društvenim nagradama

za poeziju, kao što su Nagrada Grada Zagreba, *Tin Ujević, Vladimir Nazor* (godišnja nagrada), *Josip i Ivan Kozarac, Visoka žuta žita, Goranov vijenac, Maslinov vijenac* u Selcima. Poznato je da je Bošnjak u početku bio pod dojmom mihalićevskog tipa egzistencijalističke poezije te da je utjecaj egzistencijalizma u njegovu pjesništvu i kasnije ostao znatniji nego u nekih drugih pitanjaša. Tome je pogodovala i činjenica da postupak dekonstrukcije u Bošnjakovoj poeziji (za razliku od, primjerice, Kolibaša, Rogića Nehajeva i ranog Vladovića) uglavnom nije bio usmjeren na podrečeničnu razinu pa logocentrizam nije nastojao izbjeći izmicanjem semantičkog konteksta samog teksta, odnosno značenjskom mikrosegmentacijom. Prije je bila riječ o esejiziranom, pa time i gotovo nužno egzistencijalno artikularanom, prokazivanju raznih Vrhovnih orijentira, koji obično, u represivnom reproduciranju Istog, iza sebe ostavljaju pustoš. Moglo bi se čak reći da je Bošnjak u poeziji na konstruktivni (metodični, diskurzivni) način dekonstruirao svijet kako bi ga onda, nakon provedene dekonstrukcije, ponovno konstruirao, odnosno, kako je sam rekao, „ponovno napisao“.

U njegovom pjesništvu tijekom desetljeća prevladavao je subjekt koji je diskurzivirao prazninu i trošivost svijeta i jezika te se u hotimičnom antiideologijskom gardu okretao malim životnim stvarima, „sitnišu svakodnevlja“, urbanom pejzažu, govoru iz tjelesnosti svijeta. Nakon ludističke, infantilizacijske i ironične dekonstrukcije u prvim zbirkama pjesama, kasnije će pojaviti i subjekt koji će znatnije naglasiti etičku dimenziju svijeta. On će pri tematiziranju Domovinskog rata biti zgranut apokaliptičkim razmjerima agresije na Hrvatsku i ravnodušnošću Zapada koji u svojoj kolonijalnoj prošlosti i aktualnoj postmodernističkoj nivelaciji nije mogao prepoznati temeljne humanističke vrijednosti koje su ga nekad oblikovale. Bošnjak je potom, u *Susačkim razglednicama* iz 1996. godine pronašao, kako kaže Cvjetko Milanja, „scenu nade iz vlastitih sjećanja“, mediteranski „inventar slika kao metonimiju života“, „mitsku ideju obnavljanja“, „tijelo kao vitalnu, biološku činjenicu“ i „taktilni doživljaj života“. Spomenuta se „scena nade“ u Bošnjakovoj zbirci *Svrhe malih stvari* iz 2008. još mogla locirati u, kako kaže Branko Maleš, „svijet Sitnoga i neambicioznu ljubav za Malo“, u kojemu „zasad kapital ne pronalazi veći interes pa je nužna instrumentalizacija izostala“.

No u predzadnjoj zbirci *Izgubljen u internetu* iz 2009. nadonosni sloj dodatno je „stanjen“. Zbog iznimne brzine i intenziteta sveopće konzumerizacije i virtualizacije života, Bošnjak je mogao samo ustvrditi da je sve manje toga ostalo izvan njihova zapravo smrtonosnoga dosega. A raspršene svake iluzije o svijetu, pjesnika je dovelo do smrti kao zadnjeg zrcala u kojemu se treba ogledati. To je posljedovalo poezijom otrežnjujućih uvida, koja je postala dovoljno iskustveno, misaono i izrazno snažna da se pohrva s krajnjim koordinatama svijeta i teksta – životom i smrću, zbiljom i virtualnošću, trošivošću i vječnošću, jezikom i onim što jeziku nije dostupno. Tako je zadnja i, sada je posve jasno, testamentarna knjiga pjesama *Pjesme na dnu svijeta* iz 2013. najutišanija od svih Bošnjakovih zbirki. Njegova

dekonstrukcija ovdje se protegnula na sve zamislivo, na sav kozmički, egzistencijalni, osobni i tekstovni realitet. Ona se prometnula u svojevrsnu kroniku mrvljenja, zaborava i nestajanja svijeta i samog subjekta. Zadivljujuća je pak usredotočenost pjesmovne svijesti da u stopu slijedi to nestajanje kao, doduše, neizbježni proces sveopće trošivosti, prolaznosti i praznine, ali i ipak dramatično zbivanje ne samo tekstualnog već i egzistencijalnog rastakanja subjekta.

Uglavnom, prodornost Bošnjakova pjesničkog uvida i iskustva, tamni šarm njegove vizije svijeta u kojemu čovjek temeljnu ljudskost može pronaći tek u dubini vlastitog i tuđeg intimiteta te poezija koja paradokse postojanja izražava efektnim oksimoronima, preciznom misaonošću i dojmljivim slikama, bit će trajni podsjetnici i na njegovo važno mjesto u suvremenom hrvatskome pjesništvu i na Branimira Bošnjaka kao čovjeka unikatne osobnosti. Sačuvajmo ga u trajnome sjećanju i pobrinimo se da njegov iznimno vrijedan književni opus ne prekrije zaborav, kao što se to, nažalost, prečesto događa s hrvatskim književnicima.

Davor Šalat

Josip Brkić

Mirogojska lauda prijatelju

(Slovo na sahrani Branka Branimira Bošnjaka, književnika [1943.-2016.],
18. studenoga 2016.)

Draga Višnja, Vladimire, dragi prijatelji

Baštinici ljubavi i riječi, baštinici su života. Njihovo je vrijeme svijeta. Nitko ga i ništa ga ne dolazi mjeriti.

Još prije nekoliko dana kada smo se zadnji put sreli, činilo se kako su nas upravo „mjerači vremena“ mimoišli. U „posudama za vrijeme“ uvukli smo se u Millenium sa smiješkom, negdje između usiljenosti i čuđenja. Ništa nismo ponavljali. Samo smo nastavljali kao baštinici kulture i svijeta, ispijajući što je komu drago.

Ni na um nam nije palo da možda više od pedesetak godina 20. stoljeća, i kad smo se družili i kad nismo, smrt oponaša prirodu kao što se nekoć činilo da je oponaša umjetnost. A čini se da znamo kamo su nas odvele sve „tehnologije iskupljenja“. Od nje, od *Svega što nam prilazi* (1069.) preko *Trošenja maske* (1974.), *Semantičkih gladovanja* (1984.), *Sušačkih razglednica* (2001.), itd., od *Slova razlike* (1970.) do *Žanrovskih praksi hrvatske proze* (2007.) i *Hrvatskog pjesništva XX. stoljeća* (2010.), potrošnja riječi zbilja vodi do *Pjesme na dnu svijeta* i *Zapletene priče*. Mirno i bez obijesna lova na „neobjašnjivu odsutnost“ valjalo je „dozvati sve skrivenijeg sebe“ iz nepostojećeg središta pjesme i svijeta. Izmaknut nam je „fundamentum incocusum“, čvrsti temelj svih stvari, koje jesu da jesu, koje nisu da nisu. „Ono što je neprestano odlazilo, otišlo je u sam beskraj.“

A smrt? Ona je upisana u postojanje kao baština, također, kao „horror vacui“, kao dno svijeta kojemu se sve vraća.

Puteći se ka tom dnu, mi smo stvarno u šetnji k „vječnom kraju“. Hučeći vjetar toga kraja ne prekida nemilosrdnu oporost postojanja, život - koji upravo jest jedini „koji je prošao“.

Moje je vrijeme vječno moje, ono je oduvijek i uvijek, aei on. Nije to samo prolaznost, nego neprestano suočavanje, čak i s time da „pjesnik mora umrijeti poslije svake svoje pjesme“. Tako smo bogati smrću da smo još baštinici života. I ondje na početku i ovdje na kraju.

A onda, „trn ruže ljubavi“ zaustavio je „srce zauvijek“, pa se, eto, shodno rasporedu vremena, bez svakodnevnih njegovih mjeraca, i naš prijatelj, i moj prijatelj, Branimir, kako sam mu dopunio ime, odšetao s Perzefonom u Had, da na proljeće, u „vječnom kraju“ mahne rukom onome što u početku bijaše riječ, što cvjeta između Neba i Zemlje. To je dobar znak premda ne znamo kamo vodi.

Je li to puno ili malo, gotovo je svejedno. S ovu stranu Stiksa, možemo samo vidjeti ispunjenje toga života dok se tu pred nama i među nama stvarni svijet reproducira virtualno. A pjesnik je već bio „izgubljen u Internetu“. Stekne li se tako da ga, vraćajući ga zemlji, ne izgubimo u sjećanju i zaboravu, bit će to znak da je ispunio i ljubav i riječ, i život i smrt.

Neka mu je laka hrvatska zemlja.

Branimir Bošnjak

Pjesme*

MASKA

Stavimo ruke na stol
Pričamo zatim
Maska polaže pravo na nas
Za uzvrat ona nam daje nadu
Ne kupuje nas: prije bi to bilo
Navođenje samoga sebe u sigurnost
Gdje se značenje koje čuvamo
Izbrisalo

TROŠENJE MASKE

Radosni geniji cjeline
Ispisuju nove stranice
U otvorenoj tami Ogledala
Stranice koje gledamo
Nastanjeni u vlastitoj noći

Pratiš li napor izmirenja
U tajni što se troši
Maski
Kojoj sve više pomaže lice

Otrgnut lik više se ne vraća prepoznat

* Priir. Davor Šalat.

GOVORIŠ

Govoriš o kruhu na stolu, o maloj ruži
koja spaja nejednako osvijetljene
stranice knjige, tamno predsoblje
i glas dječaka na ulici
glas dječaka negdje u dubini sobe
još dublje od riječi
potpuno oslobođenih ranjivosti
između rana i raspadanja
jest ova ruža jednostavnih latica
prostor je to u kome se
uspostavlja nešto kao drhtavica
grozničave mirnoće
svijet pulsira
ne, tvoja je ruža drhtavo srce
ono diše
ranjeno a opet znajući
tu trenutačnu smrt koja se ponavlja tisuće
i tisuće puta
i za nas i za nas
za tebe koja probodena tamnim mačevima
naginješ svoje oči
očima koje su moje ali slijepe
pozivaš me negdje bliže
strahu i izdržljivosti
dok ti srce govori
o svijetu koji nestaje
i o nama u tom svijetu
o nama okupljenima oko svjetlosti
možemo li pomoći na drugi način
nego srcem
ružom koja se istrgnuta
prepušta i smrti i nama istodobno
izgovarajući ono jedno:

svijet na svom zalasku
koji nepromišljeno svjedočimo.

TEŠKE SU I NEPREDVIDIVE

Teške su i nepredvidive
a opet previše jednostavne pjesme
upućene jednostavnom govoru

Odvojio se od svojeg značenja
učinio providnom ljudsku pravednost
Sve zapravo bježi u otežalost stvarima
njihovu drsku neproničnost
Putuju svjetovi stvari
okružuju ljude u malenim činovima
U automobilima zrakoplovima
dočekuju ljudsku nestalnost
Vikendice već postavljaju zahtjeve
na sve strane tegobni red
ište ljudsku dušu
koja slobodna
bira lance
kako bi otežala vlastitu slobodu

TEKSTOVNE MAGLE

*Vidjet ćeš rekoše tajni znaci i tama se spusti još gušća
neprobojna magla osvjetljava čitav tekst i ukazuje se
neka nevidljiva vidljivost
povezana s tajnim izvorima koji bi obnavljali
svijet se ukazuje u šutnji, ali ona nije tvoja šutnja
to šuti svijet i tvoja šutnja u svijetu
sada je glasnija nego ikad
šuti u tom svijetu koji ravnodušno
gleda oko sebe
i u tvoju sićušnu nijemost
i dalje kroz nju u samo hladno srce*

okorjelo
ne može se više nikada razbiti

TIJELA STVARI

*po napuštenim sobama
ostavljeni stari stolci
tepisi
odbačene zemljopisne karte
časopisi i knjige
toliko različite
da ih je moralo listati
mnoštvo ruku
nitko ne može sakupiti*

*u jedan život
sva ona tijela
kojima su stvari
ispunjavale dane i noći
ne nastanjuju se
ni u svijet onih
koji zdvojno
tek žive
no stvari one čekaju
neko kućno božanstvo
koje sjedajući na stolac
sve oko sebe učini potrebnim
zablistaju stare tabakere
prislonjene uz ruku
koja ih više ne ostavlja
stvari žive tijela*

HABEAS CORPUS

Tijelo se besramno nudi
Rukama nogama ustima grudima
Peri uši i ono iza ušiju!
Već ti se prijeti: spasi me!
Toliko si činio za mnoge
Učini nešto za mene, tvoje tijelo!
Uzmi me u naručje pričaj mi priče

Cigareta
Kao uskličnik između
Dvije radosne rečenice
Dok ti sivi oblaci dima
Feniraju umornu glavu

Nema nam spasa, tijelo moje

TIŠINA SVIJETA

Čini se svijet se naglo utišao
Na svojoj ljepljivoj muholovki
Toliko puke buke
A zapravo se i ne zbiva
Drugo do samoća podivljalog svijeta

A samo smo ga načas
Ostavili samog
Vjerujući kako smo neodoljivi
I bolji dio onih sitnica
Od kojih se stvara
Plankton svemirske hrane
Arkadija stvorena
Kako bi bila pojedena
Stalna utiha koja snažno
Utišava krik

Zalutali šaptač
Nagnut vlastitom gluhom uhu
Kome se ništa ne događa
Neprestano nadjačava
Nenosnu buku
Strahotno utišanoga svijeta

PJESMA O NIŠTICI

Nisam dodavao nisam smanjivao
a sve se urušava ništici
kao podmetnuti recepti za tortu
sve što pomaže odmoglo je
sve što odmaže pomaže nestanku
neprestano nagovara i nudi
nasmijano lice a u pećnici
zagorjeli krikovi
urezuju znakove, nijeme riječi
mikrovalnu altamiru

Tko će se radovati
poludjelom kuharu?!

Ne preostaje nego staviti točku
tako sve riječi jure u zagrljaj
sve rečenice i zarezi i uskličnici
sve ono bez čega ne možemo na ulicu
ne možemo u kuću
bez njih ništa ne mogu
i stojim pred morem
ne smijem izgovoriti svijet
svi se boje njegova mraka

Hoće li more dozvati čistost jutra

ovo more poput mrlje
koju nitko više ne može oprati

DISANJE

Ali, reći ću: neka strašna nesigurnost, nešto što se izmaklo i naizgled prejednostavno za pamćenje, postalo je strašnim utegom koji toliko zahtijeva od tvoga života: traži naizgled sve, da budeš i žrtva i sudac, i djelitelj života i spasonosni smrtonosac. To i jest tako da naše unutarnje slutnje stvaraju sliku svijeta i taj je svijet nesiguran ma kako se činilo nepromjenjiv i stalan. Ono što se činilo popravljivim nepopravljivo je. To jest svijet ali u njemu upravo ono narcističko Ja proizvodi neophodne iluzije kako se u takvu svijetu može i živjeti, i taj svijet neprestano „posvaja“ i čini zapravo mjestom vlastita života. No, tu tlapnju koja je potrebnija nego i sama zbilja, valja silnom snagom svakodnevno obnavljati! Stoga se svijet i mi, a zapravo samo u pitanju tek oni razdijeljeni Ja-ovi, koje ponekad zovemo „mi“, trošimo i fizički i moralno, urušavajući se sami u sebe i svoju ljubomornu propast. Naizgled to je lako reći, a opet teško prihvatiti urušavanje u sebe: to je nepristojno druženje sa smrću. Konačno, ona je drugo lice sreće: nudi nam lijek od bolesti koja je ona sama, omotana kao zmija oko našeg srca igra se tom „sitnicom“ udaha i izdaha, našim disanjem koje je uvijek i velika metafora. Konačno, pustite nas disati!

DNO SVIJETA

Na samom si dnu svijeta
nekako slobodan i sklon
razgovoru sa samim sobom
ne naročito zadovoljan koliko
osjećajući neku mlačnu slobodu
(upravo te posjetila)
dahnuo si zrak
a on je potpuno nestao
ostavljajući te
na samom dnu svijeta
nekako slobodnog
nekako razgovorljivog
bez ijednog sugovornika
u potpunoj nijemosti
koja te hrani šutnjom
a lice glača smrt

SVEVIDEĆI SLIJEPICI

Ništa više ne vidim pišem na slijepo
Tako se slova stignu dogovoriti:
ovo okrenimo na dobro, ovo učinimo
nečitljivim. Nepronična vidovitost
više ne pomaže: vidi sve iza teksta
koji se nauživao istine
okrećući se strahu i smijehu
njemu ništa drugo i ne treba
vreba kakvo oko suzno od dima
izgorjelih stvari/ljudi. Tekst je ljubomorani
Na krematorij!
Ne tražite me u tekstu
pretražite atmosferu.

Ana Horvat

Profesorov grob

Vesna za (nazvat ćemo je tako) Sašu i o Saši nije ništa znala do neposredno prije završne faze bolesti, odnosno smrti supruga. Saša je vjerojatno bila i na profesorovom pogrebu. Možda je ožalošćenoj supruzi uz odar rukovanjem izrazila sućut. Takvu si je "intimnost" mogla priuštiti jer Vesna Sašu nije mogla prepoznati jer nije znala kako gospođa izgleda. Ništa o njoj nije znala, čak ni koliko joj je, otprilike, godina, je li crnka ili plavuša, vitka ili debeljuca, ništa osim da je bila dugogodišnja ljubavnica njezinoga muža koji je kratko bolovao i tek tada Jasni priznao da od početka braka ima prilježnicu. Neudanu, reče, koja ga ljubi i diskretno čeka, na sve pristajući, punih 25 godina. Vesna je skoro presvisnula od boli i užasa kada si je osvijestila da je muž oduvijek vara. Ne bi joj on to, najvjerojatnije, nikada ni priznao da nije na dnu kade, nakon tuširanja, ostavio tamne otiske stopala. Bila je jesen i nitko više nije hodao bos. Vesna ga je, već načetog bolešću, nježno-začudeno upitala:

– *Gdje si jučer uspio tako uprljati noge, po našoj kući zasigurno nisi jer znaš da ja svakoga dana "poližem" podove. Zar si po toj hladnoći hodao bos po dvorištu?*

– *Nisam bio bos u dvorištu nego kod ljubavnice. Uprljao sam noge hodajući od njezine spavaće sobe do toaleta, ona nije takva čistunica kao ti.*

– *Dobra ti je fora! Hoćeš reći da u tvome stanju, kad kažeš da ideš na terapiju, zapravo odlaziš ljubavnici?*

– *Da, katkad da, moram se malo i s njom baviti iako sam bolestan, navikla je na moju pažnju svih tih godina otkako me bezuvjetno ljubi. Ono s čestim predavanjima i službenim putovanjima bilo je prije... Nasmiješio se sebi u brk.*

– *Ovo se, dušo, pretvara u vrlo maštoviti crnjak. Znam da se bojiš smrti i da si sklon takvom humoru, no molim te – zaustavi se! Objasni mi napokon od čega su ti sinoć bili crni tabani. Po kući uvijek imaš papuče. Ako nećeš priznati da ti podstava od onih preskupih cipela otpušta boju, smisli neku logičniju priču i skinut ćeš me s vrata.*

- *Nemam drugu priču. A zar ti ova nije dosta logična?*
- *Nije.* – nasmije se Jasna ribajući kadu dok je on pred zrcalom fenom i kefom formirao svoju prosijedu, prorijeđenu, ali još uvijek kovčavu kosu.
- *Slušaj, dušo, ja znam da imam rak i da je metastazirao, nisam budala iako sam doktor nauka iz jednog sasvim drugog znanstvenog područja. Jasno mi je, Vesno moja, da neću još dugo, pa kad si me već napokon ulovila, ukazala mi se zgodna prilika da si olakšam dušu i priznam ti istinu. Nedolično je umrijeti prekriven debelim velom tajni pred ženicom koja se zdušno za mene živoga brinula tolike godine. Vodio sam sve vrijeme našega braka dvostruki život, mila. Bila je to uzbudljiva erotska igra skrivača. Bio sam divno zaigran i vrlo uživao. Znam da ti nije bilo ni na kraj pameti. Vjerovala si da živiš u sretnome braku, tako je bilo najbolje i za mene i za tebe. Muškarcima je mnogoženstvo prirodno, no ti si mislila, s obzirom na to da sam bio vrlo potentan, da mi ne preostaje snage za još jednu žensku. Bila si mirna “trošći” me skoro svaku noć. Tu si gradno pogriješila jer ja sam imao snage i za tebe i za nju i još, katkad, za poneku studenticu koje se drugačije nisam mogao otarasiti. Da, da, na stolu mojega kabineta, baš kako si pomislila! Čak sam, katkad, iz čiste objesti zaboravljao zaključati vrata, no imao sam sreće pa me nisu ulovili!*
- *Sada bi se mogao zaustaviti, mužu moj šašavi, ljudi često pošandrcaju od bolesti, sve im se pomiješa u glavi od straha. Ideš li danas na fakultet, rekao si da imaš ispite?*
- *Ne, ne idem, jer sam ti lagao da imam ispite. Planirao sam otići k njoj. Stalno mi cmizdri na telefon, sasvim se prepustila očaju radi moje bolesti, moram je malo smiriti, hi, hi, hi...! Pa, daj, nazovi moj fakultet i pitaj imam li za danas zakazane ispite, hajde, provjeri da ti ne lažem, tj. da idem u posjete ljubavnici.*

Vesna je, kad je izišao iz kuće, nazvala njegov fakultet. U Tajništvu su joj rekli da profesor danas nema zakazane ispite. Nešto joj se stisnulo u grlu i preplavila ju je mučnina od koje je povratila doručak preko bežičnog telefona na novi dizajnerski tepih. Tupo je sjela na njihov bračni krevet i nije još mogla do kraja povjerovati, nije mogla zaplakati. Samo se tresla, imala je jaku vrtoglavicu i boljelo ju je u području slijepoočica. Trebalo joj je još dokaza da joj muž govori istinu, da nema metastaze na mozgu, već, kao što tvrdi, neizmišljenu ljubavnicu. Njezin suprug, vrtio joj se film unatrag, nije za nju izgubio erotski interes, dapače! Nikada, baš nikada u proteklih 25 godina braka nije u njegovu vjernost posumnjala, ni najmanje. Sve je, naizgled, bilo u redu: posao, putovanja, seks, kućanstvo, prijatelji... U svakodnevnom životu bio je, uglavnom, dobre volje, često duhovit i živahan, bio je brižan očuh njezinom sinu iz prethodnog braka. Dogovorili su se da neće imati zajedničke djece. Katkad bi, doduše, dugo razgovarao telefonom ili bi prekidao razgovor kad bi začuo ključ u vratima jer se Vesna vratila s placu ili iz dućana. No nije ga pitala s kime razgovara, jer je to smatrala nepristojnim, a znala je da ga često nazivaju prijatelji, kolege s posla, njegovi studenti, kao i iz Tajništva fakulteta. On bi joj, katkad, rekao da je

razgovarao s tim i tim o nečemu za što je pretpostavljao da bi nju moglo zanimati. Vesna je to ovlaš saslušala smatrajući da supružnici imaju pravo na privatnost i da baš sve misli i razgovore ne trebaju referirati-dijeliti jedno drugome.

Kad je bio već tako loše da je morao biti u bolnici, profesor bi davao Vesni do znanja u koje vrijeme mu ne bi trebala dolaziti u posjete jer ima najavljene neke druge posjetitelje. Ona je to poštovala uvjerena kako nema smisla umirućem čovjeku ne ispunjavati želje. Do tada je već povjerovala da on ima ljubavnicu jer ga je dotična gospođa, dok je još bio kod kuće, često nazivala telefonom (koji je stalno, nekako svečano, držao pokraj uzglavlja) dok je gotovo nepokretan ležao u postelji. Kada bi po načinu razgovora ili po tonu njegovog glasa zaključila da ga je nazvala Saša – Vesna je izašla iz sobe što je on popratio zahvalnim pogledom. U bolničkoj sobi do smrti su ga obje odvojeno posjećivale i ponekad mu donosile slične bolesničke darove koje bi on, usput ih šarmirajući, predarovao sestrama i spremačicama, jer je potkraj sasvim prestao jesti, a cvijeće ga je smetalo radi mirisa ili, možda, radi pupoljaka u sobi u koju je došao umrijeti. Jednom je Vesnu zapuhnuo u njegovoj bolesničkoj sobici miris punjenih paprika. To ju je zaboljelo više nego drugi zatečeni Sašini darovi, jer joj je muž jedanput rekao da samo jedna žena kuha bolje filane paprike od nje, no nije htio reći njezino ime. Vesna je tada pogrešno pomislila da se radi o njegovoj pokojnoj mami koju je, tko zna zbog čega, rijetko i nevoljko spominjao.

Profesor je umro sam, u vrijeme kad mu ni žena, ni ljubavnica nisu bile u posjetama, u čemu ima neke ravnoteže, neke pravde nebeske.

Ovu priču pišem potaknuta onime što se događalo nakon profesorove smrti. O tome mi je Vesna pričala. Bila je iz više razloga sluđena poslije njegove smrti. Morala se nekome požaliti, jer unatoč njegovom predsmrtnom priznanju odnosno otkrivenom licemjernom bračnom životu koji je s njom vodio, ona je za njim tugovala. Nije si mogla pomoći – voljela ga je četvrt stoljeća i činilo joj se svo to vrijeme da živi u bajkovito sretnome braku.

Sljedećih dana, tjedana, mjeseci i godina nikako nije znala iznaći rješenje za događanja vezana uz posjećivanje i uređivanje muževljevog groba. To ju je razdiralo, glodalo, mljelo i gotovo rastrojilo.

Najprije je nailazila na bačeno, daleko ustranu ili u kontejneru za smeće, jučerašnje cvijeće koje je mužu donijela na grob. Stavila bi svježi buket u vazu govoreći si isprva: *Ne uzrujavaj se – to će proći!* Nije prošlo. Umjesto bačenoga njezinoga cvijeća u vazi bi uvijek osvanulo svježje, jarko crveno cvijeće koje je donijela Saša. A tko drugi!?

Ni kamenčići s njihove omiljene plaže na Mljetu, ni grančica omorike koju je Vesna otrgnula ispred prozora njihove zagrebačke spavaće sobe nisu prošli bolje. Maknuti su bestraga s crne, mramorne grobne ploče.

Onda su, uz grobljanski teror, počele stizati običnom poštom fotokopije u koloru razglednica s putovanja koje je profesor, potajno, svakoga dana slao Saši dok je sa suprugom obilazio krajolike i gradove svijeta. Katkad je

Vesna dobivala poštom i fotokopije pokojnikovih pisama novijih datuma koje je Saši pisao nakon što je saznao za svoju tešku dijagnozu. Bila su to patetično-strastvena pisma koja su Vesnu začudila i zadivila. Ne bi rekla da ih je on bio u stanju napisati, (njoj nikada nije!)! No rukopis je, bez sumnje, bio njegov. *Zašto se nije sa mnom rastao ako je Sašu upoznao nakon našeg vjenčanja? Zašto? A ako ju je poznavao i s njom ljubovao i prije toga, zbog čega se sa mnom, a ne s njom oženio?* – pitala se sve zdvojnija Vesna. Odgovora ni od kuda, ni od koga.

Dočepala se Saša i Vesninog broja mobitela i pronašla ju je na *Facebooku*. Povremeno je Vesna dobivala SMS-poruke sa skrivenog broja pošiljatelja koje su glasile: ODUSTANI, ili ON JE MOJ, ili MENE JE LJUBIO, ili TEBE JE SAŽALIJEVAO i tome slične. Preko *Facebooka* Saša je s lažnog profila poručila Vesni da će *njezin pepeo biti za vjetrovitog dana rasipan po Mirogojskoj šumi, a njezina (Sašina) urna položena uz profesorovu gdje i pripada kao "ostatak njegove najveće ljubavi"*.

Po Vesninom mišljenju, Sašino stanje se pogoršavalo jer je nedavno, uz neprekidno, višegodišnje bacanje Vesninog cvijeća iz vaze na grobu, a na njegovome mjestu stavljanje Sašinog (uvijek crvenog) cvijeća i tome sličnih "nestašluka", zatekla natpis grobnog obiteljskog spomenika izgreden na mjestu gdje je unaprijed bilo napisano Vesnino ime i prezime s godinom rođenja. Slova i brojke su bili tvrdim predmetom duboko izgrebani, toliko da ih više nije bilo moguće pročitati. U podnožju nadgrobne ploče Vesna je našla i ceduljicu na kojoj je pisalo: *Ja sam mlada, nadživjet ću te i pobri- nuti se da ti se zatre svaki trag.*

– *Ne smijem se dati kremirati, moram reći sinu da hoću da me cijelu zakopaju u metalnom, zavarenom lijesu!* – povjerila mi je već podosta izbezumljena Vesna.

Vesna i Saša se nikada na groblju, ni izvan njega, nisu susrele. Saša je, očito, Vesnu poznavala pa ju je, kad su došle u isto vrijeme na profesorov grob, izdaleka vidjela i odmaknula se od groba. Očito nije imala hrabrosti za suočavanje.

I tako to traje već treću godinu. Istini na volju, Sašino grobno nasilje i nadalje se pojačava. Još će podići nadgrobnu ploču i profesorovu urnu odnijeti sebi doma! Ljubavni horor-igrokaz završit će, čini se, samo smrću jedne od njih. Nadam se da ta smrt neće biti nasilna. Tek tada će se saznati čija će urna/lijes *na vjeke vjekova* ležati uz profesora. Ili to nikoga neće zanimati – pa se i neće saznati.

Ivo Runtić

Obožavati

U malo čemu se skoro svi govornici hrvatskog toliko slažu, koliko u krioj upotrebi materinjeg jezika glede glagola *obožavati*. Pritom i subjekti, kao i objekti takvog *obožavanja* mogu biti, i jesu, posve razni i različiti, kao i djelovanje njihove jakosti (koje ima biti isključivo afirmativno), pri čemu sve to raznoliko nagnuće nosi jedna riječ, no najčešće poput lakog tereta, koji je usto i kvaran. Nacija se njime verbalno zameće na najrazličitije načine, i baš u opsegu koji sve više zabrinjava. A nas – vremenske pozornike – pritom sve podsjeća na svojedobno strožu govornu uporabu spomenutoga glagola, a isto čine i ranija pismena svjedočanstva naše lektire.

Naime, i prije kao i danas rijetka su mjesta pismenoga traga toga glagola izvan strogoga kodeksa višnje podobnosti. Jednostavno, ne rabi ga se oko zemnih stvari, a da on pritom ne bude indikativan za plitkoću duha, odnosno za neukost govornika. Primjerice, žena bi se, koja bi izjavila kako *obožava* određeni uzorak tkanine za suknju, izvrgla ili poruzi svog intelektualnog okružja, ili bi tekstopiscu poslužila baš za negativnu karakterizaciju sebe kao lika. – A za razliku od svjetovne lektire, osnovano ćete tu riječ nalaziti u svetačkim svjedočanstvima. Upućenijima je i ovakva pripomena izlišna, jer obogotvoriti se riječju može Tvorca, njegovu svetu Obitelj, Crkvu i sve svece, dok je prosto otjelotvorenje postupak i čin posve ljudski, stvarnosni, gdje subjekte ili objekte niti slavimo niti častimo na adoracijski način. Tko – primjerice – na svojoj okućnici «uzgaja» kult vrtnog patuljka (a na milijune ih je s obje strane takvog i sličnog proizvodnog lanca glinenog ili keramičkog kiča), veliča nešto, od čega je on sam(o) manji, navlačeći usput na se sprdnju svakog prosvjećenijeg stvora. No zar i onaj, takav, ne štuje svoje, i to sve do *obožavanja*?

Čini nam se – izvan trendova – da bi u svjetovnim stvarima valjalo rabiti glagole s manje apoteoznog zanošenja, s više umjerenosti, koji dopuštaju bar nijekanje kao i ironijsko izvrtanje, a takvi su na primjer već 'poštovati', 'cijeniti', 'diviti se' – ukratko oni relativirajući i objektonosni,

s nešto manje ushita, a ne nikako oni isključivo afirmativni, kao u slučaju ekstenzivnog *obožavanja*, kakvo sugerira predmetni glagol. Usput, ovdje dodajemo glosu za razmišljanje: ni mrtve ne *obožavaju*.

A za današnje govorno stanje glede *obožavanja* raspitali smo se posebno i pojedinačno oko onog, što smo statistički unaprijed i znali. Tako, primjerice, nježna Bernardica iz Hrvatskog zagorja već i svojim nasmijanim licem iza crnih kovrča vjeruje i kazuje da roditelje valja *obožavati*, ali to misli i za svoje zavičajne «brege». A ozareni franjevac Milić, onaj mladomisnik iz Vukovara, rečeni glagol uporabno ograničava na Boga. Kad smo ga upozorili na izvjesnu tautologičnost iskaza pritom, dopušta proširenje i na Crkvu i njene svece. (Dodajemo za čitaoca: svaki put nas razgali mir i naivna iskrenost u nastupu mladih svećenika, kojiput i za razliku od nespretnih svjetovnih poteza ponekih viših crkvenih dostojanstvenika.) – Priznati sveučilišni stručnjak literature Bagić, i sam viđeni lirik, govoreći nedavno na tribini Društva književnika (u prigodi visoke obljetnice Tina Ujevića) o njegovoj pjesničkoj žetvi, upotrijebio je za nju dvaput iskaze *obožavanja*. Je li to zato što su Bagići porijeklom iz hrvatskih rubnih krajeva prema Bosni, gdje je ta riječ i po našem čuvenju u širem optjecaju? Zato za provjeru otamo zovemo profesora Đonlagića, ne manje stručnjaka, ali od egzaktnijeg posla. On spomenutoj riječi priznaje upotrebu i u iskazima međuljudskog uvažavanja, sklonosti, kao i velikog priznanja, pa sve do odanosti, napose u ljubavi. Ali dodaje kako je nezgodno da sva ta emocionalna titranja – doduše na općenit način bliska kakvoj molitvenoj obavezi ili preporuci Bogu – ipak okrstimo pojmom obožavanja, koji ni ne može biti zanijekan sobom kao formom, kao što sebi ne pripušta ni sumnju ni kletvu. Jer dok se za svako neobožavanje može naći bar desetak razloga, odnosno povoda, ovdje kontekst ne dozvoljava niti jedan. Zato taj znalac ovome glagolu u konkretnoj upotrebi atestira izvjesnu nakrcanost te dvoji oko nosivosti takvog emocionalnog tereta u samo jednoj riječi. – Razvila se među nama prava telefonska konferencija o tom pitanju. Jer možda bi bilo bolje da se teret raspe uz pomoć primjerenijih glagola-nosača... Znači li to onda da bi onaj dotični verb (koji nas ovdje sve vrijeme zaokuplja) valjalo ostaviti samom Bogu stvoritelju? Da ga svejedno *obožavamo*, onako nevidljivog i sveznajućeg? «Kontamo» – uzvratili smo mu po tamošnju – kako bi taj glagol isključivo ipak trebao biti primjeren onoj sferi uzvišenosti, koju i islam pridaje božanskoj domeni. – Ostalo je pritom upitno, je li tuzlanski znanstvenik i sam vjernik, ili ne.

Zato se obratismo gospođi Emiri Prusac, ekonomistici i našoj zagrebačkoj znanici iz Koncertne, osobi zamjetne otmjenosti i obrazovanosti, usto naprednoj i od posve svjetovnih vidika, koja trijezno dopušta mogućnost da je u muslimansko-bosanskom zavičaju njenih roditelja bila posve vidljiva potreba jedinstvene upotrebe glagola *obožavati* jednako za viša čuvstvena stanja, kao i za ona niža. Njeni pak nazori nalažu razlikovanje. Tako je i svako putovanje velikoj većini nešto posve ćutilno, te to ljudi vole, ali radi

toga ga ne moraju odmah i *obožavati*. Dok se *obožavati* može tek ono nešto od devocije u svim njenim registrima: od poniznosti, preko obzirnosti i uvažavanja, pa do onih ne manje uzvišenih stanja, kakva su potresenost ili ushićenje. – Složili smo se, kako bi se moglo reći da i teisti kao i ateisti, iole od izobrazbe, griješe s obzirom na glagolsku prirodu *obožavanja*, osim u jednom te istome: ne mogu Ga vizualizirati. (No problem je s onim preostalima, koji su u velikoj većini na objema stranama.)

Nametnut kao ideja ili ne, Bog je nepredočiv jednako za jedne kao i za druge – za vjernike u znaku simbola, za one druge kao alegorija. A svi koji ga u bilo kojoj izvedbi podcjenjuju ili parodiraju, izazivaju protustav na drugoj strani, koja se tad najčešće laća mača. Tako je odvajkada... Zato nam se Stvoritelj valjda i usteže, nezadovoljan svojim na Zemlji. Tako mi zaključujemo raspravu tuđim riječima, koje nam padaju na pamet. No naša fina susjeda iz glazbene dvorane domeće: «Ovo kao da je iz jedne pjesme.» – I bilo je.

Dotle mi za sebe i za kraj ovog osvrta prevrćemo po glavi davni slučaj, zabilježen u priči «Bambus» jednog našijenca. Kod velikog Mogula (kako smo ga zvali), vječnog studenta prve godine i puno starijeg od nas, sjedilo je naše društvo današnjih profesora i pisaca, često kao gosti njegove samačke trpeze i slušalo ga gdje huli sve učeno, a nenaučeno. Velik u svim svakodnevnim malenkostima i besmislicama, znao je savjetovati kako nabrati zavjese u podstanarskoj sobi, uglačati nepostojeće pregibe na farmerkama, a nije znao da je negacija svakog *obožavanja* naprosto najobičniji nonsens jezične upotrebe. U svojoj verbaliziranoj kulinarskoj žetvi izvalio je jednom, naime, kako «baš ne *obožava* grah.» (Nije moguće opisati, kako se nadimao kod dotične riječi, ne samo kod glasa 'b'.) – Ne znamo za druge, ali nama je od tog trenutka nestalo vjetra u jedrima. Ne stigavši ni zahvaliti na gostoprимstvu, u hip smo nestali i više ga nismo ni pohodili ni vidjeli, učinivši od njega žrtvu njegove vlastite zaglupljenosti. Nikako radi graha, već dakako zbog *obožavanja* nečeg tričavog, usto još i u negativnom jezičnom sklopu.

Zlatko Kramarić

Revizija prošlih sjećanja II¹

Nije bilo čovjeka u našem kvartu, koji nije pričao o ratu, koji samo što nije počeo. Svako jutro, u našem su se ne baš velikom stanu, okupljali vidno uzrujani i pomalo neuredni susjedi. Zanimljivo je kako društvene neprilike, krizne situacije utječu na osobnu higijenu, pa je tih dana bilo posvema normalno da muški dio svijeta jednostavno zbog neizvjesnosti preskoči jutarnje brijanje, jer je kupovina novina i slušanje prvih jutarnjih radio-vijesti kudikamo važniji društveni čin nego neki svakodnevni ritual. Tako je naš prvi susjed običavao da se u stanu pojavi s „mrežicom za kosu“, koja je meni i tada i sada bila neobično smiješni rekvizit, posve nejasne funkcije. (Ako se dobro sjećam, mislim da je puno godina kasnije P. Pavličić, između opisa i nekih drugih predmeta, opisao i taj „smiješni“ rekvizit. Više se ne sjećam točno koji su bili motivi pedantnom piscu da se uopće poduhvati pisanja o tom „muškom ukrasu“, ali nema nikakve dvojbe da je poslije tog opisa i taj predmet ušao, na velika vrata, u literaturu te je tako postao temom ozbiljne literature).

Doduše, moja majka imala je puno razumijevanja za susjedovu smušenost, jer svi su u susjedstvu znali, pa čak i mi djeca, da ga žena besramno vara, a on je i pored toga neizmjerljivo voli. Tu i tamo znao je pasti i po koji šamar, ali onda sam mislio da su ti šamari logična posljedica uskraćene ljubavi! Danas mislim da je i taj naš nesretni susjed, na vlastitoj koži, na najgori mogući način, spoznao što to, zapravo, znači živjeti s osjećajem „stalne ugroženosti“! No ova stalna „emocionalna ugroženost“, u ovim nemirnim vremenima, mogla je prerasti u jednu puno opasniju ugroženost, susjed je vrlo lako mogao biti mobiliziran, izmješten, odveden u „nepoznato“. Mislim da mu u cijeloj toj priči „o nevjeri i ratu“ taj detalj i nije nešto previše značio. On se vjerojatno i pomirio sa spoznajom da će morati otići „u rezervu“, ali mučila ga je pomisao što će se, u međuvremenu, sve

¹Revizija prošlih sjećanja predstavlja literarni dodatak moje knjige o nostalgiji – *Nostalgija: kratka povijest zaborava*.

događati s njegovom ženom. I sada ga, bez obzira na njegovu nazočnost, besramno vara, i ne samo što ga vara, već za tu nevjeru svi u susjedstvu znaju, javna je to tajna s kojom se ipak nekako i može živjeti, ali sada kada će i fizički biti odsutan, i to, kako stvari stoje, na duže vrijeme, onda taj „organski nedostatak“/strast njegove žene može prerasti i u nešto kudikamo ozbiljnije.

Srećom tada nije bilo ni interneta, ni smart-telefona, ni raznih sveznajućih portala, pa smo svi bili upućeni da se snalazimo unutar onih mogućnosti, koje nam pruža Gutenbergova galaksija i „oralna historija“! Ne znam jesam li već tada donio odluku da ću, kada porastem, napisati svoju „poetiku trača“. I to moje obećanje i dalje stoji!

A, i žene su, sukladno trenutku, bile puno opuštenije, pa su si dopustile luksuz da se u javnosti pojavljuju bez elementarne šminke i uredne frizure, više im njihov vanjski izgled nije predstavljao nikakav teret, pa su u stan mojih roditelja dolazile u nemarno zaogrnutim jutarnjim ogrtačima, šlapama, neke čak i u spavaćicama ...

Ritual, poznatiji kao „radio-Mileva“ sastojao se u tome da se mojoj zbu-njenoj i uplašenoj majci, uz kavu, onda se još uvijek pila isključivo turska kava (još mi je ostalo u sjećanju da se poslije ispijanja kave šalica puna taloga preokrene i lagano položi na tanjurić, pa onda nakon nekog vremena, kada se talog osuši i formira znakove/šare, neka od žena, uglavnom domaćica, podigne šalicu i počinje otkrivati/dešifrirati znakove koje je talog „ispisao“ na dnu i sa strane šalice: počinje ritual „čitanja“ budućnosti, kako stojimo sa zdravljem, srećom, ljubavlju, novčanim dobicima/gubicima..., tako da meni današnji „vidoviti Milani“ i razne „babe Vange“ u ponoćnim satima na našim mnogobrojnim televizijskim kanalima uopće ne predstavljaju nikakvu veliku novost, jer proricanje budućnosti na ovim prostorima stari je zanat i dobro plaćena vještina. Vrhunac „čitanja budućnosti“ bio je onaj trenutak kada „čitačica“ ponudi „klijentu“ mogućnost da zaželi neku želju tako što će, čini mi se, srednjim prstom lijeve ruke, ostaviti trag, najčešće na dnu šalice. Naime, taj čin „ostavljanja traga“ srednjim prstom lijeve ruke predstavljao je posljednju mogućnost da se sve ono eventualno loše što je bilo zapisano u toj jutarnjoj kavi popravi „ispunjenjem“ te najvažnije želje. Takvi rituali danas su nemogući, jer ove današnje light-kave toliko su filtrirane, oslobođene onog bitnog detalja – taloga – koji je bitan element za konstruiranja bilo kakve životne priče prenesu najnovije i „provjerene“ informacije o političkoj i vojnoj situaciji u gradu, zemlji i šire. Jednoga jutra, u naš stan, upala je naša prva susjeda, informirala nas je, plačnim glasom, da su joj muža, u ranim jutarnjim satima, „još smo spavali“, „i dok sam došla sebi“, već je bio mobiliziran (mislim da je rekla „došli su po nje-ga, pa zar nisu mogli još malo pričekati da mu priprelim doručak, pa ne bi zbog toga svijet propao...“) odveli u nepoznato. Druga pak susjeda nije imala nikakve dvojbe glede lociranja ove „nepoznatosti“, jer je i ona, baš kao i svi sudionici tog rituala, bila sigurna da su susjeda odveli na kopanje rovova nedaleko Osijeka: „i moj je tamo“!

O važnosti „forifikacija“, i nekim drugim, vojnim detaljima, naučit ću puno više dvadesetak godina poslije, u jednom istinskom/realnom ratu, u kojem ništa nije bilo virtualno i u kojem su sve one priče o ratu bile supstituirane surovom stvarnošću: početkom 90-tih bio sam/bili smo „zbijski“ ugroženi! I zar treba reći da je jedan od mojih prvih (promašenih) poteza na početku mog prvog gradonačelničkog mandata, tamo u ljeto, 1990. godine bio zahtjev za demilitarizacijom grada/općine Osijek i da se ta demilitalizirana zona proteže sve do Dunava i Drave, Mađarske i Vojvodine. Pazite, u to vrijeme u osječkim vojarnama nalazi se jugoslavenska armija pod punom ratnom spremom. Tek poslije sam saznao koliko je taj moj građanski zahtjev bio šokantan i za jugoslavenske generale (Stevan Mirković, jedan od vojno-političkih lidera Stranke za Jugoslaviju, u osječkom Domu JNA, izjavit će krajem te iste godine, da mi „treba kožu nabiti na šiljak“ i, tu kanibalističku izjavu, jedno četrstotinjak građana Osijeka frenetičnim pljeskom je popratilo, poslije skupa tek nekolicina su mi se ispričala, a ostalima sam oprostio, ali kao što vidite nisam zaboravio; a jedan drugi general, izvjesni Kukanjac ili tako nekako, koji se baš nije proslavio svojim ratnim umijećem u proljeće 1992. godine u Sarajevu, osim činjenice da je na sarajevskom aerodromu kidnapirao predsjednika BiH, A. Izetbegovića, pred nekim mojim poznanicima ozbiljno je izjavio da on zna da ja nisam nikakav liberal, već jedan „obični ustaša“, a dobro se zna što takve slijedi: metak u čelo! Tog jasnog i bijednog lika nikada u životu nisam sreo, ali eto, on je pouzdano znao za moja vješto prikrivena politička uvjerenja. Neki drugi jugoslavenski generali (Janković...) pokušali su opravdati ove idiotske ispade svojih kolega, ali zamolio sam ih da me poštede daljnjih gluposti, i što se mene tiče, ostavljam ih u njihovom „blaženom“ uvjerenju, ali jednako tako ni na hrvatskoj strani taj moj pacifistički apel za totalnom demilitarizacijom grada i okoline nije bio baš najbolje primljen. O tempora, o mores! Rezultati su poznati: samo u gradu poginulo je više od tisuću i petsto ljudi. Uglavnom civila!

Sjećam se da se glasno pričalo da su mobilizirani uglavnom uključeni u „kopanje rovova“, a neki, valjda, manje podobni, (mislim da se tema „podobnosti“ nije uopće spominjala tijekom ispijanja jutarnje kave, već da je to bio naknadni komentar/konstrukcija moje majke, koja je i inače bila sklona vjerovati da je ovaj naš svijet pun svakojakih zavjera, intriga, koje su uglavnom usmjerene protiv nje i njenih najmilijih), odvedeni su i na samu prvu crtu naše obrane, na granicu prema Mađarskoj.

Ta me je informacija iskreno zabrinula, jer moja dječja glava već tada je bila puna partizanskih filmova (doduše, filmovi „Neretva“ i „Sutjeska“, u to vrijeme, još uvijek nisu bili snimljeni, ali smo zato „Kozaru“ V. Bulajića, sa školom, gledali već nekoliko puta. I ja sam, uostalom kao i svi drugi jugoslavenski osnovnoškolci, morao ići na onu obveznu školsku ekskurziju „putevima avnoja“, koja se sastojala od posjeta Bihaću, Drvaru, Jajcu..., i naravno, sve to bilo je popraćeno „satom historije“, stručno-političkom

podukom o „liku i djelu“ najvećeg sina naših naroda – Tita!

Puno godina poslije, prstom političke providnosti, postat ću generalni konzul RH upravo za taj „historijski prostor“ jugoslavenske prošlosti. Moje bilješke o mojim novim iskustvima tek se očekuju!

Druge partizanske filmove iz tog vremena nešto slabije pamtim, odnosno neke od njih, kao recimo „Saša“, „Ne okreći se sine“, sjećam se maglovito. Nekim pak filmovima, kao što su „Tri“, „San“, „Jutro“..., moj ondašnji spoznajni aparat nije bio dorastao. I ne samo što su mi bili nejasni, gotovo kao i „Rašamon“ Kurosawe, već su ti filmovi negativno utjecali na moju kasniju recepciju – jednostavno, nisam prihvaćao bilo kakav pokušaj psihologizacije u filmu! Jedino se sjećam da je „Klopka za generala“ bio omiljeni postpartizanski film moga oca, pa pretpostavljam da sam mu i ja morao praviti društvo prilikom gledanja filma „kako je pao general Draža“, jer on je, to sam saznao puno kasnije iz jedne njegove fragmentarne priče, koja je prkosila zakonima kronologije, kao mladić i sam bio involviran u neka slična zbivanja, hvatanje „narodnih neprijatelja“, u istočnoj Bosni, pa ga je gledanje tog filma silno zabavljalo; moram priznati da je bio duhovit i zahvalan komentator, pa je bilo pravo malo zadovoljstvo slušati njegove cinične objekcije, analize..., i čini mi se da uopće nije vjerovao službenoj verziji hvatanja generala, kojem su poslije neki tepali kao „prvom gerilcu u Drugom svjetskom ratu u Europi“, a u poplavi hagiografskih spisa o „liku i djelu“ ovoga „junaka“, u 80-tim godinama prošloga stoljeća, našao sam, doduše, nepotvrđeni podatak da je studirao zajedno s De Gaulleom) i znao sam da ovi na „prvim crtama“ sigurno ginu! Barem je tako bilo u filmovima! 90-te će potvrditi da filmovi uopće nisu nikakve loše fikcije, već da, u pravilu, nepogrešivo anticipiraju buduću surovu realnost.

Budući da se „kućni samit“ događao u našem stanu, moja je majka kao dobra domaćica morala djelovati umirujuće, te je neprestano ponavljala da će uskoro sve biti u najboljem redu, briga je normalna, ali da u njoj ne treba pretjerivati... Sve te njene „tople“ riječi nisu nikoga previše dirale i nisu zvučale pretjerano uvjerljivo u odnosu na sve one ulične glasine, koje su pouzdano znale da Osijek sigurno „pada“ i da ćemo se svi uskoro morati povući (nitko nije rekao kako će to strateško „povlačenje/pregrupiranje“ biti organizirano ili ti „neupućeni“ jednostavno nisu imali „prave“ informacije, koje su se mogle dobiti u najbližoj mjesnoj zajednici; i treba reći iskreno da je u prostorijama naše mjesne zajednice tih dana bila iznimna gužva i da za naše divno čudo tih dana više nismo mogli vidjeti „kvar-tovske“ penzionere kako po cijele dane igraju šah, kartanje je, navodno, u mjesnim zajednicama bilo najstrože zabranjeno; iste scene gledat ću ponovo dvadesetak godina poslije: i tada su neki znali da Osijek sigurno „pada“, i tada su se neki /ne/organizirano povlačili/bježali iz grada, i tada su neki nešto pokušavali organizirati: kopanje rovova, transfer djece i žena u sigurnije krajeve, skupljanje humanitarne pomoći za izbjeglice...) u Bosnu i od tamo organizirati obranu zemlje. Naravno, društvu uz kavu ove

glasine zvučale su puno uvjerljivije od bilo kakvih utješnih riječi moje majke, koja je i sama bila vidljivo uznemirena situacijom i uopće nije vjerovala vlastitim apaurinpričama.

Jako se dobro sjećam i kako se u to vrijeme ponaša moj otac, koji se, u kasnim večernjim satima, zlovoljan i umoran, vraćao s nekih zamornih i dugotrajnih sastanaka na kojima su razni politički diletanti i novokomponirani vojni eksperti do u detalje raspravljali o „političko-vojnoj“ situaciji u zemlji i svijetu. I tek sada, poslije toliko vremena, njegovo mi je ondašnje ponašanje kudikamo jasnije nego što je bilo tih kolovoških dana, jer se tek poslije vlastitih iskustava (ne moram vas podsjećati da sam u 90-tim imao prilike upoznati čitavu galeriju vojnih eksperata, stratega, analitičara, vizionara, diverzanata a ono što bi u nekim drugim vremenima pripadalo rubrici „vjerovali ili ne“, u to, ratno vrijeme, jedan deklarirani pacifist, u liku moje malenkosti, pokušavao razgovarati i s jednim Vukom Obradovićem, šefom kabineta ministra obrane generala Kadrijevića. Poslije svakog razgovora s ovim likom, koji je očito imao ozbiljnu dijagnozu, osjećao sam iskonski strah, ako ovakvi odlučuju o našoj sudbini, onda nam se loše piše, moj sugovornik bio je i izvjesni Stane Brovet, čini mi se da je bio vice-admiral i zamjenik ministra obrane, ništa bolji sugovornik od Obradovića, pravi janjičar, vojnički hladan, strogog glasa, koji svoje tijelo nastoji podesiti tako da neprestano zauzima pozu „svečanog glupana“, osoba bez ikakve empatije za ljudske tragedije. Tijekom tromjesečne opsade Vukovara, stjecajem nesretnih okolnosti, bio sam prisiljen razgovarati i s generalom Životom Panićem, tim klasičnim primjerom dobroćudnog ubojice. Nešto prije tih razgovora, u rano proljeće 1991. godine, moji panični pokušaji da se politička rješenja pretpostave vojnim/ratnim, spojila su me i s nekim drugim generalima, Bratićem, Jankovićem..., ljudima izgubljenim u vremenu i prostoru, promašeni u svakome pogledu. Neke od tih razgovora nešto opširnije opisao sam u knjizi „Gradonačelnice, vrijeme je“, pa ih ovdje neću ponavljati. Stjecajem okolnosti, u međuvremenu sam upoznao gotove sve ratne hrvatske generale, pa se ni tim dodatnim prilogom za moju/auto/biografiju nisam bio baš nešto previše impresioniran) može razumjeti bol i ljutnju koju proizvode takvi sastanci ispražnjeni od bilo kakvog smisla. No, u tim „vunenim vremenima“ tu „društvenu obvezu, taj „obvezni lik“ samoupravnog socijalizma – „biti fizički nazočan na sastancima“ - nije bilo moguće samo tako eskivirati, a još manje dovoditi u pitanje! I još bi se on, možda, i pomirio s tom društvenom obvezom da mu se nije žurilo kući kako bismo onda svi zajedno, poslije večere, slušali „Glas Amerike“.

Meni je, za razliku od mlađeg brata, bilo dopušteno slušati Grgu Zlatopera. Sjećam se da sam bio jako ponosan na činjenicu što mi je bilo dopušteno sudjelovati u „svijetu odraslih“. Mislim da sam zbog tog iznimnog povjerenja mojih roditelja u moju zrelost, što će reći, šutljivost, preko noći odrastao: uistinu, nije mala stvar u životu kada vam roditelji vjeruju! Nai-

me, prilikom slušanja te emisije morali smo biti vrlo oprezni kako nas naši „politički korektni“ susjedi ne bi, kojim slučajem, „uhvatili“ u „neprijateljskoj djelatnosti“: slušanju stranih radio-emisija! Pretvarali smo se „u uho“ sve u nadi da će nam Grga Zlatoper reći o čemu se, zapravo, ovdje kod nas radi: hoće li Rusi napasti Jugoslaviju ili ne; kakva je sudbina Osijek, moje obitelji, maloga brata... Više smo vjerovali „čarobnom glasu“ Grge Zlatopera, a tog dubokog glasa i neobičnog akcenta još i danas se sjećam, nego svim našim radijskim i televizijskim vijestima!

U to vrijeme već smo imali i naš vlastiti televizor, koji smo kupili za gotovinu, jer se moj otac jednostavno nije volio zaduživati, a između kredita i pljačke stavljao je znak jednakosti. Od njega sam prvi put čuo da je B. Brecht rekao da je pljačka banka prava djetinjarija u odnosu na izvorni pljačkaški karakter onih koji osnivaju banke! I opet su naša tranzicijska iskustva potvrdila ispravnost Brechtove tvrdnje! A razloga jednom takvom čudnom ponašanju vjerojatno treba tražiti u nekim negativnim iskustvima, priča se o nekoj „familijarnoj nesreći“, koja je navodno Kramariće zadesila u onom čuvenom slomu svjetskih burzi krajem 20-tih godina prošloga stoljeća. Pričalo se da su gotovo sve preko noći izgubili. Ne sjećam se više je li u pitanju bio „crni ponedjeljak“ ili „crni petak“, ali da se poslije toga ta obitelj više nije oporavila, mogao sam i sam posvjedočiti: živjeli smo relativno skromno! Danas jedino više nisam siguran je li naš kućni televizor/prozor u svijet bio proizveden u Nišu ili Zagrebu? Mojih više nema da ih pitam, a mlađi brat se tih vremena ne sjeća baš najbolje. Ali, to je svakako bila dobra investicija, tako je barem govorio moj otac, jer više nismo morali ići u obližnju stanicu milicije i tamo kolektivno gledati vijesti, sport, filmove... I, naravno, tamo se moralo šutjeti, odnosno jako paziti što će se reći, kako će se pojedina vijest (pro)komentirati... A upravo ta šutnja predstavljala je najveću muku mojem ocu, koji je prilično teško kontrolirao svoj temperament (čisti kolerik!) i koji se vrlo često ponašao na način Erazma Roterdamskog: jednostavno neke stvari nije umio prešutjeti bez obzira na moguće posljedice tog ne baš promišljenog čina! Srećom mi djeca za sve te njegove frustracije nismo tada ništa znali, pa smo se iskreno radovali svakoj pobjedi Dinama. Doduše, to su bile tragične godine mog omiljenog kluba, kojem ni pet bodova prednosti tri utakmice prije kraja prvenstva nije bilo dostatno da bude prvak države. Naravno, u toj i nekim drugim činjenicama, moj otac, i mnogi drugi, vidjeli su isključivo „duge ruke“ naših organskih neprijatelja, unitarista, beogradske čaršije, raznih agentura... Za Dinamo su u to vrijeme navijali isključivo mazohisti poput mene!

Isto tako, ostalo mi je u sjećanju da mi je, puno puta, iskreno bilo žao moje isprepadane majke, koju je jedan „dobro informirani“ susjed, tihim glasom, uvjeravao da nema potrebe da se ona toliko brine, jer on pouzdano zna (ima rođake vani, a malo mu je čudno što nama naši rođaci ništa ne javljaju, jer on pouzdano zna da ih i mi imamo tamo vani; konačno, cijelo je susjedstvo znalo da je moja majka bila na policiji kada je njen brat, a

moj ujak Marko, pobjegao iz našeg stana preko granice, a ona „kao da“ o tome ništa nije znala, a policija je čak imala informacije da mu je, tom prilikom, i neke novce za put, tj. bijeg dala; ne znam je li ta činjenica „o davanju izvjesne sume novca“ bila poznata mojem ocu, nekako dvojim, ali susjedima je bio poznat i taj detalj: sestra bratu koji bježi daje novac za put da mu se nađe pri ruci...) da Amerikanci samo čekaju da nam pomognu i ako nas Rusi napadnu, a to je pitanje sata (i sve to su mu oni izvana javili!), onda i Ameri sigurno ulaze, a poslije toga, draga gospođo Ana, dolazi konačno i „naše oslobođenje“... Nikako nam nisu smjeli napraviti onu gadost na Jalti i vjerujte mi, i njima je sada krivo (i taj detalj vjerojatno su mu javili oni njegovi, dobro informirani rođaci, jer takve povjerljive i delikatne informacije u Americi se mogu čuti na svakom koraku, tržnici, baru, kavani, autobusu...), i sada su odlučili da sve to poprave, i da nas jednom zauvijek oslobode ovih komunista, balkanskih barbara...

Ne mogu se sjetiti koliko je ova priča djelovala umirujuće na moju majku, ali mene je samo dodatno uznemirila, jer tada nisam imao pojma ni što je to Jalta i što su nam to loše Amerikanci tamo na Jalti, očito nesvjesno, napravili da sada tu svoju grešku moraju popravljati.

Nedugo poslije toga imao sam priliku u zagrebačkoj „Komediji“ gledati mjuzikl „Jalta, Jalta“, ali ni D. Britvić ni A. Kabiljo, nisu tim svojim mjuziklom uspjeli razriješiti niti jednu moju dilemu „što se to, zapravo, na Jalti dogodilo“. Bilo je u tom mjuziklu svega i svačega, duhovitih replika, simpatičnih i lako pamtljivih arija, šarmantne glume, ali onda uistinu nisam mogao znati da se njegovi autori „nevino“ poigravaju s ozbiljnom poviješću tako što se vješto koriste čitavim nizom neobičnih postmodernističkih postupaka! Sasvim je moguće da toga ni oni nisu bili svjesni prilikom pisanja/komponiranja mjuzikla!

Dodatnu napetost i konfuziju u moj život unosili su neki drugi susjedi, koji su pričali neke posvema druge priče. Tako su neki od onih susjeda, koje ste do tada vrlo rijetko vidali na ulici, ne više od nekoliko puta godišnje, sada su odjednom, preko noći, postali puno vidljiviji i pričljiviji... I oni su se iskreno čudili ponašanju moje majke, jer, draga drugarice Ana, nema potrebe ni za kakvom panikom, pa vi ste svjesni da su Rusi naša braća (a koji vam ono strani jezik sin uči u školu engleski, a ništa, pametan je on, naučit će on i ruski), naši stari i jedini saveznici, Slaveni su kao i mi, i ako se njih pita, onda oni uistinu ne vide nikakav problem ako se poslije Praga sovjetski tenkovi pojave i na osječkim ulicama. Konačno, budimo iskreni drugarice Ana, pa zar Rusi nisu već jednom ušli u Osijek u proljeće 1945. (svi ovdje jako dobro znamo tko je, zapravo, oslobodio ovaj grad, a što je bilo poslije, ali pustimo, nećemo sada o tome...) i, ajde, iskreno recite, što nam se to loše tada dogodilo, oslobodili nas i krenuli „nach Berlin“...

Sve ove komentare naših zvanih i nezvanih gostiju moja je majka, za vrijeme obiteljskog ručka, do u najsitnije detalje, morala prepričavati mojem ocu, i to tako što je morala imitirati i intonaciju, i boju glasa sugovornika, i

potanko objašnjavati njihove gestikulacije, pokušati reproducirati njihovu mimiku, načine izlaganja, jesu li se pri tome nekontrolirano smijali ili su, možda, ipak bili smireni, duboko uvjereni u ono što govore...

A nisi li Anka (tako je otac imao običaj zvati svoju suprugu i to je meni bio jasan signal da je strašno nezadovoljan njenim pomanjkanjem osjećaja za politički trenutak, znale su pasti i mnogo teže riječi, ali „Anka“ je uvijek bila predigra za onaj „teži“ dio u kojem mi djeca nismo smjeli sudjelovati, ali smo ga, ipak, protiv naše volje, itekako dobro čuli), u tom njihovom ponašanju, možda, mogla osjetiti i nešto drugo, recimo neku dozu uplašenosti, nespokojsstva, zabrinutosti...

Sve te prethodne razgovore moja je majka morala nekoliko puta, pred ocem, „odigrati“; i već onda sam znao da moja majka, za razliku od oca, nije bila dobra glumica. Ti razgovori/dijalozi s mojim ocem činili su je umornom, brzo je gubila koncentraciju, pa joj je bilo teško pamtititi tekst, nespretno je pokušavala promijeniti temu razgovora što je dodatno još više ljutilo moga sve nervoznijeg oca, koji bi je tu i tamo znao prekinuti, pokušavajući je vratiti na „pravu“ temu razgovora!. Isprva je to činio mirnim glasom, tako što ju je blago zamolio da se pokuša koncentrirati i točno citirati riječi, jer to su, kako je on govorio, draga moja, prekrupne stvari (mislim da je imao običaj tu sintagmu nekoliko puta ponoviti, vjerojatno da dodatno naglasi važnost ove njegove „istrage“), koje nije moguće samo tako ignorirati; i, ako je, kojim slučajem, majka odbijala onu, s njegove strane, očekivanu razinu kooperativnosti, otac je, ili za nijansu povisio glas, ili je tek rezignirano, slijeganjem ramena, konstatirao da on, ni uz najbolju volju, ne može razumjeti njenu, „ličku“ ležernost (i te riječi predstavljale su početak „bračne drame“, jer rijetko što je moju majku moglo toliko izbaciti iz takta koliko ova, meni toliko nevinna, karakterizacija; a meni ni dan-danas nije jasno što je u ovoj atribuciji „lička“ bilo toliko uvredljivo što je moju majku dovodilo do granica ludila) i očitu dekoncentriranost: moraš shvatiti da ti nemaš obvezu samo da kuhaš, pereš, čistiš, već i da pozorno slušaš što sve ovi „politički vampiri“ govore. I tu je onda slijedila duga očeva elaboracija o svim vrstama „političkih vampira“, i u toj elaboraciji mogle su se čuti i neke puno ružnije riječi, ali moj mi građanski odgoj ne dopušta da ih ovdje citiram.

I postojalo je jedno ključno pitanje koje je moj otac svaki put postavljao majci: Ana (kada ju je tako oslovljavao znao sam da je to početak njegovog suptilnog „političkog zavodjenja“, koje je uvijek vrlo kratko trajalo), molim te pokušaj se prisjetiti, jesu li ti „vampiri“ spominjali, znaš onog, Rankovića? Ako je ona, kojim slučajem, rekla da nisu ili da se ne sjeća, onda je to mojem ocu bila samo još jedna potvrda da će on cijeli svoj život morati proživjeti sa ženom koja je totalno politički konfuzna i dekoncentrirana, koja jedini smisao života vidi u tome da svojim najbližim redovito sprema stan i kuha „tamo neki ručak“, dok neprijatelj u njegovom stanu otvoreno širi propagandu i u našu kuću unosi nove napetosti, jer moj otac je bio

uvjeren da su svi ti „dobronamjerni“ susjedi samo čekali da im moja majka, onako, u povjerenju, izlane što to njen Ivo o svemu tome, zapravo, misli...

Već sam tada polako postajao svjestan da u našem društvu paralelno egzistiraju dvije istine, jedna za kućnu, a druga za vanjsku uporabu... Ono o čemu govoriš u kući, među svojim, nikako nije poželjno, ali ni moguće govoriti u školi, na sastancima, među drugim, nepoznatim ljudima... Zvuči paradoksalno, ali živa je istina da je velika većina građana bila u stalnoj opoziciji spram države, države koja se uvelike trudila da ukine njihovu autonomiju i privatnost. Te napetosti još uvijek traju, ali u nešto manjoj mjeri nego prije.

Doduše, onda nisam znao da se u dvadesetom stoljeću, u marksističkoj verziji, osobno pretvorilo u političko. Naime, nekima nije bilo dovoljno što kontroliraju sve tokove društvenog života, već su željeli ostvariti potpunu kontrolu i nad osobnim životom svakog pojedinca. Srećom taj projekt nije u potpunosti uspio, jer su ljudi, vremenu usprkos, ipak uspijevali izgraditi i sačuvati „individualni subjektivitet“, tako što su se intimno („duboko u sebi“), opirali i protivili izvana nametnutim normama, pravilima i vrijednostima. A tako što bilo je moguće sačuvati isključivo unutar intime (i sigurnosti) vlastitog doma. Na ovome mjestu nećemo se upuštati u opširniju razradu ove činjenice, ali treba napomenuti da smo u glavnom/teorijskom dijelu teksta/knjige ukazali i na one suprotne primjere/slučajeve kada su pojedinci svoje osobne priče popunjavali vrijednostima i kategorijama jugoslavenske Revolucije. Te su, na taj način, u potpunosti, izbrisali svako razlikovanje između onoga što pripada privatnome i onoga što pripada javnome.

Taj osjećaj stalne, gotovo paranoične, ugroženosti, pratio je moga oca do kraja života. Tako sam od njega mogao vrlo često čuti, naravno, u povjerenju, da u našoj najbližoj okolini i dalje žive oni pojedinci koje ni Goli otok nije doveo pameti, pa sada misle da je opet došlo njihove vrijeme... Budući da krajem 60-tih uistinu nisam imao pojma o tome tko su ti „totalno zalučeni informbirovci“ i, jednako tako nisam znao zašto oni, ni nakon dugotrajnog preodgoja, i to na jednom posebnom mjestu, nisu revidirali svoje stavove o Staljinu, Sovjetskom Savezu, nisam bio u stanju zamisliti scenarij u kojem oni uz pomoć Rusa uspijevaju preuzeti vlast u državi, gradu... No bez obzira na tu moju razumnu skepsu, moj je otac bio iskreno zabrinut i razvojem događaja i ponašanjem „bande“, „pete kolone“. Sve mi se čini da je riječ o vremenu u kojem nema nekih većih političkih nesporazuma između političkih stavova moga oca i službene partijske politike. Tu nenadanu političku transformaciju moga oca shvatio sam tek onda kada sam, krajem 80-tih, odlučio napustiti poziciju „objektivno-ciničnog voajera“ i definitivno se politički legitimirao kao „nacionalni liberal“, koji odustaje od svoje komotne autsajderske pozicije i svojih sterilnih i neobvezujućih komentara ljudi i događaja, komentara koji nikoga ni na što ne obvezuju. Promjena pozicije bitno mijenja i vaše stavove, načela... S vre-

menom smo i sami postali puno ranjiviji i manje principijelni...

Ali tada, iskreno, od svega toga, apsolutno ništa nisam razumio. Nisam imao pojma ni što je Goli otok, a još manje tko je u ovoj državi „peta kolona“, odnosno tko su ti informbirovci, koji su nakon dvadeset godina opet odlučili stupiti na političku scenu, i to upravo sada kada nam je najteže.

Doduše, za Rankovića sam, dvije godine ranije, nešto i načuo na radiju. Sjećam se da je moj otac poslije tih radijskih vijesti bio prilično zadovoljan politikom svog „zemljaka“. Ne sjećam se točno ali mislim da ga je čak i javno hvalio, u jednoj osječkoj kavani. Mislim da se to dogodilo u obližnjem „Bendeku“... Koliko čujem i ta kavana nije izdržala privatizaciju na hrvatski način...

Te godine, poslije „Brijunskog plenuma“, obitelj Kramarić boravila je na moru nešto duže nego ranijih godina. Te godine smo si priuštiti i spavaća kola! Ne sjećam se je li taj „luksuz“ bio posljedica pada Rankovića ili su te godine K-15 i dječji doplatak bili izdašniji nego prethodnih godina!

Nisu svi naši susjedi bili čudaci. Našlo se među njima i onih koji su, na prvi pogled, djelovali relativno pristojno i normalno. No, taj osjećaj „pristojnosti i normalnosti“ prestajao je onoga momenta kada su ti „normalni“ odlučili progovoriti. I kao što sam već malo prije rekao, nema te stvari na ovome svijetu o kojoj „naš čovjek“ nema svoje neponovljivo mišljenje. Takvi ne poznaju i ne priznaju pojam sumnje: oni jednostavno znaju! Tako su se tih dana u našem stanu, između ostalih, izredali i svi mogući i nemogući instant „vojni eksperti“ koji su, sve one koji su ih željeli slušati, a ja sam ih morao, jer su me moji roditelji učili da starije treba slušati, uvjerali da naša armija ima nekoliko strategija djelovanja, pa ako joj kojim slučajem propadne plan „a“, onda će ona aktivirati plan „b“ i tako u lošu beskonačnost. No oni, iz prve ruke, znaju da će već i plan „a“ uspjeti i da će snage Varšavskog pakta slomiti zube, „pa nismo mi tamo neki Česi, koji čim se zapuca odmah se razbježe i predaju“. Mislim da su ti „vojni eksperti“ tada parafrazirali neku staru češku, iz perioda Austro-Ugarske monarhije, (auto)ironičnu pjesmu čeških vojnika! Po svemu sudeći, ovi „normalni“ nisu imali nekih većih ideoloških dvojbi između američke i ruske opcije. Oni su samo željeli iskoristiti neponovljivi historijski trenutak, jer im se pružila jedinstvena prilika da se barem na pet minuta u svojim životima istinski užive u uloge „Napoleona“, „Žukova“ ili nekog drugog svjetskog vojskovođe. I u 90-tim imao sam prilike slušati slična razmišljanja, koja se niti u jednom detalju nisu razlikovala od onih ranijih. „Kavanska hermeneutika“ ima dugu političko-vojnu tradiciju na ovim prostorima. I kao sve hermeneutike i ova naša kavanska binarno/manihejski je strukturirana: prijatelj vs. neprijatelj, dobro vs. zlo, mi vs. oni...

Puno prije mene I. Andrić je prilično rezignirano konstatirao da vrijeme na ovim prostorima surovo stoji i prkosi svakoj logici zdrave pameti, pa onda uopće nije neobično što stalno slušamo iste priče, u kojima sudjeluju isti akteri i onda je i više nego logično što naši ratovi nikada ne prestaju.

Sve u svemu, na svojoj sam koži osjetio atmosferu straha i posvemašnje neizvjesnosti tog „varljivog ljeta“ 1968. godine, a tek sam trebao poći u šesti razred osnovne škole „Bratstvo i jedinstvo“, i umjesto da razmišljam o sjajnim nogometašima Dinama, Zambati, Rori, Lamzi..., ja sam u „Vjesniku“ morao čitati o „praškom proljeću“, o „socijalizmu s ljudskim licem“ (i danas mi nije jasno što je to „socijalizam s ljudskim licem“, kako bi se to trebalo implementirati u naš svakodnevni život; no kako su svi moji profesori praxis-filozofije bili protiv te derivacije socijalističke ideje, onda sam ja a priori preferirao Dubčekovu viziju socijalizma, no sve to događalo se nekoliko godina poslije), tih dana više me zanimalo što će Rusi napraviti Dubčeku, hoće li ga ubiti ili samo zatvoriti, isto tako, nisam imao odgovor na dječje pitanje: kako to da Bileku i Husaku nije nimalo neugodno da na vlast dođu uz pomoć ruskih tenkova, protiv volje građana svoje zemlje? Istinski sam se plašio političke i vojne moći L. Brežnjeva i Crvene armije. (Puno godina kasnije negdje sam pročitao da je slične strahove imao i M. Krleža!)

Ne znam zašto mi faca L. Brežnjeva nikada nije bila simpatična. Dođuše, nije imao Staljinov brk, ali i bez toga izgledao je jednako zlokobno! Možda zbog njegovih očiju!

U našoj kući politički favorit bio je John F. Kennedy. Čak i poslije njegove smrti! Moram se pohvaliti i reći da sam 1997. godine, kao prvi Hrvat u povijesti, dobio jedno od najznačajnijih američkih priznanja, nagradu A. Harriman. Prije mene tu su nagradu dobili i sovjetski disident, poznati fizičar, A. Saharov, češki pisac V. Havel, M. Albright i mnogi drugi. Nagradu mi je, sredinom listopada te 1997. godine u Washingtonu, dodijelila upravo M. Albright, tadašnja američka ministrica vanjskih poslova, a pored mene te godine nagradu je primio i senator E. Kennedy, najmlađi brat te velike američke političke obitelji. Sjedili smo za istim stolom. Dugo u noć smo pričali. Ne sjećam se više svih pojedinosti, ali čim je dugo trajalo znači da nam nije bilo dosadno. Društvo nam je pravila i njegova starija sestra Rose.

Nagradu sam dobio jer je američka fondacija NDI ocijenila da sam se tijekom Domovinskog rata ponašao jako normalno: umjesto govora mržnje širio sam govor ljubavi i pozivao sam ljude na mir i razumno ponašanje. To ne znači da nisam branio hrvatske interese!...

Samo nekoliko godina kasnije opet sam bio svjedokom slične, pomalo euforične, atmosfere u našem osječkom stanu. I opet su nam susjedi dolazili u valovima, neki samo na piće, neki i na kavu, a oni „opušteniji“ ostajali su i na maminom ručku. Neki su otvoreno zagovarali politiku Savke i Tripala, pa kada su malo opustili i popili koju čašicu više, onda je pala i pjesma nekima se činilo da je to prava prilika da se otpjeva „Vila Velebita“ ili neka od domoljubnih pjesama Vice Vukova. Sve te ne-političke manifestacije politike strašno su nervirale moga oca, ali ni uz najbolju volju tu nije bilo pomoći: naši ljudi jednostavno vole u određenim situacijama zapjevati! Tim izljevima političke radosti i zadovoljstva prepuštaju se i oni koji nemaju sluha!

Živo se sjećam da su moji roditelji upisali zajam za auto-put Zagreb-Split (i svečano su rekli da im uopće nije žao novaca, jer to daju „od srca“, doduše, kasnije su promijenili priču, jer su te njihove pare navodno otišle za prugu Beograd-Bar, a to nikako nije bilo pošteno, jer su Milka Planinc i Jure Bilić, i još neki hrvatski političari, falsificirali njihovu plemenitu namjeru. Mogu si samo zamisliti koliko je ta političko-financijska prijevara ljutila mog oca, koji je inače slavio za vrlo štedljivog, gotovo škrtog čovjeka. Tu racionalnost/škrtošću moja majka je nepogrešivo pripisivala činjenici da je dio njegovih predaka pripadao Mojsijevoj vjeri. Moram reći da se ta činjenica itekako osjetila u ponašanju i djelovanju njenog muža, a i očeva majka, moja baka, Angelina, ako je vjerovati mojoj majci, nije bila ništa bolja: i ona je uvijek govorila „mein Geld“ i nije imala običaj da druge dariva! Ponavljam, sve ove objeckcije o škrtosti bake i oca čuo sam od moje majke. Doduše, dopuštam da ne bi trebalo u potpunosti vjerovati „objektivnim“ interpretacijama moje majke, kojoj je svaka vrsta škrtosti išla na nerve, pa je moguće da je moja majka malčice i pretjerala u ocjeni intenziteta racionalnog ponašanja svoga muža i njegove majke.

Nekoliko godina poslije neki naši drugi susjedi uplaćivat će „Zajam za Srbiju“, ali ta njihova gesta mogla se, za razliku od nekih prijašnjih, slobodnije komentirati: moji naravno nisu uplatili taj zajam, a nisam ni ja, tih godina već sam radio na osječkoj univerzi, ali sam zato glasno komentirao da će moji susjedi proći kao i moji roditelji 71. godine: „pare ste dali, ali pozitivne rezultate tog vašeg „patriotskog zajma“ vidjeti neće...“. I upravo to se i dogodilo! Imam neki čudni osjećaj da je S. Milošević s tim novcem financirao ratove na ovim prostorima.

Doduše, sjećam se da su neki od očevih poznanika, početkom 70-tih, govorili i o političkoj mudrosti Bakarića i „ispravnim (unitarističkim – već onda mi je bilo poznato značenje te riječi!) stavovima“ druga Žanka, koje je ovaj političar tih godina sustavno iznosio u kolumnama pisanim za beogradsku „Borbu“. Vjerovali ili ne, još uvijek se sjećam X. sjednice CK SKH, negdje sredinom siječnja, 1970. ili 1971., bio je zimski raspust, i ja sam s ocem kod bake Angeline gledao tu sjednicu na kojoj su se „progresivne“ snage unutar hrvatskih komunista (u to vrijeme i Bakarić i Blažević pripadali su ovoj progresivnoj struji, ali nedugo poslije toga doživjet će „prosvjetljenje“ i na vrijeme će promijeniti stranu kako bi se obračunali sa svojim dojučerašnjim saveznicima, Savkom, Mikom...) obračunavale sa Žankom. Bilo je jako ružno! Nešto slično ponovit će se, čini mi se, na VIII. sjednici CK SKS, kada se S. Milošević obračunao sa svojim dojučerašnjim političkim mentorom Stambolićem. Da ta sjednica ne padne u zaborav, pobrinut će se jedan od njenih poraženih aktera D. Pavlović, koji će napisati proročansku knjigu „Olako obećana brzina“. Niti Pavlović niti Stambolić neće doživjeti da vide ispunjenje tog proročanstva: jedan će umrijeti drugog će ko psa ubiti njegovi nekadašnji partijski drugovi! I kumovi!

Ti susjedi, kojima arogancija uopće nije bila strana, usudili su se čak

glasno komentirati i odabir novina koje su se u to vrijeme čitale u našoj kući: zašto „Vjesnik u srijedu“, kada i u „Borbi“ i „Politici“ ima jednako dobrih i objektivnih članaka? Ne znam kako su kasnije komentirali činjenicu da se u našoj kući obvezno čitao i „Hrvatski tjednik“ (čak sam i ja čitao „HT“, odmah na početku moram priznati da uvodnike baš i nisam do kraja razumio, pisao ih je Vlado Gotovac, koji će dvadesetak godina poslije postati moj najbolji prijatelj i politički uzor, a od svih tekstova u „HT“ najviše mi se dopadala rubrika „Karte na stol“, pisana krajnje prizemnim i razumljivim stilom, koju je uređivao H. Šošić i njega ću dvadesetak godina kasnije upoznati, ali nismo postali prijatelji. Drugih imena nešto se slabije sjećam i sve što bih rekao ne bi bilo istina, već bi to bila samo moja naknadna (re)konstrukcija tih nesretnih vremena).

Tih godina, riječ je o 70-tim, bio sam kudikamo bolje informiran i nisam imao nekih većih problema sa svim onim imenima, političara, profesora od Savke, Tripala, Pirkega, Haramije, preko Supeka, Frangeša, Čička, Budiše, pa sve do Blaževića, Žanka, Bilića, Dragosavca, Eme Derossi-Bjelajac, Matice hrvatske, Prosvjete..., kao i njihovim političkim stavovima i međusobnim razlikama. Manje-više, sa svim ovim ljudima (i institucijama), intenzivno sam se družio u 90-tim godinama prošloga stoljeća. S mnogima od njih iskreno sam i prijateljevao!

Naravno da bio sam vatreni navijač „Dinama“, a na veliki užas moje majke i „Hajduk“ mi je bio podjednako drag, posebice u vrijeme kada je trener bio T. Ivić. Jednom riječju, bio sam pravi „integralni Hrvat“, baš po mjeri naše „slavne“ emigracije, koju ću također dvadesetak godina kasnije bolje i pobliže upoznati!

I opet su neki naši susjedi sa simpatijama spominjali mogućnost sovjetske intervencije. I istine radi treba reći da se cijelo vrijeme pričalo da je Brežnjev u nekoliko navrata oštro upozorio Broza, da ako on sam nije u stanju ili ne želi riješiti „hrvatsko proljeće“, da će to onda vrlo rado učiniti Rusi. Moram priznati da mi ova priča, i onda, i danas, zvuči vrlo realnom i mogućim rješenjem političke krize u ondašnjoj državi. Naravno, Veliki Manipulator/Broz ništa nije prepuštao slučaju, i ovaj je put odigrao još jedan maestralan politički potez: pozvao je ondašnjeg predsjednika Amerike, R. Nixona, u posjet Zagrebu. I mnogi u Hrvatskoj naivno su mislili da je tim dolaskom američkog predsjednika sve riješeno: Amerika stoji iza naše politike i naših političara! Sjetimo se samo onog iznimno srdačnog i znakovitog rukovanja Nixona i rektora zagrebačke univerze I. Supeka. Iz te više nego trivijalne činjenice običnog rukovanja, koje je, doduše, trajalo za nijansu duže od svih ostalih rukovanja, mnogi su željeli vidjeti i nešto više od kurtoaznog pozdrava. Markov trg bio je prepun razdraganog naroda, a i mi smo na televiziji pozorno pratili što će nam Nixon poručiti: i bili smo, svi do jednoga, uvjereni da smo na dobrom putu i da uskoro treba očekivati dramatične promjene unutar jugoslavenske zajednice. I uistinu nismo previše pogriješili: već nakon nekoliko tjedana, točnije 1. prosinca, na

samu obljetnicu nekadašnjeg dana ujedinjenja, u Karadorđevu, uslijedila je ona čuvena sjednica na kojoj se Tito, biranim riječima, „zahvalio“ svojim dosadašnjim političkim saveznicima, hrvatskom partijskom i republičkom vodstvu, tako što ih je u najboljim godinama života poslao u političku mirovinu, a studentske i izvanpartijske lidere poslao na višegodišnju robiju. I onda, a i danas, uvjeren sam da su svi ti potezi bili dogovoreni između Broza, Brežnjeva i Nixona! A punu potporu tom dogovoru dao je i vrh jugoslavenske armije. Doduše, tih godina armija je ostala u vojarnama, ali dvadesetak godina poslije gledali smo jedan posvema drugačiji film!

Isto tako, pričalo se da je sovjetski lider imao i čitav niz nekih drugih primjedbi na račun jugoslavenske politike, nije bio zadovoljan kako mi u Jugoslaviji gradimo neki samoupravni socijalizam, a jugoslavenski komunisti postali su previše popustljivi, pa smo (o)lako dopustili da se narod dadne očarati zapadnim/američkim načinom života... Iz današnje perspektive te primjedbe sovjetskog lidera zvuče gotovo kao svojevrsna anticipacija kritike konzumerizma, hedonističkog ponašanja jugoslavenskih građana, njihovih loših i površnih navika...

To je djelomice i bilo istina, jer kada sam krenuo u prvi razred gimnazije, moji zapadno orijentirani roditelji (vjerojatno oni te svoje orijentacije i nisu bili previše svjesni) kupili su mi „levisice“ (mislim da mi ih je otac donio s nekog od svojih službenih inozemnih putovanja, a nisam siguran da sam u to vrijeme i dalje nosio domaće tenisice proizvedene u „Borovu“), dopustili su mi, uz manje prijepore, koji su se uglavnom odnosili na održavanje osobne higijene, dugu kosu, koju ako već puštaš, onda bi je trebao i držati urednom...

Redovito sam slušao „Radio-Luxemburg“, iako tu radio-postaju, na ondašnjim radio-primjenicima, uopće nije bilo jednostavno pronaći. A kada sam konačno u tom svom naumu uspio, onda su nastupile poteškoće s prijemom. (Čini mi se da sam koju godinu kasnije imao kudikamo manje tehničkih problema prilikom traženja i slušanja političkih emisija „Slobodne Europe“). No kako bilo da bilo, ja sam ujutro u gimnaziji mogao važno reći da sam prošle večeri slušao najnoviju glazbu na „Radi-Luxemburgu“! Moram priznati da i nisam nešto pretjerivao u toj vrsti slobodnih aktivnosti, ploče nisam kupovao, radije sam slušao kod drugih, u disco-klubove nisam pretjerano zalazio, ali svejedno sam se nekako cool osjećao uz tu vrstu glazbe. Budući da sam relativno brzo apsolvirao pjesme „Crvenih koralja“ i Borisa Babarovića, „Robote“ i Toni Studenoga, mogao sam se bez nekih većih poteškoća prebaciti na Stonese i M. Jaggera, koji su mi nekako bili bliži od „liverpulskih čupavaca“. Pjevušio sam i pjesme nekih drugih bendova, uglavnom prolazne ljetne hitove, poput „In The Summertime“, a 1976. godine čak sam i bio na koncertu Stonesa u Zagrebu. Sjećam se da je cijena karte poprilično nadmašila moj skromni mjesečni studentski džeparac, ali, kao i uvijek, u takvim situacijama, uskakala je moja majka i njeni „crni fondovi“. Ta „skromna potpora“ omogućila mi je da u lipnju

te 1976. godine, pored koncerta Stonesa, gledam i jednu međunarodnu nogometnu utakmicu. Naime, nekako u isto vrijeme, ondašnji Nogometni savez Jugoslavije organizirao je završnicu Europskog prvenstva u nogometu. Utakmice su se igrale i u Zagrebu i u Beogradu. U Maksimiru sam, u društvu jedne mlade i zgodne dame, gledao zasluženu pobjedu Čehoslovačke nad jednom od najboljih nogometnih reprezentacija svih vremena, slavnom Nizozemskom. I po velikoj ljetnoj kiši Panenka, Ondruš, Nehoda bili su bolji od Crujffa, Reppa, Neeskensa... Rezultat je bio 3:1, a pobjeda je ostvarena u produžecima. Dan poslije u Beogradu Njemačka je pobijedila Jugoslaviju 4:2, iako je Jugoslavija, na poluvremenu, vodila 2:0. Ali, onda je njemački trener uveo nekog Ditricha Millera, koji nam je u kratkom periodu dao tri gola. U borbi za treće mjesto pobijedili su nas Nizozemci. Igralo se u Zagrebu, ali tu utakmicu nisam gledao, jer sam sve pare potrošio na Stonese i prvu utakmicu. A morao sam polagati i neke ispите. Na nekim od njih i nisam bio baš briljantan, pa sam tako iz povijesti hrvatskog jezika dobio tek dovoljan. Ništa bolje nisam prošao ni na ispitu iz sociologije, ali na tom ispitu ozbiljno me je zakinuo profesor V. Mikecin. Razlozi su bili i više nego trivijalni, gotovo tabloidni, ali mi moja pristojnost ne dopušta da ih dodatno elaboriram.

Zahvaljujući ocu zavolio sam i jazz! Naravno, i Arsena, i Gabi, i Terezu! Francuska šansona doći će na red nešto kasnije. I u kino sam išao redovito i gledao sam uglavnom američke filmove. Tek kasnije, za vrijeme studija, u Zagrebu, u Kinoteci, upoznat ću i neke druge filmske poetike, prije svega, češku, talijansku i francusku!

No sve to i jeans, i rock-glazba, i filmovi, i literatura, i najvažnija sporedna stvar na svijetu – nogomet – događala se u nekom intermezzu, mirnijim političkim periodima, kada osjećaji ugroženosti nisu bili prevladavajući...

70-te definitivno nisu bile sjajne godine, jer za razliku od 1966. godine ovaj put moj otac nije bio zadovoljan politikom „zemljaka“, ali svoje nezadovoljstvo, to pouzdano znam, nigdje javno nije očitovao: držao se pravila dviju istina jedna za kućnu, a druga za vanjsku uporabu! No ni ta „mudrost“, zakašnjeli „politički refleks“ nije mu previše pomogao: drugovi koji nisu bili zavedeni zovom „nacionalističkih sirena“ ili su se na vrijeme „otrijeznili“ odlučili su da mu novo radno mjesto bude u obližnjem gradiću, u Vinkovcima, pa će tako moj otac narednih desetak godina svakodnevno putovati, isprva vlakom, a kasnije i autom, na posao u Vinkovce.

Na početku ove očeve odisejade bio sam jako ljut na odluku „ispravnih drugova“, ali tek poslije shvatio sam da je, zapravo, moj otac imao jako puno sreće, jer su mnogi njegovi prijatelji završili ili na ulici ili u zatvorima. Takvih trauma nisam imao, a uskoro sam ionako otišao iz Osijeka na studije u Zagreb! Studentski život protekao je relativno mirno, jer hrvatski političari, poslije „hrvatskog proljeća“ odlučili su „hrabro“ odsutjeli sve političke i ine krize u društvu. Neki ih čak nisu ni prepoznavali, a neke druge, iako su bili relativno visoko pozicionirani u partijskoj hijerarhiji,

Bakarić nije smatrao da ih baš svaki put treba upoznati sa svim nijansama „službene“ politike. Jer da je držao do takvih, onda ne bi pustio jednoga, koji će, doduše, u novoj Hrvatskoj postati, ni manje ni više, nego njenim premijerom, vražji su ti Murphijevi zakoni, da ode na sastanak u Društvo hrvatskih književnika, na kojem je poznati partizanski pisac Joža Horvat održao predavanje, koje je bitno odudaralo od ondašnje službene politike, koja se sastojala u „lovu na vještice“, progonu „nacionalista“, članova Matice hrvatske, to je vrijeme kada su neki pisci, kao V. Gotovac, već u zatvoru, a drugi u očekivanju slične sudbine... I kako mi je, puno godina kasnije, pričao jedan od sudionika toga sastanka, svima je poslije predavanja bilo i više nego jasno da Horvat nije govorio u svoje ime, već da mu je netko jako moćan, najvjerovatnije sam Broz, naložio da svojim istupom malo relaksira tadašnju prilično depresivnu političku klimu u Hrvatskoj, posebice među piscima. No o tom naputku „s najvišeg mjesta“ o potrebi blage korekcije ondašnje politike, nadobudni partijski aktivist apsolutno ništa nije znao, jer da je znao, onda sigurno ne bi onako drsko i glupo replicirao govorniku. I da stvar bude još gora, taj partijski aparatčik, svaki put, kada je dolazio u Društvo, imao je običaj sjesti na mjesto, koje je, prema nepisanim pravilima, pripadalo nikome drugom nego Miroslavu Krleži, što je samo dodatno iritiralo sve prisutne. Naime, taj mladac to je činio svjesno! Naravno, njegova drska replika „da se ne slaže s izlaganjem druga Horvata“ ovoga, ni na koji način, nije mogla impresionirati... S punom sviješću, ne samo da govori u ime najvećeg autoriteta u državi, već da za sve to što je izgovorio ima i njegovo odobrenje, Joža Horvat održao je pravu građansku lekciju „novom (i, očito nedovoljno informiranom) partijskom kadru“, koji je u partijskom politbirou bio zadužen za pitanja kulture, ideološke pravovaljanosti... Svjedoci kažu da je situacija bila vrlo neugodna (stari partijski lisac, J. Horvat, uopće nije štedio nesretnog i nespretnog „partijskog ideologa“, kojeg su stari kadrovi svjesno prevarili tako što su ga gurnuli u politički ring, a da mu prije toga nisu rekli da su se, u međuvremenu, pojavili neki „novi“ politički momenti o kojima ubuduće treba voditi računa, a on je, onako „jadan i bijedan“, naivno mislio da svojim istupom, zapravo, brani „partijsku liniju“), mladi partijski junosha morao je podviti rep. No vrijeme je pokazalo da je ovu lekciju o „osjećaju vlastite ugroženosti“ sjajno apsolvirao, jer u svojoj kasnijoj karijeri ovakve „greške“ više nije činio.

A ja sam prvih godina studija svaki čas mijenjao gazdarice i studentske sobice, dok se konačno krajem 1976. godine nisam skrasio u centru Zagreba, u Amruševoj 7. Ne sjećam se da su ta česta seljenja kod mene izazivala neki „osjećaj ugroženosti“. Sve je lako kad si mlad, pa sam nekako u ritmu „novog vala“ uspio završiti studije. I dobiti dijete u studentskom braku! Na opće „oduševljenje“ moga oca!

I za sam kraj ove introspekcije: nema nikakve dvojbe da se moji doživljaji „osjećaja ugroženosti“ uvelike razlikuju od nekih drugih doživljaja

tog istog osjećaja! U nekim od opisanih situacija svjesno sam pribjegavao onim strategijama koje su inače svojstvene ontološki nesigurnim osobama. Naime, jedino mi je takav način ponašanja omogućavao lakše podnošenje inače nepodnošljivih situacija. Nadalje, u ovoj nepretencioznoj „Reviziji prošlih sjećanja“, na mnogim mi se mjestima, učinilo da strategija rasprskavanja svojega „ja“ u „sustav lažnih ja“, u zatvoren intraindividualan mikrokozmos odnosa s izmaštanim osobama, predstavlja najbolji mogući odabir narativne strategije. To je, zapravo, bio jedini način da se ono proživljeno na autentičan način jezično reproducira. Rasprskavanje svoga „ja“ u „sustav lažnih ja“ omogućilo mi je iskušavanje različitih životnih uloga. Naime, bez iskušavanja svih tih različitih životnih uloga ne bih mogao uspostaviti kontrolu nad čitavim nizom meni do tada nepoznatih iskustvenih odnosa. Pogotovo onih odnosa koji su ostali izvan moje skromne lektire!

TEMA DVOBROJA

37. zagrebački književni razgovori

Jezik, književnost i nacionalni identitet

Poštovane gospođe, cijenjena gospodo, dragi prijatelji,

Srdačno vas pozdravljam uoči 37. zagrebačkih književnih razgovora, želim vam ugodan boravak u Zagrebu, Čakovcu, gradu obitelji Zrinskih, obitelji koja je u mnogo čemu obilježila hrvatsku, mađarsku i tursku, ali i ukupnu europsku povijest, gradu koji ćemo posjetiti u nedjelju 9. listopada i uz stručno vodstvo vidjeti i upoznati se sa znamenitostima toga grada u Međimurju, na sjeverozapadu Hrvatske. Žao mi je što ne ćemo u povodu 450. obljetnice Sigetske bitke i junačke pogibije Nikole IV. Šubića Zrinskoga vidjeti njegovu kacigu i sablju koje su donedavna bile izložene u Izložbenom salonu Muzeja Međimurje od 16. do 30. rujna, a koji su inače pohranjeni u bečkom Kunsthistorisches Museumu. Obitelj Zrinskih dala je mnoge banove, vojskovođe, književnike i ljude koji su na razne načine vodili Hrvatsku, osobito u razdoblju od 15. do 17. stoljeća i bez kojih je zapravo nemoguće zamisliti kako današnji europski zemljovid, tako i onaj koji ostaje nakon 1566. dok se stvarala slika ondašnje Europe jer ostaje otvoreno pitanje kako bi onda izgledala danas da nije bilo odlučnosti, hrabrosti i požrtvornosti Nikole IV. Zrinskoga i sigetskih branitelja. Naime sigetska bitka neprijeporno je jedan od prijelomnih događaja u europskoj, hrvatskoj i mađarskoj povijesti, dok je Nikola Zrinski simbol zajedničkoga povijesnoga usuda, a u naše vrijeme, kada smo svjedoci različitih oblika kriza, imajući pred očima i veliku imigrantsku krizu o kojoj je vrlo teško prognozirati kakve će posljedice u Europi izazvati, Zrinski je u bremenitim vremenima naše suvremenice čovjek koji je svojim junaštvom, rodoljubljem i zajedničkim europskim vrijednostima dostojan divljenja, ugledanja i nasljedovanja. Današnja Europa morala bi biti svjesna da se može ubuduće graditi samo na idealima slobode i očuvanja kulturnih i nacionalnih osobitosti, kako ju je čuvao, branio i za kakvu se žrtvovao Nikola Zrinski.

Mi smo svoju pozornost na 37. zagrebačkim književnim razgovorima posvetili temi „Jezik, književnost i nacionalni identitet“ u okviru koje smo željeli posebno naglasiti nekoliko bitnih točaka: kako u ovim složenim povijesnim okolnostima razumjeti odnose jezika, književnosti i nacionalnoga identiteta; sagledati nacionalno i internacionalno u svjetlu komparativne lingvistike i filologije; kako odrediti identitet književnika i opusa jezikom, djelima i kulturnom pripadnošću; pitati se je li suvremeni pristupi, stilovi

i ukusi raskidaju veze s tradicijom i baštinjenim identitetom; koliko suvremena književnost izražava i njeguje različitosti tradicija, identiteta, kultura i regija, a koliko ih podvrguje ideji globalne književnosti; imaju li iseljeni, odnosno pisci dviju ili više domovina, tradicija i jezika podijeljeni identitet; kako se suočiti s krizom multikulturalnoga društva.

Svima nam je jasno da na sva postavljena pitanja ne ćemo moći primjerenom odgovoriti; neka pitanja možda ne ćemo ni dotaknuti, ali duboko vjerujem da ćemo po završetku 37. zagrebačkih književnih razgovora ipak – kao što uostalom navješćuju vaša izlaganja – izići bogatiji za jedno novo iskustvo, da ćemo u duhu zajedništva i suradnje bolje razumjeti pojedine pozicije svakoga od nas – jer smo različiti, jer pripadamo različitim nacijama i kulturama, ali nas ipak čvrsto drže vrijednosti na kojima je izgrađena Europa i na kojima nam ju dalje valja graditi kao naš zajednički dom različitih naroda, ali istovjetnih vrjednota. Svaki je identitet svake naše kulture u sebi protuslovan, svaka je naša kultura pluralna i pluralistična, kakvom se je gradila i oblikovala tijekom povijesti svakoga našega naroda.

Društvo hrvatskih književnika, uz Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti te Maticu hrvatsku, kao najstariju hrvatsku kulturnu instituciju, nosi teret promišljanja i dužnost nam je biti među prvima koji nastoje oko očuvanja i promicanja hrvatskoga nacionalnoga kulturnoga identiteta. Janko Drašković, prvi predsjednik Matice hrvatske, zapravo Matice ilirske je 1842. na Osnivačkoj skupštini u Zagrebu izrekao sljedeće riječi: „Najpoglavitija uloga društva našega jest: nauku i knjiženstvo u našem narodnom jeziku rasprostranjivati i priliku mladeži našoj dati, da se domorodno izобрази“. Zadaća Društva hrvatskih književnika od njegova osnutka 1900. pa do naših dana bila je i ostala da potičemo hrvatsku književnost, čuvamo i njegujemo naš jezik, da ga odmjeravamo u odnosu prema drugim europskim jezicima i hrvatsku književnost sagledavamo u kontekstu europskih književnosti. Koliko suvremeno književno stvaralaštvo, toliko i ono koje nam namriješe naši časni predci. U tom smislu, posebno otkako je Hrvatska postala punopravni član Europske unije, želimo svoj nacionalni identitet i svoju kulturu sagledavati u sklopu europskih identiteta i kultura, otvoreni svemu što obogaćuje i što potiče, što nas upotpunjuje i usavršuje, što nas istodobno čini svojima i različitima.

Poštovane gospođe, cijenjena gospodo, još jedanput vas iskreno pozdravljam u našem domu, domu hrvatske književnosti, i želim vam mnoštvo ugodnih trenutaka, prijateljskih susreta i srdačnih razgovora.

Božidar Petrač, predsjednik Društva hrvatskih književnika

Yiorgos Chouliaras

Književnost i nacionalizam

Klasično gledanje na odnos između književnosti i nacionalizma jest romantično. Ono je devetnaestostoljetna koncepcija povezana s razdobljem postnapoleonskih nacionalnih ustanaka u Europi i osnivanjem novih država na načelu predmnijevane vestfalske suverenosti. To gledanje, koje uzima za polazište nacionalne književnosti što su ih posredovali nacionalni jezici kao organske i pozitivne afirmacije ili izdanke nacionalnog identiteta i popratnih političkih aspiracija, širilo se je i istodobno se razvodnjavalo kako bi obuhvatilo razvoje u razdoblju dekolonizacije poslije II. svjetskog rata. U tim novim okolnostima, njemu protivna percepcija mogla je početi puštati korijene, a po toj koncepciji naziranje kojim se prednost daje nacionalnoj književnosti bilo je onoliko skućeno, ako ne i ubitačno po svojim učincima, kao i sam nacionalizam, kada se svodi na poziv na oružje protiv drugih, bili oni izvana ili odbijali ogrnuti se u nacionalne boje.

Tijekom takva preokreta bitne su književne refleksije postale vidljive pod različitim stegovima, od strukturalizma i postkolonijalnih pristupa do ekscentričnih ili drukčije centriranih teorija, među kojima su feminizam i studiji spolne orijentacije. No iscrpljenost dekonstruktivističkih hereza što postadoše pravovjerjem počela je pritom pokazivati pukotine u zrcalu antinacionalističkog književnog suglasja u kojem te refleksije tako sjajno bujahu. Kada su se okretale protiv onih za koje se činilo da dovode u pitanje književne programe globalizacije, to bi vodilo do svođenja antinacionalističke retorike na imperijalnu kritiku dekolonizacije kako se ova protezala do sadašnjih razvoja. Pa iako stvari ne idu unatrag, u mjeri u kojoj su se razvile u spiralu, a ne u krug, otvorio se je novi prozor kako bi se dopustilo ponovno razmatranje složenog odnosa između književnosti i nacionalnog identiteta u smislu njihove posredovanosti jezikom.

Književnost pojmljena kao tekst jest pokrajinska (ili nacionalna) po definiciji utoliko ukoliko nastaje u točno određenom jeziku. Književnost

pojmljena kao djelatnost pisanja jest ekumenska (ili globalna) po definiciji zato što ona uključuje razmjene putem čitanja i odnosnih tehnologija distribucije (koje uključuju sustave pisanja i moduse tiskanja i elektroničku komunikaciju) s pojedincima koji jesu ili su bili na sličan način angažirani. Književni proizvođači svojih proizvoda povezani su prevodenjem, a to je proces koji globalizira književnost te ugrožava međunarodne zajednice čitatelja i pisaca. No ti su tijekovi prevodenja asimetrični. Danas, primjerice, više od pola prijevoda koji se načine na svjetskoj razini imaju engleski za svoj izvor, dok se za književnost koja se prevodi na engleski s drugih jezika procjenjuje da obaseže svega tri posto.

Stavljen u kontekst odnosā moći, svaki pojedini jezik jest dijalekt s vojskom. Na razini neovisnih političkih entiteta, neki jezik standardizira se djelovanjem državnih agencija, posebice putem obrazovanja i jezika javnih službi, pri čemu dolazi do međusobnog isprepletanja javnih i privatnih sredstava komunikacije kao što su novine (ovisno o pismenosti) i televizija otkako je uspostavila prevlast. Zoran primjer nacionalizacije jezika u kontekstu države daje nam Italija, za koju se procjenjuje da je u njoj manje od tri posto stanovništva govorilo standardni talijanski zasnovan na toskanskom dijalektu u času kasnog ujedinjenja te zemlje g. 1870.

U najmanju ruku jednako toliko znakovita za ova razmatranja jest uloga zajedničkih jezika kao što su arapski, kineski, perzijski, grčki ili latinski, a koji su prethodili današnjemu globalnom engleskomu. *Lingua franca* dostignuće je kulturalno dotjeranog carstva. Tako je, primjerice, dugo nakon propasti perzijskoga carstva perzijski upotrebljavao kao književni jezik niz visokih sudova, od otomanskog suda u Istanbulu do suda mugalske dinastije u Delhiju. Između ostaloga, grčki je bio jezikom evanđelja po kojem se kršćanstvo širilo, dok je latinski nastavio dominirati intelektualnim životom na kršćanskom zapadu dulje od jednog tisućljeća nakon što je propao Rim. Mora se ipak dodati da govornici, kada takvi postoje, jezika s međunarodnom kurentnošću ne samo ili nužno vide svijet proširen pomoću svoga jezika; oni svoj jezik vide i tako kao da ga je svijet reducirao, kao što je to u slučaju engleskog pidžina. Daljnje kompleksnosti odnose se na često neprepoznatu praksu pisaca koji odaberu jezik na kojem će pisati, što je praksa koja se proteže dalje od takvih u suvremeno doba slavljениh primjera kao što su Conradov ili Nabokovljevi engleski, Kafkin njemački ili Becketovo posvojenje francuskoga za rad u kasnom razdoblju njegova života.

Francuska prepirka iz sedamnaestog stoljeća između antiknih (koje je hvalio Nicolas Boileau) i modernih, čija je gledišta prihvatio i zastupao suvremeni „izumitelj“ bajke Charles Perrault, može se izdvojiti kao velika epizoda u reagiranju protiv klasičnih jezika koja je dovela do devetnaestostoljetne nacionalizacije jezika. Takozvani „vulgarni“ dijalekti nisu više bili smatrani vulgarnima; ni dijalektima.

Ishod svega toga jest taj da se jezik, književnost i nacionalni identitet ne može smatrati po njihovoj naravi spojenima, niti ih se može smatrati po njihovim bitnim odrednicama jedne od drugih odvojenima, nego ovisni-

ma o povijesnim okolnostima, koje se ne može jednoznačno i nedvojbeno sumirati pozivanjem na zemljopisne ili vremenske poveznice.

Pisci rade unutar nekog jezika (a ponekad i više od jednoga), koji tako učine svojim vlastitim, a i protiv njega. Pobuna protiv tradicije jest stanovišta tradicija u sebi, dok futurizam bilo koje avangarde uključuje mjesno-nepostojeću (utopijsku) i vremenski-nepostojeću (u-kronijsku) rekonstrukciju prošlosti, kao što će to biti vidljivo tijekom stotinu godina otkako su *dadu* u Cabaret Voltaire-u u za-rat-ne-marećem Zürichu stvorili pojedinci sa sjevera i s Balkana (s Tristanom Tzarom kao dvojbenim kormilarom). Ta prije dvojaka nego dvojbena povezanost s jezikom potvrđuje time što je on opet tu spisateljev/spisateljčin odnos prema nacionalnom identitetu, zato što je on/ona to što jest time što nije baš to. Okolnosti egzila, kreativni ili socijalni ostracizam i izbjeglištvo izmiruju te međusobno oprečne situacije. Pisanje u egzilu i egzil u pisanju postaju jedno te isto. U oskudnim okolnostima napad na naciju može se poistovjetiti sa stvaralačkim porivom za neke od najvrsnijih izdanaka dotične nacije, primjerice za Thomasa Bernhardta, ili za Elfriede Jelinek u slučaju Austrije, koja je zbog svoje prošlosti u razdoblju prije pada Berlinskog zida izbjegla kritici zaslugom njegova graničnog statusa tijekom Hladnoga rata.

Bilo kako bilo, književno cvijeće u buketima globalnih antologija ostaje nezamislivo ako bi bilo odrezano od nacionalnog tla vlastite kultivacije, premda je jezik zapravo mehanizam koji može učiniti zamislivim ono što je nezamislivo. A to nije ograničeno na tako paradigmatičke slučajeve kao što su oni s Grčkom ili Irskom. Činjenica je da književnost ostaje jednim od oblika slobode, budući da književna sloboda ne može biti samo sloboda da se bude književan. Ona je i argument književnosti u prilog slobode. I dok prevladava tužna činjenica da ne može biti slobode bez nacije ili s njom, književnost ostaje trn u peti povijesti. Pa ipak, nema povijesti bez književnosti.

Maciej Czerwiński

Hrvatski nacionalni identitet u književnim i neknjiževnim kodovima komunizma

Komunističku se praksu često percipira pa i interpretira kao smišljen pokušaj potiskivanja nacionalnih tradicija ili čak njihove negacije. Takvo gledanje proizlazi iz pretpostavke da je komunistička ideologija, u svojoj suštini internacionalistička, oprečna nacionalnim ideologijama. No komunistička praksa u svim istočnoeuropskim zemljama realnog socijalizma bila je usmjerena na prisvajanje i posvajanje, pa konačno i na zloupotrebu nacionalnih tradicija, ne i na njihovu punu eliminaciju. Čak su najrigidnije komunističke zemlje u svojoj suštini bile nacionalističke. U Sovjetskom Savezu pak službena politika bila je u biti rusizacija pod krinkom sovjetizacije. Službena sovjetska kultura bila je u prvom redu ruska (isticalo se službenu rusku imperijalnu tradiciju, njezine temeljne mitove), isto tako i jezik: sovjetska *lingua franca* bio je nedvojbeno ruski jezik.

U komunističkoj Jugoslaviji, i u kulturi i u politici, dolazile su do izražaja istodobno centrifugalne i centripetalne snage. Unatoč tomu što su centralističke tendencije bile snažne, cjelokupan pejzaž jugoslavenske kulture izgledao je više kao višedimenzionalni mozaik, sastavljen od nacionalnih kultura, nego ujednačen model sličan sovjetskome. Komunistički aksiološki sustav nije se izgradio mimo nacionalnih tradicija, već je upisan u postojeće nacionalne imaginarije. Kao posljedica nastali su hibridni kodovi koji su omogućili stapanje komunističkoga koda s nacionalnim kodovima.

Postoji uvjerenost da je afirmacija hrvatskog nacionalnog koda, i drugih nacionalnih kodova u Jugoslaviji, posljedica pobuna elitā protiv sustava, kao kada je riječ o *Deklaraciji o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* (1967.) ili Hrvatskom proljeću (1971.). No čini se da su ti hibridni kodovi nastali mnogo prije toga. Važan trag u isticanju hrvatstva nalazimo primjerice u službenom nazivu komunističkog časopisa „Vjesnika“, koji je

40-ih godina nosio ime *Vjesnik narodne fronte Hrvatske* (a poslije *Vjesnik socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske*). To je, naravno, posljedica federalizacije partizanskog pokreta, partije i cijele jugoslavenske države. U ondašnjem „Vjesniku“ nalazila se i kolumna *Kroz našu domovinu*, koja je predstavljala najvažnije događaje. No ta *naša domovina* nije Jugoslavija, kako bi se moglo pretpostavljati, već Hrvatska (u rubrici se pojavljuju vijesti isključivo iz hrvatskih gradova). *Naša se domovina* – imaginarni dijelovi *naše* države – odnosi na hrvatski, ne na jugoslavenski teritorij.

Stapanje hrvatskog nacionalnog koda s komunističkim ostvaruje se, začudo, i u najštićenijoj legendi komunističkog pokreta – u legendi o Drugom svjetskom ratu. Najvažnija kanonska crta narativa o ratu svodila se je na isticanje predodžbe da je on bio građanski rat u kojem su se sukobili domaći fašisti ili buržuji. U takvoj perspektivi partizani komunisti, koje se prikazivalo kao mirotvorce, omogućili su pripadnicima svih naroda da se ujedine u borbi protiv fašizma, i vanjskog i domaćeg. Takav ideologem uveo je neizbježnu dihotomiju u promatranju zbilje: partizani, koji okupljaju pripadnike svih naroda, jesu dobri, dok su ustaše (Hrvati i Muslimani) zlikovci.

Književnost je, naravno, samo jedna od domena komunikacije, no njezina funkcija u razbijanju ideologema bratstva i jedinstva više je nego očita. Literatura, zahvaljujući svojoj polifonosti i fikcionalnosti, mogla je testirati raznovrsne kanonske predodžbe rata. Upravo je književnost kao prva osporila neke ideologizirane vizije rata, kao što su moral partizana, zamagljenost svijetle budućnosti ili teror partizanskih odreda. U nekim se slučajevima takve subverzivne predodžbe potiskivalo, čak i represijom, ali na kraju krajeva one su postale jedan od važnijih čimbenika koji je onemogućio stvaranje zajedničkog sjećanja na rat i zajedničkog jugoslavenskog imaginarija. Prestao je postojati ujedinjujući čimbenik, a istodobno dolazili su do izražaja elementi koji su ionako od samih početaka bili (pa onda i ostali) oprečni. To su upravo nacionalni kodovi.

Granice mogućnosti isticanja hrvatske posebnosti u okvirima komunističke ideologije prvi je testirao Vladimir Nazor. Na početku rata prebivao je u Zagrebu (neki su čak tvrdili da je napisao odu Anti Paveliću), ali godine 1942. prebjegao je u partizane. U svojim uspomenama više puta ističe hrvatsku, ne jugoslavensku crtu partizanskog pokreta. U proglasu partizanima čitamo sljedeće:

(...) Od vremena, kad su vladali naši stari hrvatski kraljevi, Hrvati su uvijek bili primorani boriti se za nekoga drugoga, za Habsburgovce, za neke ugarske kraljeve; pa onda ih je Jelačić sakupio da se bore protiv Mađara za Franju Josipa; borili su se s jednim generalom, pa s drugim, pa s trećim, za tuđe probitke, a nikada da su ti jadni Hrvati dali svoju krv za svoju zemlju. (...) Govorim kao Hrvat. Vi, junački komunisti, borite se i radite sada po komunističkim metodama. To znači boriti se, braniti se, ne dati se! Vi ste prvi koji možete hrvatski narod spasiti od kritičnog položaja, a u kojem se nalazio prekjučer (Nazor 1945/1986: 12).

Kontaminacija *komunističke* (podcrtano) i nacionalne ideologije (boldirano) omogućuje autoru krijumčarenje nekih ideja koje su se mogle činiti opasnim zbog njihova povezivanja s hrvatskim ustašama. Da bi mogao što takvo izreći, autor mora istodobno kompromitirati NDH. Za njega „Takozvana Nezavisna Država Hrvatska” nije „zapravo ni Nezavisna ni Država, pa bogme, ni Hrvatska”. Nazor se referira na državnu neovisnost, a komuniste naziva nastavljačima stare tradicije – tradicije hrvatskih vladara i njihove države. Na takav način on uspijeva sačuvati hrvatski kod, a istodobno kritizirati ustaše za njihovu kolaboraciju s Hitlerom koja po njemu nipošto nije u skladu s hrvatskom slobodarskom i državnom tradicijom. U takvoj su perspektivi hrvatski velikani, Zrinski i Frankopani, preteče vođe partizana, Josipa Broza Tita. Proleter postaje *alter ego* feudalnih vojskovođa, što je paradoks jer jugoslavenski maršal, bar otvoreno, mrzi staleški poredak. No, s druge strane, on uživa u svim atributima omraženih feudalaca i buržuja, u cigarama, u vojničkim odorama, u prstenima, u dvorskom životu.

U prozi koja ja nastajala neposredno nakon Drugoga svjetskog rata kategoriju hrvatstva nije se isticalo toliko koliko kod Nazora, no nju se nije ni prešućivalo. Na primjer u priči Augustina Stipčevića *Zastava na zvoniku* (1950.) opisuju se propagandne akcije partizana u Dalmaciji čiji je cilj pridobivanje stanovništva za komunistički pokret. Zahvaljujući junačkoj i riskantnoj akciji partizani su na zvoniku jedne crkve objesili jednu zastavu. „Kada su došli partizani, Kolo je prvi objesio hrvatsku zastavu s petokrakom” (Stipčević 1950: 291). Komunistička ideologija ne suprotstavlja se nacionalnoj tradiciji, a srp i čekić ne konkuriraju s hrvatskim nacionalnim simbolima već ih nadopunjuju.

Pored herojske matrice, koju se isticalo napose u socrealizmu, u hrvatsku će prozu polako ulaziti drugačiji model propitivanja konflikta iz 40-ih godina. On se sastoji od tri aspekta: (1) rehabilitacije domobrana, kao i tradicije HSS-a, (2) afirmacije ZAVNOH-a u cilju kroatiziranja NOP-a, (3) afirmacije slabog junaka, metonimije i parabole hrvatskog čovjeka, koji nije ratni heroj.

Afirmacija se domobrana u javnoj debati ostvaruje potkraj 60-ih godina. No književnost otvara takvu mogućnost znatno prije toga, već u 40-im godinama, primjerice u pričama Jože Horvata *Za pobjedu* (1946.). Puno isticanje te ideje dolazi do izražaja u romanu *Mačak pod šljemom* (1962.). Domobrane se prikazuje ne kao zlikovce, za razliku od ustaša; kao seljake koji su prisilno mobilizirani u redove armije (brojni od njih, uzgred, na kraju prilaze partizanima). Figura domobrana iz NDH odnosi se na Krležinu viziju Prvoga svjetskog rata (*Hrvatski bog Mars*, 1922). Zagorski seljak, prisilno mobiliziran u habsburšku vojsku, poslan je na frontu u nepoznatu Galiciju. Čovjek nije znao za koga se bori i zašto. To nije bio njegov rat, već rat neke *gospode*. Kao u prvom, tako i u drugom svjetskom ratu domobranu, tom pučkom pacifistu, ne sviđa se ratovanje.

Uz rehabilitaciju domobrana ostvaruje se, doduše malo poslije toga,

rehabilitacija dijela HSS-a. Radić i mnogo rjeđe Maček, koji su stigmatizirani odmah nakon rata kao nacionalisti, u 60-im i 70-im godinama godina ulaze u imaginarij pozitivnih protagonista. Službeni „Vjesnik“ 7. lipnja 1971. (br. 8728) istaknuo je u naslovnici: „Stjepan Radić – zagovornik bratstva svih naših naroda“ (Vjesnik 1971: 1) i dalje: „U NOR ostvareni su ideali za koje su umrli i Gubec i Radić i mnogi heroji“ (Vjesnik 1971: 3).

Kroatizacija partizanskog pokreta odnosno isticanje hrvatskih crta NOR-a realizira se i pomoću afirmacije ZAVNOH-a. To se naročito vidi u ratnoj prozi Ivana Supeka, npr. u romanima *Između ratnih linija* (1959.) i *Otkriće o izgubljenom vremenu* (1987.). Zanimljivo je i to da je novo izdanje prvog romana, pod naslovom *Dvoje između ratnih linija* (1995.), bitno izmijenjeno. Autor još više stavlja u prvi plan pozitivnu ulogu HSS-a i domobrana, što se u prvom izdanju samo nazire. I isticanje ZAVNOH-a ostvaruje se u historiografiji. U Matičinu „Kolu“ godine 1946. objavljuju se znanstveni tekstovi u kojima se komunistički pokret predstavlja kao nastavljачa djelovanja hrvatskog Sabora. Doduše, kritiziraju se *reakcionarni* povjesničari, koji nisu dovoljno jasno isticali stalešku i ugnjetavačku narav tog političkog organa, ali dokazuje se da ZAVNOH (ne AVNOJ!) bez Sabora i bez prvih plemenskih organizacija ne bi mogao postojati. Ferdo Čulinović konstatira: „Narodna suverenost dobila je u Hrvatskoj svoj vidni izraz u formiranju ZAVNOHa“ (Čulinović 1946: 269). Na takav se način komunistički pokret konceptualizira kao hrvatski, a ne jugoslavenski, a u središtu njegova razmišljanja nalazi se ne Jugoslavija, već *Država Hrvatska*. Ta predodžba kulminirat će u vrijeme hrvatskog proljeća godine 1971., ujedno u historiografiji i u političkom diskursu (v. Czerwiński 2016).

Hibridni kôd koji je nastao amalgamiranjem ideje hrvatske posebnosti u komunizmu otvorio je put konceptu hrvatskog kulturnog subjektiviteta, a i same neovisnosti. Aktualizacija tog koncepta poslužila je hrvatskoj eliti kao *modus operandi* u njegovanju ideje o kontinuitetu države. Isticanje pravnog aspekta paradigmatično je: ono je refleks jednog od najvažnijih ideologema u hrvatskom imaginariju – državnog prava, a zapravo njegova translacija na komunistički idiom. Hrvatsko državno pravo temelji se na uvjerenju da je hrvatski političko-pravni subjektivitet, bez obzira na nedostatak suverene države od godine 1102., sačuvan u svijesti političkih elita i u staleškim institucijama koje su se nadovezivale na Trojednu Kraljevinu odnosno Kraljevinu Hrvatsku. To presumira da su Hrvati subjekt koji neovisno odlučuje o vlastitoj sudbini i da je u svim višenacionalnim državama očuvana njihova posebnost i jedinstvo njihovih zemalja. Državno pravo simbolizirale su političke institucije: Sabor, ban i municipalna prava. Njegovanje uvjerenosti o subjektivitetu omogućit će u 19. stoljeću stvaranje političke ideje ujedinjenja svih zemalja koje se smatralo hrvatskima, i koje se u različitim tekstovima nazivalo *membra disiecta* ili *rasuta baščina*. To će na svojim zasjedanjima postulirati hrvatski Sabor, referirajući se na latinsku sentencu: *Regnum regno non praescribit leges* (Kraljevstvo kraljevstvu ne nameće zakone). *Bit će to oružje u borbi protiv Mađara u ugarskom politič-*

kom okruženju, s Habsburgovcima, a poslije sa Srbima i s Jugoslavijom. Ta će sentenca duboko ući u hrvatski imaginarij, zahvaljujući i književnosti (Antun Gustav Matoš) i političko-historiografskom diskursu (Franjo Tuđman).

I naposljetku slabi protagonist. U brojnim ratnim romanima objavljenima nakon godine 1950. najizrazitiji lik nije militantni partizan, već kolebljiv intelektualac, protivnik ratovanja, koji nije u stanju razlučiti ideološke aporije. On je razapet između svojih stavova i ratne zbilje, primjerice u romanu Ivana Kušana (*Razapet između*, 1958.). Takav protagonist tipična je figura hrvatskog čovjeka druge polovine 20. stoljeća. On nema izražen subjektivitet ili ga tek traži, što je u suprotnosti s postuliranom predodžbom heroja koji se bespoštedno i junački bori protiv okupatora. Takav se slab junak pojavljuje u romanima Vjekoslava Kaleba (*Ponižene ulice*), Čede Price (*Nekoga moraš voljeti*), Ivana Supeka, Krste Špoljara (*Gvožđe i lovor*), Ranka Marinkovića (*Kiklop*). On doduše nije zagorski kmet, kao kod Krleže, no s njime ga povezuje osjećaj besmislenosti ratovanja i borba u tuđe ime. Takva konceptualizacija rata utrt će put temeljnom hrvatskom konceptu, koji će kulminirati nakon godine 1990.: predstavljanju Hrvata ni kao suštinskih fašista niti kao suštinskih komunista. Sudbina je hrvatskog čovjeka da nije znao što se u ratu događa te da nije mogao djelovati sukladno svojim preferencijama. Na takav način nastale su *dvije Hrvatske*, zavađene i zaraćene, no njih povezuje to što su obje težile istom cilju: slobodnoj i neovisnoj Hrvatskoj. Taj cilj ih ujedinjuje. Takav narativ, publicistički nazvan pomirbom (djece) ustaša i partizana, ostvario se je 90-ih godina odnosno poslije ne samo u politici (Tuđman), u historiografiji (Macan, Bilandžić) ili u filmu (*Duga mračna noć Vrdoljaka*), već i u književnosti. U knjizi Mirka Sabolovića *Na istoku zapada* (1997.) zarobljeni domobrani uhvaćeni na Bleiburgu (kao kod Krleže: Mateki, Iveki, Štefeki) prisilno mobilizirani u sastav vojske NDH, opet su – kao u Prvome svjetskom ratu – prepušteni na milost i nemilost neke gospode, prvo fašista/ustaša, pa onda Engleza, koji će ih cinično izdati partizanima. U Sabolovićevoj knjizi glavni junak Fabijan Kramarić ispunjava sve spomenute kriterije parabole hrvatskog čovjeka 20. stoljeća – silom je mobiliziran u domobrane (srećom preživljava Bleiburg), postaje član Saveza komunista, sudionik je Hrvatskog proljeća, zbog represija srpskih komunista emigrira u Njemačku, vraća se u Hrvatsku boriti se za neovisnost u domovinskom ratu. I na kraju, na bojištu, njegov suborac i prijatelj Jenda priznaje da je na Bleiburgu bio član OZNE. Onda su bili po oprečnim stranama, sada su se u novom ratu ujedinili. Ne komunist i ustaša, već oznaš i domobran. Obojica su hrvatski rodoljubi, ali ih je život gurnuo u posve drugačije uloge.

Sva tri elementa hrvatskog imaginarija o ratu – rehabilitacija domobrana, isticanje ZAVNOH-a i slabog junaka – imaju za cilj isticanje beznadnosti situacije u kojoj se našao hrvatski čovjek. Kontaminacija kodova omogućila je, pak, spašavanje hrvatske tradicije u komunističkoj višenacionalnoj državi, no ujedno je dovela do hibridizacije ne samo analiziranog idioma, već i cijelog kulturnog imaginarija.

Literatura

Čulinović Ferdo (1946), *Sabori Hrvatske*, Hrvatsko Kolo, Zagreb: Matrica Hrvatska, s. 220-275.

Czerwiński Maciej (2016), *Novogovor – retorika hrvatskih komunista*, Riječki filološki dani, 10/2016, red. L. Badurina, N. Palašić, Rijeka, s. 55-69.

Nazor Vladimir (1945/1986), *S partizanima*, Zagreb: Spektar.

Stipčević Augustin (1950), *Na granici*, Zagreb: Žora.

Magdalena Dyras

Re-konstrukcije identiteta u Hrvatskoj i kulturni zaokret prema prostoru

Posljednje desetljeće dvadesetog stoljeća obilježeno je značajnim događajima koji su doveli do raspada Jugoslavije i uspostave neovisne Hrvatske. Kulturne i povijesne promjene koje su se dogodile u devedesetima intenzivirale su identitetski diskurz kako na individualnim, tako i na kolektivnim razinama. Temeljni uzrok krize i potreba redefiniranja identiteta bio je raspad federativne države jer je „jugoslavenski” identitet pripadao već prošlosti, dok je „pravi” hrvatski čekao svoje konačno određenje¹.

Pokušajmo dakle rekonstruirati putanju promjene hrvatskog identiteta i njezine ključne točke. Julian Kornhauser, poljski istraživač koji je detaljno analizirao situaciju u post-jugoslavenskim zemljama, istaknuo je značajne tzv. svijesti/osjetljivosti malih naroda na području Balkana (*Regionalna književnost i mit posebnosti*). Kornhauser je pokazao da su male² balkanske zemlje stalno osjećale strah da njihov poseban identitet neće biti priznat od strane „Drugih”. Spomenuti strah imao je velik utjecaj na oblike identitetskih projekata i doveo je do antagonističkog načina razmišljanja te izazvao potrebu da se vlastita kultura gleda u suprotnosti prema drugim kulturama. Na pokušaj da se, u kriznoj situaciji, nakon pada prethodnog sustava, izgradi novi identitet utjecao je ratni šok i opće stanje kulturne traume, tipične za granične prostore, gdje se sukobljavaju i susreću različite kulture. Kao rezultat opisanog sindroma mali narodi na području Balkana počeli su stvarati projekte kolektivnog identiteta koji bi bili u stanju „natjecati se” s identitetima svojih susjeda.

¹Valja ovdje spomenuti da u sedamdesetim i osamdesetim godinama, kako primjećuje Neven Budak: „Jugoslavenski je identitet kod nekoga mogao postojati i paralelno s hrvatskim, ne kao primarni, nego kao sekundarni osjećaj pripadnosti.” N. Budak, *Hrvatski identitet između prošlosti i moderniteta*, [u:] *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, Zagreb 2010, str.11.

²J. Kornhauser, *Świadomość regionalna i mit odrębności*, Kraków 2001. Kada autor piše „male”, misli na odnos prema „velikim” zemljama kao sto su Njemačka, Italija, Francuska, Španjolska, Engleska itd.

U svezi s time u devedesetima počinje konstruiranje **velike narodne priče**³, koja se koristi odabranim događajima iz narodne povijesti i prikazuje ih na uzvišen način. Naracija o narodu vraća se korijenima, naglašava događaje koji su se zbili u sedmom stoljeću, tisućljetnu povijest, značaj pripadnosti zapadnom kulturnom krugu, važnost borbe za kršćanstvo. Hrvati se u 90-ima ponovno počinju koristiti mitologemima koje su desetljećima upotrebljavale prijašnje ideologije, prije svega pravaštvo, u nastojanju da se stvori nacija kao jedinstveno biće⁴. Narodno angažirane identitetske naracije, ovdje ćemo ih zvati patrijarhalnim naracijama, bile su potrebne novim državama, koje su se pojavile nakon raspada Jugoslavije, da bi organizirale osnovne tekstove o državi i narodnom identitetu⁵. Dakle **povijest** i povijesni događaji činili su temelj konstrukcije narodnog identiteta.

Poljski antropolog kulture Wojciech Burszta u analizi situacije u Poljskoj nakon sloma socijalizma pokazao je da se nju može odrediti kao „kulturni rat” u kojem treba prije svega **pobijediti u borbi za prošlost**. Ista se situacija dogodila nakon raspada Jugoslavije te je slično kao u Poljskoj dovela do potrebe ponovnog konstruiranja povijesti. Elementom takve strategije bilo je podsjećanje „odakle smo“, prizivanje trenutaka slave, određivanje koje su to prave narodne vrijednosti te suprotstavljanje „nas” i „drugih”⁶. Devedesete godine stvorile su konjunkturu za takozvanu regresivnu imaginaciju⁷, to jest za takvo shvaćanje suvremenih događaja u kojem se ističe njihova sličnost s prošlošću te se suvremena zbivanja tretiraju kao ponavljanje događaja poznatih iz povijesti. U svezi s time „posuđuju se” znakovi iz prošlosti, tako da se zajednica može osloboditi traženja vlastita jezika, budući da se koncentrira na korištenje već dostupnim povijesnim instrumentarijem.

Neven Budak u članku pod naslovom *Hrvatski identitet između prošlosti i moderniteta* zaključio je da u devedesetima dolazi do izvjesnog „povratka u prošlost”:

Shvaćanje hrvatskog nacionalnog identiteta vraća se na stanje prije Drugoga svjetskog rata pa dolazi do paradoksalne situacije: dok se Hrvatska deklarativno želi približiti Zapadnoj Europi, u stvarnosti je od nje sve udaljenija. U obrascima ponašanja počinju dominirati patrijarhalnost, nasilje, nepoštivanje pravnog sustava kojeg zamjenjuju neformalne klanske veze:

³ Elżbieta Rybicka, poljska znanstvenica u svojem tekstu *Topografski zaokret u proučavanju književnosti* pokazuje da je novi regionalizam upravo kritična reakcija na „Veliku Narodnu Priču” te ujedno emancipacijska strategija [E. Rybicka, *Zwrot topograficzny w badaniach literackich. Od poetyki przestrzeni do polityki miejsca*, u: *Kulturowa teoria literatury*. Ur. T. Walas, R. Nycz, Kraków 2012, str. 320.]

⁴ N. Budak, *op.cit.*, str. 6.

⁵ K. Luketić, *Krhotine, kamenšćiki, suveniri. Književni prostori sjećanja i političke naracije o pripadnosti*, u: *Mjesto, granica, identitet. Prostor u hrvatskoj književnosti*, ur. L. Molvarec, Zagreb 2014, str. 90. „S raspadom Jugoslavije, stvaranjem niza samostalnih država i ratovima devedesetih došlo je do potpunog ideološkog zaokreta i rekonstrukcije identiteta radi stvaranja naracija o posebnosti, pa i superiornosti jedne nacije nad ostalima”.

⁶ W. J. Burszta, *Świat jako więzienie kultury. Pomyslenia*, Warszawa 2008, s.78.

⁷ T. Walas, *Zrozumieć swój czas: kultura polska po komunizmie – rekoncesans*, Kraków 2003.

drugim rječima, dominiralo sve ono što volimo nazvati „balkanskim”.⁸

Dolazi do pokušaja stvaranja prividnog jedinstvenog/integralnog identiteta nacije, što je već dobro poznata strategija u povijesti hrvatske kulture, u kojoj „stalno su se ponavljali pokušaji brisanja posebnosti“ te je pogotovu od XIX. stoljeća vidljivo „nastojanje da se izbrišu sve moguće razlike na putu stvaranja jedinstvenog identiteta”⁹.

Hrvatskim piscima devedesetih književnost je pomagala da se suoče s emocionalnim traumama i otkrivala je terapijsku vrijednost stvaranja. Dominacija autobiografskih oblika može se opisati kao tendencija ka „autobiografskoj kulturi”, za koju nije toliko važna *velika povijest*, nego privatna sjećanja i mikro-priče. U to vrijeme pojavila se je i nova književna struja, tzv. književnost sjećanja (*Erinnerungsliteratur*), koja obrađuje mnoštvo iskustava nasilja te „oduzeta“ i zabranjena sjećanja (među ostalima, uspomene na rat u Jugoslaviji)¹⁰. Spomenuta tendencija tipična je za sve zemlje koje su poznavale komunizam i njegove prakse.

Smrt predsjednika Franje Tuđmana, rezultati izbora u 2000. i demokratske promjene prouzrokovali su pomak u identitetskom diskursu. Veliku narodnu priču zamjenjuju manje regionalne priče, raste interes za prostorne kategorije koje preuzimaju ulogu kreiranja identiteta. Hrvatsko društvo proizvelo je naraciju u kojoj je rekonstruiralo osjećaj pripadnosti različitim kulturnim krugovima i razbilo usko nacionalne identitetske okvire. Vratili su se „geografski konteksti”,¹¹ ključni za određivanje hrvatskog identiteta.

Pozicioniranje prema prostoru može se tretirati kao emancipacijsku strategiju te kritički odgovor na prijašnju narodnu priču, ali i na globalizacijske procese. Prostorne kategorije uvjetuju novo razumijevanje koncepcije identiteta te prevrednovanje književnopovijesnih kategorizacija (utječu na književne prakse, mjenjaju pogled na povijest književnosti).

U tekstovima istraživača hrvatske književnosti može se primijetiti različite pristupe problematici spacijalnosti. Zanimljivim mi se čini povratak pitanja regionalizma, koji će za razliku od prijašnje pojavnosti poprimiti oblik tzv. novog regionalizma. Neophodno je u tom mjestu podsjetiti da je regionalizam i s njim povezan osjećaj pripadnosti zajednici jedna od najvažnijih značajki hrvatske kulture. Različite regije stoljećima su gradile svoje tradicijske modele uvjetovane povijesnim i društvenim kontekstom, modele koji su uz to pokazivali stanovite jezične diferencijacije. Sanjin

⁸ Budak konstatira u istom tekstu: „Političke promjene na početku 90-ih (osamostaljenje Hrvatske, slom socijalizma, rat i s njim povezana nacionalna mobilizacija, migracije stanovništva iz ratom ugroženih područja u gradove) stvaraju preduvjete za protuudar ruralne kulture: nacionalni se identitet počinje izražavati kroz tamburašku glazbu, povratak folka, naivnu umjetnost.“ (...)

⁹ N. Budak, *op. cit.*, str. 6.

¹⁰ J. Kałażny, *Do kogo należy historia? Refleksja literaturoznawcy*. „Przegląd Zachodni” 2014. nr 2., str.19.

¹¹ Usp. S. Grgas, *O hrvatskome spacijalnom imaginariju*, u: *Mjesto, granica, identitet. Prostor u hrvatskoj književnosti*, ur. L. Molvarec, Zagreb 2014, str. 55. Autor zaključuje: „U slučaju hrvatske književnosti i kulture upravo su „geografski konteksti” – množinskim oblikom registriram činjenicu njihovih dijakronijskih mijena – presudni za oblikovanje modaliteta na koje se doživljava svijet i pridaje mu značenja.”

Sorel u monografiji *Mediteranizam tijela* (2003) skreće pozornost na postojanje dviju sastavnica istoga nacionalnoga identiteta, dvaju kulturnih krugova; sjevernog/kontinentalnog i južnog mediteranskog¹²:

Hrvatska je književnost, od najranijih svojih početaka, bila podvojena stoga što nije bila integralna. Razloge tom stanju svakako valja tražiti u disperzivnom povijesnom razvitku, koji je značajno određivao upravo Prostor, a time su dijelom različiti kulturološki krugovi, kojima su pojedini dijelovi Hrvatske u određenim povijesnim razdobljima pripadali, formirali tradicijsko pamćenje, odnosno cjelokupni kompleks Baštine, ako, recimo, kategorijalno promatramo problem. Ta je podjela uvijek imala više elemenata spajanja nego razdvajanja, ali je ona nedvojbeno vidljiva.¹³

Istog je mišljenja Vinko Brešić, koji objašnjava u svojoj knjizi *Slavonska književnost i novi regionalizam. Prilog hrvatskoj književnoj topografiji* pojam novog regionalizma¹⁴. Istraživač nudi novo razumijevanje sveze prostora i kulture te se služi pojmom *slavonizma*, kojim kontinentalna Hrvatska odgovara *mediteranizmu*. U Brešićevim radovima pojavljuje se isto pojam *slavonstva* kao određenog, jedinstvenog identiteta „koji nastaje kao spoj prostora i njegove kulture”. Istraživač jasno označava opoziciju more: kopno, koja određuje književne strategije pojedinih pisaca: ...da bi se uopće govorilo o književnosti hrvatskoga Sjevera ili hrvatskoga Juga, moraju biti prepoznate granice i značajke pripadajućega prostora Mediterana, odnosno Panonije. I razgovor o slavonskoj književnosti zato mora biti razgovor ne o bilo kojem, već upravo o *slavonskome prostoru*, koji je – za razliku od *mediteranskoga*, odnosno *sredozemnoga*, koji je okrenut *moru* - okrenut prema *zaleđu*, tj. *kopnu i zemlji*. [Brešić, 49]

Razmišljanja o razlikama između Sjevera i Juga formulirao je i opremio isto primjerima Pavao Pavličić u eseju *Hrvatska književnost sjevera i juga*¹⁵. Autor navodi razlike koje dijele „južnjake” od kolega pisaca sa sjevera:

Lako je zapaziti da je kod južnjaka slabo zastupljena predmetnost, materijalni svijet. Iz knjiga naših pisaca s mora čovjek teško može saznati kako izgleda konoba, kako ona miriše i čega sve ima u njoj. Teško može saznati kako je načinjena kućica u vinogradu i kako je spavati u njoj ljeti, ili kako se pretače vino i kako se tiješte masline. Teško može saznati kako se čisti šanpjero i koji je alat za to potreban, koliko ima vrsta radiča i po čemu se one među sobom razlikuju.(...) Sve što je u prozi naših Mediteranaca važno, zbiva se među ljudima. Iz njegovih tekstova doznajemo do u najsitniju nijansu kako se bliski ljudi mrže, kakve pakosti jedni drugima smišljaju, kakve im ideje pri tome padaju na pamet, na koji se način međusobno uništavaju. Doznajemo, također, sve o plemenitosti, patnji i žrtvi, o ljudima

¹² S. Sorel, *Mediteranizam tijela*, Zagreb 2003, s.11.

¹³ *Ibidem*, str. 10.

¹⁴ V. Brešić, *Slavonska književnost i novi regionalizam. Prilog hrvatskoj književnoj topografiji*, Osijek 2004.

¹⁵ P. Pavličić, *Hrvatska književnost sjevera i juga*. U: Zbornik radova Zagrebačke slavističke škole 2003., Zagreb 2004.

koji su veliki i kad gube i o ljudima koji hrabro rode svoju nemilu sudbinu. Društveni odnosi, život zajednice, to su prave teme naše sredozemne pripovjedne književnosti.¹⁶

Pavličićeva zapažanja imaju svoj nastavak u knjizi objavljenoj 2014. pod naslovom *More i voda*. Fenomeni koji se pojavljuju u naslovu na simboličan način pokazuju značenje razlike između Mediteranaca i Sjevernjaka. Pisac objašnjava kako se mijenjaju semantička polja i razumijevanje različitih pojava, ovisno o odnosu prema svijetu i svjetonazoru:

Hrvatska specifičnost leži u tome što je naša zemlja sastoji od dvije polovice: one u kojoj je more voda i one u kojoj nije. Uzaludno bi bilo nagađati što je od toga dvoga bolje, jer oboje ima smisla: razumno je u Dalmaciji razlikovati more od vode, i logično je na kontinentu tu razliku odnemariti. To su dvije cjelovite i potpune kulture, a star je samo u tome što su se one dodirnule i izmiješale u istom narodu (...). Tako se pokazuje da su more i voda zapravo simboli. More se ne može piti, ali se zato po njemu može ploviti, pa ono znači vezu sa svijetom, a samim tim i kulturu, filozofiju i umjetnost. Po vodi se ne može daleko otploviti, ali ona daje plodnost njivama i nudi pojava za stoku, pa se naselja osnivaju ondje gdje ima vode, a ljudi se uz ta naselja onda vežu i nemaju toliko potrebe da putuju i da doznaju nešto novo. Ukratko, more je svijet, a voda je dom. (...) Vodena Hrvatska uvijek je u opasnosti da postane provincijalna i zatucana, morska Hrvatska uvijek je u opasnosti da se utopi u njegovim izazovima.¹⁷

Vodena Hrvatska ipak odgovara morskoj Hrvatskoj svojim projektima, kao što su novi regionalizam, novo pisanje povijesti slavonske književnosti, koji pokazuju da sjevernjaci ne žele pasti u zamku provincijalnosti. Pokretač ideje da se ponovno interpretira povijest slavonske književnosti jest Goran Rem. O potrebi „novog shvaćanja strategija zavičajnosti“, temeljitog pregleda slavonskog korpusa te promjene dosadašnje slike književnosti istraživač piše u članku *Za novu povijest slavonske književnosti*¹⁸. Rem naglašava vezu između kulture i mjesta u kojem se ona rađa, ukazuje na „kulturni zemljopis i njegovu ostarjelu tkanicu“¹⁹. U sljedećoj knjizi, koju je napisao zajedno s Helenom Sablić Tomić, dokazuje da je upravo Slavonija u posljednim desetljećima ukazala na značaj svojih gradova²⁰. Zanimljiva je slika Osijeka, Đakova, Slavonskog Broda, Vukovara kao gradova koji su doživjeli, kako kažu autori, „kulturno-energetsku renesansu” (njihova osobnost i prepoznatljivost kulminirala je tijekom Domovinskog rata), pa ih se stoga može gledati kao zrcalni odraz renesansnog stanja dal-

¹⁶ P. Pavličić, *Hrvatska književnost sjevera i juga*. U: Zbornik radova Zagrebačke slavističke škole, str. 115-116.

¹⁷ P. Pavličić, *More i voda*, Zagreb 2014., str. 8-9. Slične kategorizacije možemo naći u drugim Pavličićevim tekstovima. Iste komponente pokazuje u svojim tekstovima o Vukovaru (Dunav – svijet, Vuka – dom).

¹⁸ G. Rem, *Za novu povijest slavonske književnosti*, „Fluminensia“, br.1-2/1999, str. 73-82.

¹⁹ Ibidem, str. 80-81.

²⁰ G. Rem, H. Sablić Tomić, *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Zagreb 2003.

matinskih gradova s početka drugog tisućljeća. Takve interpretacije pokazuju da određivanje identiteta „vodene Hrvatske“ zahtjeva postojanje „morske polovice“. Identitetske konstrukcije o kojima je riječ temelje se na prostornim opozicijama, koje su dozvolile prevrednovati odnose između prostora i vremena. O povijesti (više lokalnoj i osobnoj) govori se samo kad simbolični prostor priziva određene uspomene²¹.

Poljski znanstvenik Zbigniew Chojnowski, koji se bavi prostornim temama, utvrdio je da „svaka epoha stvara svoju vlastitu kartu granica i svoju zemljopisnu imaginaciju“²² te da je novi projekt regionalizma izraz drukčijeg nego u XX. stoljeću odnosa s prostorom i razumijevanja takve sveze. Nije to više „regresivni lokalizam“ utemeljen na zatvorenosti, svezi s korijenima i zemljom koji asocira na zakasnelost i provincijalizam. Novi regionalizam nudi razumijevanje regije kao palimpsesta te kao stvarnosti koju se stalno konstruira i ponire u nju u potrazi za do sada skrivenim smislovima.

²¹Dobar je primjer takvog odnosa proza Delimira Rešickog iz zbirke *Dronjci na hrpi. Mala emocionalna svaštarnica*, Zagreb 2012. „Kada sam u Baraniji, uvijek naime potpuno usporedo živim barem dva života – vraća se onaj koji je tako nepovratno prošao i puno intenzivnije nego u gradsko-me svakodnevlju osjećam ovaj koji mi se događa sada. To je onaj istodobni osjećaj melankolije, ali i epifanije, koji valjda svaki čovjek osjeća u svome pravome i jedinome zavičaju. (str.42)”

²²Z. Chojnowski, *Literaturoznawstwo regionów w poszukiwaniu skutecznych perspektyw badawczych*, u: *Nowy regionalizm. Badawczy rekonans i zarys perspektyw*, ur. M. Mikołajczak, E. Rybicka, Krakow, 2012, str. 20.

Manuel Frias Martins

Priča o snu: književnost i nacionalni identitet

Književnost ima čudesnu sposobnost fikcionalizacije iskustva, to jest zamišljanja onoga što ne postoji u vidljivom ili materijalnom svijetu. Tako čineći, književnost na ogledan način prikazuje relativnu ili o okolnostima ovisnu narav režimā istine svojih vlastitih fikcijskih svjetova. U najmanju ruku još od Platona na nju se često gledalo kao na ozbiljnu umnu slabost. No moderno je doba postupno i dosljedno na nju gledalo kao na predivnu značajku ljudske bogatosti, posebice stoga što književnost dolazi na kraju do toga da nas navodi na zaključak o pluralnom identitetu vlastitog stanja nas kao ljudskih bića. U tom smislu baš je književnost ta koja češće dovodi nego ne dovodi u pitanje ideju da znamo ili smo kadri znati sve što određuje neki „identitet“, naime neki nacionalni identitet. Ovaj papir brani stajalište da književnost, snagom kolektivnog duha što ga uprizoruje ili zastupa, promiče galeriju junaka koje se često vidi kao preslike identitetskih vrijednosti što ih zastupaju svi koji traže zrcalo svojih vlastitih predodžbi o nacionalnom identitetu. Pojam *etničke* pripadnosti, koji ponekad vidimo kao združen s nacionalnim identitetom, i osobito s nekima od njegovih nasilnih izraza, ovdje se snažno osporava i odbacuje.

Nacionalno i nacionalizam prilično su ambivalentni pojmovi, no oni unatoč tomu mogu dati juridičko određenje političkih vrijednosti koje su u stanju oblikovati nacionalnu ideju utemeljenu na činjeničnim počelima kao što su teritorij, jezik, vlast, zajednička prošlost i, ne na zadnjem mjestu, kolektivni osjećaj pripadanja kulturi koja u jedinstvenu cjelinu spaja ta počela. Europska povijest posljednjih dvaju stoljeća oslikava to veoma

dobro. Revolucije, ustanci, prevrati i politička savezništva raznih vrsta kao ono što je oblikovalo nekoliko nacija u 19. stoljeću, sve to susljedno je pomoglo isklesati i stvoriti razne europske nacije¹ u 20. stoljeću, posebice nakon pada komunizma. Jezik je postao važan instrument u tom političkom procesu, naime u novim državama koje su nastale iz urušavanja Jugoslavije. Jezična homogenizacija koja se još uvijek događa u Hrvatskoj, na primjer, pri kojoj se odvaja hrvatski od onoga što je izgledalo kao zajednički jezik nazivan srpsko-hrvatski, postala je ključni čimbenik u prepoznavanju hrvatske nacije kao kulturne i društvene jednosti. Srpsko-hrvatski koji su u 19. stoljeću sastavili učenjaci kao jedan jezik pisan na dvama pismima nedavno je ustuknuo pred dvama posvema odvojenim jezicima: hrvatskim jezikom i srpskim jezikom. Unutar okvira toga procesa postalo je, primjerice, nacionalnim interesom obiju zemalja potpisati u ožujku 2008. sporazum o promjeni postojećih međunarodnih kodova za jezike. Važno postignuće bilo je službeno međunarodno priznanje u rujnu 2008. kodova *hrv* i *srp* za hrvatski odnosno srpski jezik. To je osobito važno za biobibliografsku upotrebu, zato što se tim kodovima nadomješta bivši kôd *scr* (srpsko-hrvatsko-latinički) i time se omogućuje ne samo pronalaženje hrvatskih i srpskih knjiga po svijetu, nego i pristupanje njima (v. Mastrovic 2008 za najtipičnije izvratke teksta kojim se komentira taj sporazum i njegova važnost, teksta što ga je napisao Tihomil Maštrović, ravnatelj Nacionalne i sveučilišne knjižnice Hrvatske.)

Povijest ima vlastitu koherentnost te se zacijelo odvija kako ona hoće kada dođe do uzdizanja zajednice potrebā i željā koje imaju stanovito moralno i ideološko značenje. To je razlog zašto se jako ne slažem s idejom da stvaranje nacije može biti „kulturna laž“, kao što na tomu ustrajava Andreja Zorić u svojoj doktorskoj tezi branjenoj na jednom njemačkom sveučilištu g. 2003., a koja je očito imala snažne odjeka u zemlji kao što je Hrvatska (v. Borić et al: 120-136). Čini se da je autor slijedio pa čak i krivo pročitao djelo Ernesta Gellnera, slavnog socijalnog antropologa koji je postavio glavne smjernice suvremene misli o nacionalizmu. To kažem ne zato što sam uvrijeđen idejom da je ova ili ona nacija kulturna laž, nego zato što se u sveobuhvatnom nacrtu stvari sve nacije mogu smatrati kulturnim lažima. Zapravo, ono čime se mi ovdje bavimo jest argumentacija po kojoj nacija nipošto nije nešto [što bi bilo] prirodno dano, nego [je ona] kulturni konstrukt. Kao takva, ona ne samo da je u cijelosti suprotna nečemu što uistinu postoji u prirodi, nego čak niječe da bi nacionalizam mogao postojati u obliku samosvijesti. Na početku svoga pionirskog rada o nacionalizmu Ernest Gellner izjavio je posve jasno da „nacionalizam nije buđenje nacija do razine samosvijesti: on izumljuje nacije ondje gdje one ne postoje“ (Gellner 1965: 169). „Izumljivanje“ neke nacije nije, stoga, isto što i smatranje da je dotična nacija kulturna laž. Ona je gotovo zasigur-

¹Semantičko polje engleske riječi *nation* proteže se od naroda, preko nacije do države. U ovoj rečenici riječ „nacija“ sinonim je za „državu“ – *prev.*

no „zamišljena zajednica“, u značenju što ga je na glasovit način proširio Benedict Anderson (1983, 2006), ali ne laž, svjesno artikulirana laž neovisna o kulturnom procesu koji vodi k njezinu vlastitu izumljivanju.

Time što je lišen teoretske relevantnosti, pojam „kulturna laž“ uopće nema smisla ako ga se primijeni na [neku određenu] naciju. No ako, ipak, nalazim da je relevantno spomenuti tu tvrdnju, činim to stoga što to, u smislu kontrasta, pomaže definirati ono što nacija može biti. Bilo koja nacija rezultat je različitih silnica koje djeluju združeno u osobitim vremenskim okvirima i koje objedinjuju glavne interese i vrijednosti odnosno vrjednote pojedinaca i skupina koje u nekom ključnom trenutku povijesti drže u društvu dominantnu ulogu. Njihova je glavna imaginativna sposobnost ta koja daje energiju presudnim političkim i društvenim strategijama koje vode do ideje da je stvaranje dotične nacije ispunjenje kolektivne sudbine. A kako priča ide dalje, ostatak je povijest, ili, kako bih radije to izrekao: ostatak je kultura koja izrasta iz dijaloga koji se neprestano vode i međusobno sudaraju u okviru nacije-u-izgradnji. Sociolog Anthony D. Smith s pravom je navodio razlog koji glasi da „ne možemo razumjeti nacije i nacionalizam kao puku ideologiju ili oblik praktičke politike, nego moramo na njih gledati i kao na kulturne fenomene“ (Smith, 1991, 1993: vi).

Ako se na nacijama i može ustrajati kao na radnom pojmu, kultura nije ništa manje ono što se pojavljuje kao najoperativnije intelektualno sredstvo. Kulturno polje samo je po sebi, pak, arena međusobno sukobljenih redova ideoloških zastupstava. Pojam *identiteta* jedan je od njih. Kao prvo, zato što na razini pojedinaca svatko ima određeni identitet, pri čemu je nemoguće odrediti što taj identitet zbiljski znači osim da je uređen skup razlikovnih značajki koje jednog pojedinca dijele od drugoga. Pa ipak, mi često posežemo za pojmom identiteta kako bismo označili skupine različitih pojedinaca združene upravo time što im je nešto zajedničko (gejevi, žene, crnci itd.) Kao drugo, zato što se općenito obično služimo pojmom identiteta da bismo što okvalificirali kao jednoglasno, homogeno, stabilizirano, dobro definirano. No, kao analitičari kulture, skloni smo dati prednost energičnijem viđenju kulturnih objekata koje proučavamo zato e da bismo prepoznali samo njihovo bogatstvo i raznolikost.

Kao treće, a dosljedno zato što da je pojam identiteta postao svojevrsan konceptualni *passépartout*, koji ovjerava intelektualnu rutinu bez sadržaja ili bar formalnu podlogu za zasebno postojanje u povijesti. No kada pogledamo zbilju, moramo vidjeti mnogo kompleksniju sliku, na kojoj se društvene granice i kulturalne značajke stalno međusobno prepleću.

Je li onda pojam identiteta neoperativan? Ne nužno, iako bi se moglo dovoditi u pitanje njegovu vrijednost, posebice ako ga želimo dovesti u

suodnos s nečim tako množtvno-raznovrsnim kao što je književnost. Da bismo to učinili, trebali bismo se, u jednu ruku, suzdržati od gledanja na taj pojam kao da je on, ili implicirati da je on, zatvoren ili dovršen diskurz, i, umjesto toga, prigrliti dinamično gledanje koje uzima u obzir identitet, naime nacionalni identitet, kao neprekidan proces ili kulturni projekt koji nastaje iz *kontingencija povijesti*. Susljedno, i u drugu ruku, vječito pitanje treba se upisati u bilo koju analizu koja se odnosi na identitet, a posebice u onu koja se odnosi na nacionalni identitet u sprezi s književnošću (ili obrnuto), a ono glasi: *za čime tragamo kada tragamo za nacionalnim identitetom u njegovoj povezanosti s književnošću*.

Mislim da je jedna od glavnih značajki književnosti ta da identitet uvijek stavlja u budućnost. Više nego da čuva prošlost zajednice, što zasigurno i čini, književnost iznalazi budućnost, kakva god ona bila, time što u zajedničkom jeziku dijeli neka kolektivna iskustva koja će budući čitatelji primiti i posvojiti kao svoja vlastita. U tom smislu književnost je uvijek prisutna u bilo kojem budućem očuvanju nacionalne prošlosti. No to očuvanje neminovno je selektivno; posebice u onomu što se tiče nacionalnog identiteta, očuvanje ne dolazi iz samih književnih djela, nego iz maštovitih konstrukcija osobitih povijesnih čitača i njihovih ideoloških programa. *Književni nacionalni kanon* nudi o tom predmetu neke za mišljenje izazovne primjere, kao što ću pokušati pokazati.

Mogli bismo pretpostaviti da je nacionalni književni kanon opravdan samim estetičkim vrijednostima, ali ništa ne bi bilo dalje od istine. Estetički elementi prisutni su, dakako, u izgradnji dotičnog kanona, no kanonski je narativ motiviran više ideološki negoli estetički. Nacionalni kanon proizlazi ne samo iz estetičkih preferencija i napora na planu ukusa, ali nadasve iz toga kako pojedinci u vodstvu čitaju svoju vlastitu nacionalnu povijest. Kada kažem „pojedinci u vodstvu“, mislim na sve one koji utječu na javno mnijenje ili na službene odluke na bilo koji način, naime na političke i kulturne mudrace koji imaju pristup medijima te na intelektualce i akademske građane koji djelatno pridonose oblikovanju književno-kurikulne misli u visokim školama na ukupnoj nacionalnoj razini.

Sociolozi i kulturni analitičari posvuda znaju da je 19. stoljeće bilo europsko stoljeće nacionalnih pripadnosti. Manje se raspravljalo o nimalo manje istinitoj činjenici da su nacije-u-izgradnji u to doba ujedno pronalazile svoj politički legitimitet u veoma preciznim ideološkim i kulturnim operacijama. Među tim operacijama, i to sa središnjom ulogom, bilo je uređivanje nacionalnog književnog kanona, koji se u to doba nazivao književnom poviješću (a, zapravo, tako je čak i danas). Portugal je dobar primjer, unatoč tomu što je riječ o naciji čije su granice (i ime) ostali isti još od 13. stoljeća.

Ne tako davno, Carlos Cunha, portugalski kolega koji je poduzeo široko istraživanje o odnosima između književnosti i nacionalizma, pokazao je da je portugalski književni kanon bio očito proizvod kulturnog nacionalizma 19-stoljetnog romantizma, naime njegova ideja o postojanju još u doba davnih predaka narodne književnosti koja će utemeljiti portugalsku književnost budući da je ona drukčija od književnosti ostalih naroda. Takozvani *Volksgeist*, i potreba da se izgradi književna povijest usredišnjena u onomu što je intelektualna elita smatrala nacionalnim vrijednostima, širio se je u to doba po Europi. No što je on značio u pogledu vođenja k onomu što je poslije nazvano nacionalni identitet? Odgovoriti na to pitanje znači zaputiti se veoma vijugavim putem s mnogim zavojima i skretanjima. A u slučaju Portugala postoji najmanje jedna činjenica koja nas može zanimati u odnosu prema našoj temi literature i nacionalnog identiteta. Slijedi njezin opis.

Datum 10. lipnja još se i danas slavi kao službeni Portugalov dan. On je dobio ime po portugalskom pjesniku Luísu de Camõesu [Camoensu], koji je umro 10. lipnja 1580., no ima svoju povijest koja primjereno oslikava kompleksne dijaloge koji se vode u okviru kulture. Još jednom, sve je počelo u romantičkom okružju 19. stoljeća. Camões [Camoens] je bio izvrstan lirski pjesnik, no njegova reputacija dolazila je odatle što je bio autor epskog spjeva pod naslovom *Os Lusíadas – Luzitanci*. Luzitanci su bili drevno ime za narod ili za mitske stanovnike Luzitanije, regije na Iberskom poluo-toku gdje je danas Portugal. To je veoma dug spjev podijeljen u 10 pjevanja i napisan u *ottava rima*. Za razliku od drugih spjevova, pa čak i od tradicionalne kodifikacije samoga žanra, *Luzitanci* slave povijest postignuća ne jednog čovjeka, nego portugalskog naroda, naime hrabrost i neustrašivost pokazanu za vrijeme putovanja otkrivanja ili pomorske pustolovine. Vasco da Gama središnja je figura tog spjeva, junak osobite vrste koji istodobno ima i povijesnu i mitsku ulogu tako kako se čitava pripovijest gradi, a to je slavljenje portugalskog naroda. On ne samo da zastupa izrazito kršćansko gledište (Gama je prikazan kao branitelj kršćanske vjere), nego stalno pojačava, služeći se elementima iz poganske mitologije, plemenitu povijesnu sudbinu Portugalaca na morima te diljem svjetskih kontinenata.

U okviru 19-stoljetne romantične svijesti vođene kultom junaka, nacionalistički žar portugalskih društvenih i političkih elita doveo ih je do toga da g. 1867. postave u središtu Lisabona statuu Camõesa [Camoensa]. Povrh toga, ništa manje tipično romantično divljenje gigantskoj snazi junaka koji se bori protiv mora nevolja (doslovce; u toj legendi daje se prizor kako pjesnik koji je doživio havariju broda pliva jednom rukom dok za to vrijeme drugom rukom drži spjev iznad vode) dovelo je u tom razdoblju do posvojenja Camõesa kao simbola Portugala. Kultivirane elite žarko su željele vidjeti Camõesa i *Luzitance* kao prototip onoga što smatrahu kulturom i identitetom portugalskog naroda.

Junastvo i krjeposti iz davnine, u oštru kontrastu s negativnim aspektima 19-stoljetnog društva, protegnuli su se na godinu 1880. Te je godi-

ne skupina intelektualaca organizirala žestoke demonstracije ne samo radi promicanja 10. lipnja kao Portugalova dana, nego i zato da bi poduprla i potvrdila Camõesa kao građanskog zaštitnika uskrnuća Portugala, kao svojevrsnog sveca-zaštitnika kulta Čovječnosti, kao što je to zastupao republikanac Teófilo Braga (1880.). Time što je bio preoblikovan u tužiteljsku političku figuru, Camões je postao junak modernoga doba za sve one koji se bore za novu vrstu politike, za novo društvo i za novog čovjeka. A sve to zbog spjeva, epskog spjeva koji u Camõesovo doba nije bio dovoljan da bi ga spasio od življenja u siromaštvu i umiranja u bijedi.

Po svom autoru *Luzitanci* su nastavili biti prikladni te su upotrebljavani kao političko oružje i kao čitav ideološki akcijski program. U 20. stoljeću Salazarova diktatura dala je sve od sebe u produbljivanju procesa pravljenja od Camõesa svojevrsnog *ujedinjujućeg mita* Portugala. No ovaj put taj mit bijaše stavljen u službu vrlo specifične ideologije koja je gledala na portugalski kolonijalizam kao na sastavni dio portugalskog nacionalnog identiteta. Autokratski režim koji je vladao Portugalom gotovo pola stoljeća, i koji je prouzročio da Portugal potone na dno europske ljestvice u svim aspektima života, načinio je od portugalskog kolonijalizma amblem-ski izraz multikontinentalne nacije. Camões i imaginarij slavne prošlosti ispriповjeđen u *Luzitancima* stajahu su uvijek u zaleđu svakog službenog govora kojim se obraćalo naciji. Godine 1944. Salazarov režim pretvorio je Camõesa i Portugalov dan slavljem 10. lipnja u *Dan Camõesa, Portugala i portugalske rase*, s namjerom da podastre nacionalistički nazor koji je bio u stanju obuhvatiti kolonije (ili prekomorske 'pokrajine', kao što ih se sada nazivalo). Godine 1963. deseti je lipnja postao simboličan dan čašćenja portugalskih oružanih snaga u posve razvidnoj ushićenosti portugalskom kolonijalnom moći i ratovima koji su vođeni u Africi (u Angoli, Mozambiku i Gvineji). Luís de Camões, siromašni autor epskog spjeva pod naslovom *Luzitanci*, i dalje je stavljaio na raspolaganje masku za ono o čemu se govorilo kao o portugalskom nacionalnom identitetu. Mnogi portugalski muškarci i žene nisu prihvaćali tu inačicu nacionalnog identiteta. Mi sada znamo da je takva inačica bila povijesna slučajnost, no inačica nacionalnog identiteta koju ja ili tko drugi možemo zamisliti danas, u doba europske euforije ili nevolje, nije ništa manje slučajna. Camões, opet, jest mit iza priče koju ustrajno pričamo u tom kontekstu, samo što se ovaj put priča odvija u demokraciji.

I demokratski režim koji je nastao iz takozvane Revolucije karanfila koja je počela 25. travnja 1974. kao da je razumio snagu i nužnost mitskog usredišnjenja na Camõesa. Nakon što je bilo službeno (a što je na neki način i razumljivo) suspendirano tijekom prvih nekoliko godina te revolucije, slavljenje Portugalova dana obnovljeno je g. 1978., a jedan od uzroka tomu bio je i pritisak iz portugalske dijaspore. Nije stoga nikakvo iznenađenje da je ovaj put praznik nazvan *Dan Portugala, Camõesa i portugalskih zajednica* te da je ostao društveno prihvatljivim blagdanom. Dne 10. lipnja

svake godine portugalski iseljenici iz svega svijeta slave imaginarne značajke domovine koja je u svojim mnogim temeljnim aspektima po sebi veoma različita, pa se time potvrđuje Nietzscheova izjava u kojoj objavljuje da, zapravo, jedino mitovi ujedinjuju svaku pojedinu kulturu.

No mit se, evo, nastavlja, i čini se da je glavna značajka portugalskog nacionalnog identiteta pronađena u književnosti i pomoću književnosti. To je pak dokraja ironično, zato što je fikcionalnost *Luzitanaca* toliko snažna te se čini kao da portugalska nacija postoji jedino po tomu što se pretapa u snove o veličini u nekoj prošlosti opisanoj u epskom spjevu koji sam po sebi sanja o snu o naciji.

Možda se upravo tu, u tom bogatstvu sna u snu, nakon svega može i pronaći stvarna priča o odnosu između nacionalnog identiteta i književnosti. Možda upravo tu, književnost implicira i navješćuje nacionalni identitet u kategorijama zajedničkoga jezika koji sanja svoj vlastiti san kao sjećanje i kao buduće očekivanje. Bilo kako bilo, mitsko postavljanje na pozornicu pamćenja zgusnutog u imaginativne tvorevine književnoga djela ima stanovitu vrijednost jedino ako vjerujemo da nacionalni identitet nije nešto u sebe zatvoreno, ili neki sužen program događaja, ili jednostavna pripovijest u kojoj su razlike uklonjene, a drugi ignoriran ili obezvrijeđen u svom *povijesnom značenju* ("we're the best, ... the rest",² kako već uzrečica veli). Mislimo li na taj način, tako da se odustaje od sna, tada se mogućnost zla povećava, te se pušta s lanca nasilje i tragediju. Zapravo, pojam *etničke pripadnosti* može izazvati, po mojem mišljenju, takav učinak.

Neka mi stoga bude, na ovoj točki na kojoj se sve uzglobljuje, i u kristalno jasnim kategorijama, dopušteno dodati moju snažnu averziju prema pojmu *etničke pripadnosti*, koju ponekad vidimo združenu s nacionalnim identitetom, a posebice s nekima od njegovih najnasilnijih izraza (1). Svi pojmovi, kao što to znamo bar od Kanta i Schopenhauera, temelje se na empirijskim intuicijama. Ono što možemo uzeti iz bilo kojeg pojma (isključujući, dakako, matematičke pojmove, koji su poznati *a priori*) jest točno ono što nam pokazuje iskustvo koje oblikuje te intuicije. A onako kako ja vidim povijesno iskustvo: kao nešto što je u temelju raznih teorija etničke pripadnosti, da i ne spominjemo lakoumnu uporabu tog pojma u svakodnevnim razgovorima u njegovoj povezanosti s rasom, pojam etničke pripadnosti impregniran je najmanje dvama veoma zabrinjavajućim aspektima.

Kao prvo, taj pojam često je implicite prožet evolucionističkim gledištem koje razdvaja ljudska bića po kategorijama njihove bliskosti onomu što se smatra prirodnim stanjem bića. Sukladno tom gledištu, u Australiji,

²(engl.) „Mi smo najbolji, ... [je...š] ostale“ – *prev.*

na primjer, samo je za urođeničke ispadalo da su „etnička skupina“. Oni danas nisu više divljaci; oni su samo „etnička skupina“. Danas se može smatrati da imaju povijest, no i dalje imaju mnoštvo potreba na planu „uljudivanja“. Afrika nam je isto tako namrla dug popis slučajeva koje treba uzeti u obzir (vidjeti Amselle, et al, urednici, 1985.), a američki kontinent ima dugu i dramatičnu priču koju nam u tom pogledu može ispričati.

Kao drugo, taj pojam ima povijest povezanu s kolonijalnim gospodstvom (pa sve do raznih procesa dekolonizacije u 20. stoljeću) u kojoj se semantičko polje riječi „etnička pripadnost“ neminovno stavlja u veoma osobiti okvir, koji se preklapa s bilo kojom znamenitijom filološkom tradicijom što ju je svijet mogao imati. Mislim na ono što J. P. Chrétien naziva *fantomski kriteriji* [**fantômes de reference**] da bi opisao kako su kolonijalni upravitelji upotrebljavali „etničke“ kriterije da umanje vrijednost skupinama domaćih ljudi koje su sebe odredile kao drukčije od Europljana (Chrétien, 1989.). Umanjujući vrijednost navika i kulture domaćih ljudi, i ponekad promičući svojstva nekih skupina kao vrjednije od svojstava drugih skupina kada bi se to pokazalo korisnim, kolonijalne vlasti mogle su nastaviti stjecati kontrolu nad stanovništvom. Tragičan slučaj u tom pogledu dogodio se je nedavno u Ruandi. Dvije različite kulturne skupine, Hutui i Tutsiji, koje su kao posvema različite etničke skupine unutar naroda bantu fabricirali „znanstvenici“ ili „stručnjaci“ za ljudske rase u 20. stoljeću, ubijale su jedna drugu braneći svoje vlastite „različitosti“ u jednom od najnasilnijih sukoba postkolonijalnog doba.

Štete što ih je izazvao pojam etničke pripadnosti čine, tako, sve skupa iznimno opasnim, posebice u instrumentalističkim verzijama koje određuju etnički identitet miješanjem fenotipskih (genetički i okolišni elementi), kulturnih (uglavnom jezik) i konfesionalnih (religija) kriterija na nepovijestan način. Ja doista ne vidim smisla u primjeni takva pojma u praksi, posebice zato što protokoli identitetskog uvlačenja u sebe združeni s teorijama o etničkoj pripadnosti izoliraju, kao takvu prepoznatu, „etničku“ skupinu u izdvojenu posebnost po kojoj ona češće a ne rjeđe postaje žrtvom pristranih ideoloških djelovanja i segregacijskih društvenih praksa.

Vjerujem da se mnogo sjemenja mržnje može danas pronaći u pojmu etničke pripadnosti i u njegovim raznoraznim uporabama. Zapravo je to ono zbog čega savršeno razumijem zašto su se etnologija i sociologija međusobno razišle. A onda još jednom, i tako da se vratim na svoju književnu temu: spoznajna moć (najbolje) književnosti otvara kanale dodira i uzajamnih odnosa između „etničkih“ skupina koji su tako slobodni od identitetskih implikacija (ili tako duboko ozloglašuju njihovo etničko etiketiranje) da je krajnji učinak raspršivanje bilo kojih strogih etničkih svojstava koja su neki „etno-znanstvenici“ možda pobrojili. Shakespeareov *Mletački trgovac* (16. stoljeće) i „Bog malih stvari“ (20. stoljeće) Arundatija Roya jesu dva djela za koja nalazim da su posebice zanimljiva u tom pogledu, no istaknuti bi se moglo i nebrojene druge književne tekstove koji govore o tomu.

Ukratko, književnost je uistinu onaj zajednički temelj gdje se događa *kolektivna ljudska debata* i gdje ideja nacionalizma i nacionalnog identiteta može biti neprestano propitivana, širena ili možda preinačivana. Sanjarskom snagom svoga sanjanja *karaktera nacije* u dinamici svojih jezičnih uradaka i povijesnih prikazivanja, književnost sprječava da bilo koji nacionalni identitet postane okamenjen. Ono što je ispriповeđeno o bliskosti *Luzitanaca* u posljednjim dvama stoljećima pokazuje točno to. Projekt identiteta dan u tom spjevu promiče i potvrđuje prošlost kao kompleksan narativ poveznica kada naznačuje budućnost kao imperativan dijalog između različitih povijesnih svojstava nacionalnog identiteta koja bi se moglo staviti u prvi plan. Camões bijaše i jest tu za sve političke ukuse i ideološke programe, ne samo tako kako ih je sanjao sam spjev, nego i tako što potvrđuje da glavno pitanje ostaje: za čime mi to tragamo kada tragamo za nacionalnim identitetom u njegovu suodnosu s književnošću?

Bilješke

1) Ono što sam htio reći dolazi iz osobnog iskustva. Godine 2011. bio sam pozvan na 32. Zagrebačke književne razgovore, dvadeset godina nakon stravične Bitke za Vukovar. Središnja tema toga susreta te godine bila je *Rat u književnosti – Književnost u ratu*. Posljednjeg dana odvedeni smo u Vukovar. Jako me se dojmilo. Na našem povratku u Zagreb otišli smo pogledati dokumentarni film o onomu što se u Vukovaru događalo. U njemu je dan književni i biografski portret mladog pisca koji je bio ubijen dok je branio grad. S njegovom djevojkom (mislim da je bila ona) u filmu se razgovaralo. Navodim po sjećanju, no rekla je da je prva stvar koju je nju upitao neki srpski (jugoslavenski) vojnik bila „koje je tvoje etničko porijeklo?“. Zatim je dodala osobi koja je priređivala dokumentarac da „ja nisam znala koje sam etničke pripadnosti. Nisam čak znala ni da imam ikoju.“ Ta me je konkretna epizoda uistinu šokirala. Suzdržavam se od toga da ovdje išta komentiram, no ono što u ovom papiru zastupam ima s time mnogo toga zajedničkoga.

Citirani radovi

Amselle, Jean-Loup & Elikia M'Bokolo (eds.) (1985). *Au Coeur de l'ethnie: ethnies, tribalism et État en Afrique*. Paris. La Découverte.

Anderson, Benedict (1983, 2006). *Imagined Communities: Reflections on the Origin of Nationalism*. London: Verso

Boric, Gojko & Srećko Lipovčan (eds.) (2008). *Science or Something Else? Discussion about Andreja Žoric's book Nationsbildung als kulturelle Lüge (The Creation of the Nation as a Cultural Lie)*. Most/The Bridge,

vol. 3-4: 120-136.

Braga, Teófilo (1880). *Historia das Ideias Republicanas em Portugal* [Povijest republikanskih ideja u Portugalu]. Lisboa: Nova Livraria Internacional.

Chrétien, Jean-Pierre & Gérard Prunier (urr.) (1989). *Les ethnies ont une histoire*. Paris: Karthala.

Cunha, Carlos, “O nacionalismo do cânone literário português em contexto escolar: entre o **ético** e o estético” [Nacionalizam portugalskog književnog kanona u školskom kontekstu: između etike i estetike], u *Ave Azul. Revista de arte e crítica de Viseu* (série Verão 2002/2005): 25-53.

Gellner, Ernest (1965). *Thought and Change*. London: Weidenfeld & Nicholson.

Maštrović, Tihomil (2008). Excerpts of a text published in the journal *Jezik* 4/2008, pp. 150-153. *Most/The Bridge*, vol. 3-4: 121.

Smith, Anthony D. (1991, 1993). *National Identity*. Reno: University of Nevada Press.

Tihomir Glowatzky

Regionalne kulturne tradicije u hrvatskoj književnosti i njezine relacije prema svjetskoj književnosti (*Weltliteratur*)

Njemački pisac Siegfried Lenz primijetio je nekoć u jednom razgovoru: „Ne zanima me mišljenje čitatelja koji prvi put čita moje književno djelo, mnogo je važniji onaj koji ga čita po drugi put.“ Samo čitanjem nekog romana po drugi put moguće je otkriti dublje značenje, stvarnu pozadinu i nakanu pisca.

Kao prevoditelj, čovjek mora pročitati tekst najmanje pet ili šest puna, samo na taj način može zadobiti poseban uvid u piščeve motive i u kontekst njegova ili njezina rada. Radim kao prevoditelj više od 30 godina, i dva elementa spomenuta u naslovu oduvijek su odskakala u hrvatskoj književnosti: tipične kulturne tradicije i motivi globalnog književnog razvoja (svjetske književnosti). U krivu su oni koji smatraju da je hrvatska književnost provincijska i rubna pojava – naprotiv, ona je uzidana unutar okvira europske odnosno globalne književnosti te je njihov dio.

Od oko 50 pisaca čija sam djela preveo u posljednjih 30 godina odabrao sam četiri pisca iz različitih naraštaja i različita mjesnog podrijetla; to su: Slobodan Novak, Edo Popović, Simo Mraović te, posljednja, ali ne najmanje važna, pjesnikinja i pjevačica Lidija Bajuk.

Počnimo sa Slobodanom Novakom, koji je rođen 1924., a umro 2016., doajenom hrvatske književnosti. U njegovim djelima možemo pronaći impresivan spektar motiva prepoznatljivih kao sastavnice (u danom kontekstu) suvremene europske književnosti. Njegovi romani uglavnom su locirani na malom otoku Rabu, koji je poseban mikrokozmos, određen karakterističnim idiomom hrvatskog jezika s talijanskim utjecajima. Prvi je i najvažniji, po mojem mišljenju, tretman biografskih struktura u svim

njegovim romanima, koji vodi k otkrivanju tragova prošlosti, djetinjstva i ranijih faza života. Oni označuju povratak korijenima. Ta potraga za tragovima i njihovo tretiranje postali su u posljednjim dvama ili trima desetljećima važan aspekt i njemačke književnosti, primjerice u biografskim romanima Waltera Kempowskog ("Tadellöser & Wolff", 1971.) ili Christe Wolf "Kindheitsmuster/Obrasci djetinjstva" (1978.) ili Siegfrieda Lenza "Heimatmuseum/ Zavičajni muzej" (1978.). Ponovno otkrivanje prošlosti kao „izgubljenog raja“ djetinjstva, ne patriotske domovine, središnji je motiv Novakove pripovijesti "Izgubljeni zavičaj", koja, iako napisana g. 1954., slijedi suvremen trend. Dječak, sada odrasli mladić, vraća se, kao u pripovijesti "Badessa Madre Antonia" (1954.), iz rata te se suočava s novom stvarnošću. Te iste motive opisuje i francuski nobelovac Patrick Modiano u svojim romanima "Place d'Étoile/Mjesto za zvijezdu" (1968.) ili "Livre de famille/Obiteljska knjiga" (1977.). Zapamćenja o djetinjstvu sudaraju se s novim vremenima, idealiziranje njegovih mladih godina s grubom stvarnošću. Sličnost naslova Miltonovu „Izgubljenom raju“ (1667.) dakako da je hotimična, no kod Novaka nema susljednoga drugog nastavka, poput Miltonova „Ponovno zadobivenog raja“ (1671.). Pisac, poput svoga junaka, tuguje za gubitkom sretnijih vremena, osjećaja sigurnosti nema u toj novoj stvarnosti, zaklonište i utočište iz djetinjstva uništeno je.

Usporedna evolucija pisca i njegova junaka – u stvarnosti antijunaka – daljnja je značajka koja označuje najvažnije romane S. Novaka. Poput protagonista „Oskara“ u romanu Güntera Grassa "Die Blechtrommel/Limeni bubanj" (1959.), on se u kasnijim romanima pojavljuje pod istim imenom.

Stareći, Novakov junak, mlad i naivan dječak čije je djetinjstvo prohu-jalo, nikada više ne udara u limeni bubanj – u kasnijim romanima ostaje promatrač. No i drugi likovi u njegovim djelima razvijaju se i stare – primjerice kontesin ujak u Novakovu glavnom djelu „Mirisi, zlato i tamjan“ (1968). Oni žale za starim dobrim vremenima, za feudalnim rajem. Junak se ne može nositi s novim komunističkim rajem na zemlji. Tako to djelo postaje romanom dekadencije, stagnacije, umornosti i iznurenosti, olovno – u značenju depresivno – razdoblje ili, točnije, „olovno doba“. Poslužimo li se Ovidijevom metaforom „zlatno doba“ za dane djetinjstva ispunjene skladom i stabilnošću, nagla promjena u ovo „olovno doba“ velika je i razočaravajuća. Naziv „olovno doba“ prvi bijaše upotrijebio njemački pjesnik Friedrich Hölderlin u svojoj pjesmi "Der Gang aufs Land/Izlet na selo" (1801.). Njemački povjesničari primijenili su taj naziv ponovno tako što su njime označili terorističke aktivnosti RAF-a tijekom 1970-ih i 1980-ih. Oko 30 književnih publikacija opisuje to razdoblje u Njemačkoj, primjerice Heinrich Böll u djelu „Izgubljena čast Katharine Blum/Die verlorene Ehre der Katharina Blum" (1974.) ili nagrađivani film "Die bleierne Zeit/Olovno doba" (1981.), u režiji Margarethe von Trotta. Friedrich Christian Delius čak je napisao trilogiju pod naslovom "Der deutsche Herbst/Njemačka jesen" (1981. – 1992.), posvećenu tom razdoblju. Posljednji nje-

mački primjer jest roman Tanje Kinkel "Schlaf der Vernunft/San razbora" (objavljen 2015.), o istom problemu. No i u drugim zemljama primjetni su slični razvoji. Na primjer u Italiji izraz "Anni di Piombo" odnosi se na razdoblje 1970-ih/1980-ih, a u Čehoslovačkoj je nakon „Praškog proljeća“ g. 1968. Alexandr Kliment napisao roman i možda najbolje svoje djelo "Nuda v Čechách/Dosada u Češkoj" (1979.) o depresiji i očaju u njegovoj zemlji nakon kraja „Praškog proljeća“ i njegovih snova. Slobodan Novak opisuje sličnu situaciju u Hrvatskoj u već spomenutom romanu „Mirisi, zlato i tamjan“ (1968.) te u trilogiji "Izvanbrodski dnevnik" (1976.). Neki su uvjereni da Hrvatska danas opet proživljava „olovno doba“.

Sljedeći motiv što ga se može pronaći u svim Novakovim romanima jest individualist, autsajder, samotnik. Istaknut primjer toga jest protagonist u poglavlju "Nekropola" prethodno spomenute trilogije "Izvanbrodski dnevnik" (1976.). Neovisno o vremenu, zemljopisnim ili političkim koordinatama, antijunak sa svojom mješavinom ironije i cinizma s jedne strane, a samokritičnosti i dvojbi o sebi s druge strane jest uvjerljiv lik. Nakon što napušta utočište u Vrapču, on s jetkim sarkazmom ismijava svijet koji ga okružuje. Zanimljivo je napomenuti da je roman Heinricha Bölla "Ansichten eines Clowns/Gledišta jednog klauna", iako napisan g. 1963., stjecao sve veću popularnost među mladim njemačkim čitateljima, čemu je uzrok činjenica da je protagonist, klaun, umjetnik čija se vjerovanja razlikuju od ideologije onih koji vladaju društvom.

Životno putovanje, motiv često opisan kod Novaka, povratak bivšim životnim fazama često je u književnosti upotrebljavana metafora. Putovanje može obuhvatiti oba aspekta: proces što ga proživljava glavni junak, ili nastojanje da se dođe do odredišta. Usporedba se može povući s "Walking around/Hodajući uokolo" (1971.) Pabla Nerude ili s "Het volgende verhaal/Sljedećom pričom" (1991.) nizozemskog pisca Ceesa Nootebooma.

Kritičari u bivšoj Jugoslaviji iritirano su gledali na Novakovu značajku nenastljedovanja časovitih hirova. Ustrajavanje na stalnim i trajnim vrjednotama uistinu je konzervativna, možda čak arhaička crta. Zaleđivanje vremena kao borba protiv promjene i prijeteće zbrke isto je tako u njemačkoj književnosti tema o kojoj se mnogo raspravlja u književnim kružocima, a poglavito se zasniva na romanima Štena Nadolnyja "Željeznička karta/Netzkarte" (1981) i "Otkriće sporosti/Die Entdeckung der Langsamkeit" (1983.). I švicarski pisac Adolf Muschg zahtijevao je u jednom razgovoru „novu spokojnost“ kao suprotnost našem dobu, neizlječivo bolesnu od užarene žustrine. Možda će tko reći da se Novakova sklonost sporosti može pripisati njegovu dalmatinskom podrijetlu, no ona je dakako više od toga: protagonist koji miruje u mnogim situacijama u svim njegovim pričama jest drevna gesta s glavom stavljenom među dlanove ili na pastirov štap. To su trenutci kada vrijeme još stoji. Urođena gesta ruke koja visi može se uočiti u noveli Thomasa Manna „Tod in Venedig/Smrt u Veneciji“ (1911.) kao *lajtmotiv*.

Okrenimo se sada od tog velikog starine, doajena hrvatske književnosti, prema „gnjvnim mladim ljudima“. Njihove su teme smještene u grad

Zagreb i njegov sleng. Tu opet nailazimo na Novakove individualne aut-sajdere, no oni sada stanuju u urbanom mikrokozmosu, a ne na malom otoku, kao u Novakovim romanima.

Likovi Ede Popovića žive u predgrađu Utrina, a njih osim jezika određuje i njezin identitet. Popović oslikava portret promašene generacije. Kao prvo i prije svega tu su mladići s problemima alkoholizma koji se bore za preživljavanje. U romanu "Izlaz Zagreb Jug" (2003.) likovi pokušavaju preživjeti pod bilo koju cijenu, mačo-ponašanje sredstvo je borbe. Naravno, ovo je hotimično paralelno s brojnim romanima o New Yorku u stilu "Last Exit to Brooklyn" (1964.) Huberta Selbyja, ali i o drugim gradovima kao što su Palm Springs, Kalifornija, u "Generation X" (1991.) Douglasa Couplanda ili Edinburgh u romanu "Trainspotting" (1983) Irvinea Welsha.

Popović opisuje svoje predgrađe Utrina kao urbani mikrokozmos, koji se od ostatka svijeta odjeljuje i zemljopisno i pomoću granica svoga jezika. Ona nam isporučuje pragmatične i ingeniozne ulomke zagrebačkog urbanog kaosa, piše o autsajderima u urbanom okolišu, o gubitnicima i otpadnicima od zakona. Zaštita i sigurnost mogu se naći samo u kakvoj grupi. Vidljivo je kolektivno moralno raspoloženje određenog naraštaja, uhvaćenog u stupicu siromaštva, neuspjelih ljubavnih sveza i životne bezizglednosti – veoma slično likovima u slamovima Brooklyna.

U romanu Sime Mraovića "Konstantin Bogobožanski" (2003.) mikrokozmos je smješten između Cvjetnog i Britanskog trga u srcu Zagreba. On opisuje i besperspektivnost, društvenu i političku patologiju svojih likova, koji utjehu nalaze u drogama i ritualnom opijanju. Oni su uglavnom ogorčeni, svoj život smatraju odviše iscrpljujućim i takvim da im ne nudi bilo kakva očekivanja. To im daje subverzivnu muževnost koja se ne uklapa u koncept racionalnih i građanskih obrazaca. Te teme mogu se s lakoćom sumirati pod sloganom „sex, drugs and rock'n'roll”, osobito kod mladih muškaraca kao glavnih junaka koji traže seksualne avanture. To se može protumačiti kao američki pristup što ga je preinačio hrvatski koncept razumijevanja hvalisave uloge muškarca, u rasponu od divljih izgreda do smiješnih anegdota. U poglavlju 8 romana "Izlaz Zagreb Jug" glavna junakinja Vera govori o: "katalogu muških gluposti". No postoje tu i različitosti: ne takav oblik brutalnosti, mali sretni završetci, sentimentalna pogleda na grad Zagreb i njegov sleng, vidljivi su nježna želja za zaštitom, utočištem i zajedništvom – po mojem mišljenju, poseban hrvatski pristup.

Autentičan sleng zagrebačkog predgrađa zauzima važno mjesto u toj prozi. Tu je jezik sličan angloameričkim obrascima, jasan, grub i sirov, no i Popović i Mraović [ili Robert Perišić sa svojim kratkim pričama] prepleću taj jezik koji zvuči poput *rockinga* poetičkim i nježnim glasovima. To je zadivljujuće!

Prelazak na sljedeći i posljednji primjer može biti iznenađenje. Pisci poput Novaka ili Popovića zrače u svojoj prozi snagom i energijom na impresivan način. Pjevačica-kantautorica i pjesnikinja Lidija Bajuk uvjerljiva je u izrazu drukčije vrste. Ona izvodi tradicionalne pučke pjesme s područ-

ja gdje je rođena, Međimurja, njezino pjesništvo zasniva se na hrvatskom folkloru, slavenskoj mitologiji i bajkama, leteći konji, vile često se igraju u začaranoj šumi nazvanoj „Kneja“. Ona se u svojim šansonama i pjesmama služi dijalektom svoga kraja, a to je veoma karakterističan idiom. Polazeći s te osnove, razvija senzualan oblik ženskog pisma – za razliku od prvih primjera moga izlaganja. „Većina engleskih i američkih književnih programa smatra pisanje žena područjem specijalizacije na neki navlastit način. Njihovi tekstovi izviru iz okolnosti i zadiru u okolnosti koje su obično jako različite od onih što ih je stvorila većina toga što su napisali muškarci. (navod iz: Blain Virginia e.a., *The Feminist Companion to Literature in English*, London, 1990)“ U pjesmama Lidije Bajuk može se pronaći poetičke tragove mnogih pjesnikinja, kao što su Mascha Kaléko, Else Lasker-Schüler, Ana Ahmatova i Ann Cotton. Osobito njezina zbirka pjesama pod naslovom „Vučica“ (1999.) dokazuje njezine impresivne vještine, a posebice ljubavne pjesme u toj zbirci. Na podlozi prirodnih elemenata kao što su mjesec, zvijezde, zemlja, stabla ili lišće, a upotrebljava ih često, ona oblikuje zaljubljenju ženu koja crpi snagu iz te prirode. U tom okviru pjesnikinja je postala biće sastavljeno od vile, vučice i suvremene žene.

Svi ti pisci imaju osim svojih drevnih korijena, starih legendi i suvremenog hrvatskog stila života velik broj motiva koje se može naći u globalnoj književnosti. Nacionalni je identitet poput mozaika vidljiv u trima varijacijama, određenima dotičnom regijom i njezinim posebnim idiomima odnosno dijalektima: malim sredozemnim otokom, mikrokozmosom predgrađa, zelenim šumama Međimurja. Pisci daju svojim likovima veoma poseban identitet, a zadivljujuće je vidjeti paralele u usporedbi s globalnom književnošću.

Kod Novaka su to primjerice nova „sporost“ kao kod Milana Kundera i Stena Nadolnyja, ili njihovo mjesto rođenja / njihov dom (*Heimat*, zavičaj) kao srce ugodna i zaštićena djetinjstva. Edo Popović služi se prizorima i motivima „Generation X“ Douglasa Copelanda i preinačuje ih. Kod Mraovića nalazimo paralele s „Last Exit to Brooklyn“ (Hubert Selby). Oni ne samo preslikavaju te američke pisce i njihove stilove, nego u svoje romane unose nov i snažan hrvatski kolorit. Lidija Bajuk otkrila je snagu prirode i kombinirala je stare priče o vilama (Kneja) s novom i suvremenom vizijom ženske moći. U tim primjerima postaje očito da suvremena hrvatska književnost ima istodobno dvije sastavnice – tradicionalnu i regionalnu kulturnu baštinu te praćenje razvoja globalne književnosti.

Bernarda Katušić

Ljubeći Drugi

„Identitet-u-transformaciji“

U recentnoj teorijskoj literaturi o modernim ljubavnim diskursima kao jedna od osnovnih značajki romantičnog ljubavnog koda nerijetko se ističe međusobna izgradnja identiteta ljubećih (Luhmann 1982; Illouz 1997; Schuldt 2004). Diferencirajući tradicionalna stratifikacijska društva od modernih, Niklas Luhmann s tim u vezi u studiji *Ljubav kao pasija: o kodiranju intimnosti* (1982.) razlikuje tradicionalno sebstvo od identiteta. Dok je u tradicionalnim društvima „ja svojega ja“ primarno „objektivitet subjektiviteta“ u transcendentalno-teorijskom smislu, u modernim društvima sebstvo je rezultat „samoselektivnih procesa“, te je upravo zbog toga upućeno na usporednu selekciju posredovanjem Drugoga. U modernim društvima s pretežito neosobnim odnosima, stoga, više nije problem kako „cjelina“ može ispuniti „smisao života“, nego kako nešto toliko različito može biti jedno. Prema Luhmannu, u modernim društvenim konfiguracijama, u kojima je iznimno teško pronaći točku u kojoj čovjek može sam sebe doživjeti kao jedinstvo i djelovati kao jedinstvo, ljubeći Drugi nadaje se kao najdosljednija mogućnost potvrde i izgradnje modernog sebstva.

Polazeći od navedenih teorijskih postavki, u daljnjem se pokušava analizom Matoševe novele *Camao* (1900) ukazati na načine gradnje modernog identiteta kroz ljubećeg Drugog. Suprotno dosadašnjim interpretacijama Matoševe novele, koje su u njoj vidjele respektabilan zalog modernitetu u dijakronom slijedu hrvatske književnosti primarno na osnovi stilske pripadnosti zapadno-europskom kontekstu (Horvat, 1994, u poetici simbolizma; Oraić Tolić, 1996, u umjetničkom modernizmu i esteticizmu), naša interpretacija pokušava detektirati načine konstituiranja modernog „identiteta-u-transformaciji“ (Luhmann 1996: 37) kroz ljubavnu relaciju s Drugim.

Romantični ljubavni medij

Kratko rečeno, *Camao* je pripovijest o bračnom nevjerstvu. Nakon dugih lutanja Europom Alfred Kamenski, boem hrvatskog podrijetla, u Ženevi susreće „ljubav svog života“, Fanny, poljsku plemkinju, udatu za američkog novčara Foresta. Već pri prvom susretu ljubavnici odluče pobjeći, međutim, njihove namjere raskrinkava papiga Camao blebećući suprugu njihova ljubavna tepanja, našto prevareni muž usmrćuje njih dvoje, a potom sebe sama.

Toposi romantičnog ljubavnog medija u tekstu su sugerirani na gotovo svim narativnim instancama: zasebnim svijetom ljubavnika, ekskluzivnošću njihove ljubavi, doživljavanjem ljubavi kao nečega što nadilazi granice iskusnog svijeta (*amor meus aeternus*) i koja kao takva sve pobjeđuje (*amor vincit omnia*), tipom slobodnog modernog pojedinca koji „ljubi radi ljubavi“ same (131), te međusobnom krajnje nepragmatičnom komunikacijom ljubećih.

Navedenim narativnim strategijama, kojima se koristi i u svom cjelokupnom estetskom stvaralaštvu, Matoš u hrvatsku književnost unosi romantični ljubavni medij. Motreno u europskom dijakronom kontinuitetu, autorov ljubavni imaginarij može, bar na prvi pogled, djelovati anakrono. Naime, ne samo Goetheove *Patnje mladog Werthera* (1774.), kao jedan od inicijatora i najkonstitutivnijih segmenata romantičnog ljubavnog diskursa, Schlegelov roman *Lucinde* (1799.), kojim se „romantični ljubavni kod definitivno kodificira“ (usp. Egen 2009: 88), kao i „klasici“ semantike romantičnog ljubavnog koda (Flaubertova *Madam Bovary* 1857., Tolstojova *Ana Karenjina* 1873-1878.) dotada su bili već objavljeni. Kako su neki od tipičnih toposa romantičnog ljubavnog koda i u nacionalnoj književnosti već bili naveliko ispisivani još od 19. stoljeća, kao primjerice u Jorgovanićevim, Šenoinim i Kovačićevim poetskim svjetovima, navedeno pozicioniranje Matoševe poetike i u kontekstu nacionalne književnosti, grubo promotreno, može djelovati ishitreno. Pomnom analizom izlazi na vidjelo da ponajprije načinom kreiranja modernog individuuma Matoš strši u odnosu na dotadašnje stvaralaštvo. Ne samo Alfred Kamenski, nego i većina drugih protagonista njegova dijagetičkog univerzuma moderni su subjekti u stalnoj potrazi za potvrdom ljubećeg Drugog pri kreiranju vlastita sebstva. Matoševi protagonisti ljube ljubavlju koja se „usmjerava na Ja i Ti *utoliko što* obje stoje u odnosu ljubavi, tj. što si uzajamno omogućuju takav odnos – a ne stoga što su dobri, ili što su lijepi, ili što su plemenita roda, ili što su bogati“ (170), stoga tek s Matoševim estetskim kreacijama „ljubav radi ljubavi postaje formulom egzistencije“ (ibid.). Suprotno tomu ljubavni odnosi predstavljeni u dotadašnjem stvaralaštvu temeljeni su i motivirani na vanjskim faktorima i kao takvi podređeni ili naciji i dobru (Dora i Pavao u Šenoinu *Zlatarovu Zlatu*, 1871.), vlastitu prosperitetu (Laura i Ivica Kičmanović u Kovačićevu romanu *U registraturi*, 1888.) ili mističnim svjetovima pojedinca (Stella Raïva i Emeric Horvat u Jorgovanićevoj pripovijesti *Stella Raïva*, 1880.). Daljnja osebjnost Matoševa poetskog govora u odnosu na do tada kreirane ljubavne koncepte jest ta da on

izravno podastrete tipične topose romantičnog ljubavnog koda u isti mah i potkopava. Analogno tada aktualnom načinu predstavljanja romantičnog ljubavnog medija u ostalim europskim književnostima (primjerice, Poe *The Spectacles*, 1844., Schnitzler *Mala komedija*, 1893., Rilkeove *Ljubavne priče*, 1912.) i Matoš ga, tek u estetski nešto latentnijem i rafiniranijem obliku, izvrgava izravnoj ironiji i parodiji. Iako Matoš tipične topose romantičnog ljubavnog koda gotovo svim poetskim rekvizitima istovremeno afirmira i propituje navedeni postupak, najvidljiviji je u načinu kako estetski predstavlja međusobnu komunikaciju između ljubavnika.

„Jezik vode, vjetra i zemlje“

Tako već pri prvom susretu razgovor između Fanny i Alfred teče bez ikakve realne kontekstualizacije, kao da se nastavlja, jer oni se znaju oduvijek i kane ostati vječno zajedno, iako se, što je vidljivo iz sižejne postave, prije toga, barem fizički, nikada nisu vidjeli. Međusobno razumijevanje bez prethodnog izravnog izricanja sugerirano je i činjenicom što oni znaju imena jedno drugog, a da se prethodno nisu ni upoznali. Umjesto verbalnim iskazima oni često komuniciraju tjelesnim dodirima, „govorom očiju“, ili šutnjom (usp. Matoš 1976, I: 127). Kada se izravno i obraćaju jedno drugom, oni opće nesvakodnevnim, upadno redundantnim i visoko poetiziranim stilom, jezikom „vode“, „vjetra“ i „zemlje“, (121), pravim, „jezičnim bujicama“ (Barthes 2007: 15) i „verbalnim halucinacijama“ (17).

Govor i(li) glasanje

No, već načinom kako je konfigurirana govorna scena, činjenicom da u komunikaciji s protagonistima, modernim, emancipiranim osobama, koji svoje ljubavne osjećaje izriču izravno bez ikakva sustezanja, sudjeluje i papiga, toposi romantičnog ljubavnog medija istovremeno su i ironizirani. Vjerodostojnost romantičnog ljubavnog koda nagrižena je i time što u pripovjednim segmentima koji odišu posebnim značenjskim nabojem – naslov, kulminacijski moment u sižeu, kraj – Camao vidno prevladava. Značenje i smisao papigine uloge i blebetanja oblikovani su u narativnom ustroju iznimno složeno i višeznačno. U daljnjem ću ih razmatranju pokušati detektirati motreći ih s pet aspekata. 1. *Kada*, odnosno, u kojem sižejnom segmentu papiga blebeće? Koje i kakve reakcije likova nju potiču na to? Koje su i kakve reakcije likova posljedomane njezinim glasanjem? 2. *Koga* papiga oponaša? Kada i kako čitatelj saznaje čiji govor papiga izriče? 3. Što papiga izgovara? 4. *Kakvom* se sintaktičkom konstrukcijom koristi papiga? 5. *Kojim* se jezikom glasa?

Prvi put Camao se javlja u trenutku kada Alfred nakon poduljeg pomnjiva promatranja Foresteva i Fannyna naslikana portreta na Fannynom

otkriva znakovit natpis *amor meus aeternus* i zašuti. Fanny, koja odmah „instinktivno osjeti uzrok njegovog ćutanja“ (Matoš 1976, I: 127) nato spušta zastor ispred suprugova portreta. U tom trenutku papiga izgovara: „Fanny, Fanny!“ (128). Camaov poklik, neidentificirano osobno obraćanje (poziv, upozorenje?), u sintaktički krajnje krnjem obliku, koji gotovo u svim jezicima ostaje neizmijenjen ili neznatno preobličen, evidentno boji daljnje ponašanje Kamenskog, doslovce, „sledi [mu] krv u žilama“ (ibid.). Čitatelj tek potom saznaje od pripovjedača da bi Camao mogao oponašati Foresta. Fanny, isto očito zbunjena zbog papigina kreštanja (ali još ne tako zaprepaštena kao Alfred), pokušava pticu ušutkati hraneći je šećerom i osorno joj odvrćući: „Ćuti, budalo, ćuti!“ (ibid.). Sve to vodi Kamenskoga u još razdraženije emotivno stanje. Potom se Camao još jednom glasa, ali ovaj put čitatelju nije prenesen sadržaj njegova blebetanja.

Drugi put papiga se javlja u još znatno napetijem sižejnem isječku. Konkretno, u trenutku kada se ljubavnici spremaju na bijeg i Kamenski počinje uzimati ljubavničine haljine iz ormara i slagati ih u kovčeg. Nato se „ptičurina odjedared“ stane „kostrušiti kao mahnita i vikati“ (129) na mješavini francuskog i engleskog oponašajući, što je u tekstu eksplicitno i rečeno, Foresta. Ona izgovara muževo tepanje koje je u tekstu izneseno u dva neznatno izmijenjena navoda: „– Fanny, Fanny, my dear Fanny! Fanny, ma mignonne, douce minette Fanny –“, i „– – Fanny, mignonne, ma minette Fan-ny-y!“ (ibid.). Na kojem jeziku ptica blebeće, te o čemu kriješti, čitatelju, koji ne vlada engleskim i francuskim, ostaje zamagljeno. Nakon tog papigina kreštanja i Fanny je vidno uzrujana. Ona je najprije ispunjena „paničnim strahom“, te je ubrzo doslovce, „prestravljena“. Fanny i sada pokušava pticu umiriti šećerom govoreći joj: „– – Pst, Camao!“ . Međutim, papiga, Fannynim ponašanjem očito još više ponukana, i nadalje „dreči kao bijesna“ (129). Netom potom nenadano stiže Forest, kojemu je sluga prethodno dojavio bračnu prijevaru. Nato se Alfred, ne uspijevajući pobjeći, sakriva iza prozorskog zastora, a Fanny pokušava hiniti istinu pristiglom suprugu. Na trenutak se čini da je Fanny uspjela izbalansirati napetost, uvjeriti muža u lakajevu laž i ušutkati brbljavu pticu. Na takvo stanje ukazuju ponajprije Forestove riječi. Sada on tepa Fanny izgovarajući doslovce isto što je samo nekoliko redaka prethodno blebetao Camao.

Treći put, papiga se glasa u trenutku kada supružnici „sklapaju primirje“. Sve upućuje na to da je Forest povjerovao Fanny, da Kamenski nije njezin ljubavnik, nego slučajni poznanik kojemu je ona iz dosade i sažaljenja ponudila prenočište. Papiga reagira i na novonastalu situaciju. Sada ona oponaša Fannyno tepanje Alfredu, ali ne na „njemačk[om], poljačk[om] i francusk[om]“ (131), kako narator izravno najavljuje, nego na hrvatskom: „Dragi ... slatki ... Alfred ... Tan ... Tannhäuseru ... nov život ... dušo ...“ (ibid.). Fanny, sada vidljivo još zaprepaštenija, gubi kontrolu, uzaludno pokušava papigu dohvatiti i ušutkati, no Camao, zaštitu nalazeći na Forestovu ramenu, dalje nastavlja, oponašajući ovaj put Alfredovo ljubavno tepanje: „– Srce ... moje ... dušo ... misterijo života ... moga ... haha ...“

putujmo ... brzo, Fanny ... draga Fanny ...“ (132). Pripovjedač izravno ne navodi koga oponaša Camao, čitatelj, tek neizravno, iz sadržaja, neposrednog obraćanja sugovornika i gramatičkog lica govornika, može razabrati čije riječi papiga ponavlja. Navedeno Camaovo kreštanje posljeduje emotivnom eskalacijom svih sudionika. Čuvši te riječi Forest „užagrao očima“ stade Fanny „vući za kosu po perzijskom sagu“ (ibid.), nakon čega usmrćuje sve aktere i konačno sebe sama.

I četvrti put, što je i završna rečenica pripovijesti, papiga se glasa, u trenutku kada se na mjestu zločina pojavljuju susjedi i policija nalazeći pet leševa, kriješteći: „Fanny, Fanny moja draga Fanny! Fanny moje gondže, Fanny, slatka mačkice!“ (133). Ni sada pripovjedač ne eksplicira koga oponaša Camao. Suprotno prethodnim glasanjima ovaj put čitatelj s pouzdanjem ne može ni iz konteksta razabrati čije bi riječi papiga mogla blebetati.

Suptilno šifriranje

Iz svega dosad rečenoga proizlazi: papiga oponaša sva tri subjekta ljubavnog trokuta; riječi koje kontekstom upućuju na određen govorni subjekt ponekad su stavljene u usta tom govorniku, a ponekad u papigin kljun; čitatelju nerijetko ostaje zamagljeno čije riječi papiga ponavlja; papiga se glasa na više jezika, s tim da uvijek ne govori jezikom koji pripovjedač nagovještuje; papigino kreštanje razlikuju se i po sadržajnoj i po sintaktičkoj konstrukciji. Najzad, vidljivo je i to da papigino glasanje u tekstu nije predstavljeno kakvim raspoznatljivim jednolinijskim sustavom, ali i to da nije izneseno nasumce. Prije je riječ o tome da je temeljeno na osebujoj logici, stalno suptilno balansirajući granicom rafinirano uređene dramaturgije i odoka postavljenog kaosa. Shodno tomu, gotovo samo po sebi nameće se pitanje: tko je i koga predstavlja camao, te koji je smisao takva suptilna šifriranja. Sam autor u nekoliko navrata odgovara na navedena pitanja. Netom iza naslova u fusnoti u samoj pripovijesti objašnjava značenja riječi Camao: „Tako se zvaše mistična ptica, za koju vjerovali su srednjovjekovni Španjolci da pogiba kada žena prevari muža. (116)“ Čitatelj je osupnut jer narator pripovijeda upravo suprotno, naime, papiga je jedina u estetskoj dijagezi koja preživljava bračnu prijevaru. Mogući pokušaj jasnijeg određenja značenja riječi camao u standardnom hrvatskom jeziku još više zbunjuje. Naime, većina aktualnih rječnika i jezičnih priručnika i ne registrira riječ camao, dok rijetki koji je bilježe umjesto raspliću, dodatno mrse njeno značenje, kao primjerice Španjolsko-hrvatskosrpski *rječnik*, koji navodi da je to „vrsta divljeg goluba“ (Vinja-Musanić 1971:174). U često citiranom pismu Milanu Ogrizoviću Matoš, interpretirajući smisao cijele pripovijesti, još jednom tumači značenje riječi camao: „Papagaj u Camau je simbol onog tamnog, dušmanskog u stvarima i životinjama, ubi-

jajući, izdajući nas u najjačim našim časovima“ (Matoš 1976, XX: 54).¹ Kada bismo točno i znali što je to „dušmansko“ u nama i oko nas i kakvi su to naši „najjači časovi“, takva jedna smisaona arhitektonika i nadalje bi bila sve prije nego konačno zatvorena. Navest ću tek neke od mogućih daljnjih značenjskih linija Matoševa istančana književnog znakovlja.

Ponajprije, izjednačenjem ljudskog govora i ptičjeg kreštanja izravno se promišlja – određuje li smisao govora položaj govornika ili, pak, govornikov položaj boji njegov iskaz, pitanja koja su nerijetko postavljana u suvremenim teorijskim promišljanjima (Foucault 1981). Razdvajanje govorne geste, doslovno „uzimanje“ iskaza iz govornikovih usta i stavljanje u kljun životinje, može upućivati na jednu od osnovnih značajki ljubavnog diskursa, kako ga određuje Barthes, na to da u jeziku ljubavi ono što se „govori“ nije ujedno i ono što se „izgovara“ (Barthes 2007: 17). K tomu, doslovno razdvajanje govornika od njegova iskaza može signalizirati da riječi koje izgovaramo podrazumijevaju mnogo više nego što želimo reći, upućujući nerijetko na značenja koja su onkraj govornikova svjesnog razumijevanja i nadzora (Lacan 1996). Činjenica da isti iskaz jedan put izgovara moderni pojedinac, a drugi put blebeće „mistična ptica“, odnosno da niti možemo razabrati niti sa sigurnošću utvrditi ne samo komu pripada nego ni tko ga kada izgovara može nas potaći na raskrinkavanje naše iluziju da vladamo jezikom. Nemoćni utjecati na to koje će od naših iskaza papiga ponoviti, postajemo svjesni i toga da nas govor nerijetko odvađa od onog što želimo reći. Primajući žuđenu poruku ne od ljubljenog bića, nego „vikom“ „nakostrušene“, „mahnite“ „ptičurine“ (Matoš 1976, I: 129) možemo naslutiti i to da jezik sa sobom ne donosi samo temeljni oblik otuđenja, nego, paradoksnno, da tek u tom obliku spoznajemo i iskazujemo žudnju, jer žudnja nije drugo nego ono što nalazimo u prekidima govora i ono što čitamo između redaka (usp. Lacan 1996: 245-257 i Fink 2009: 17).

Analiza iskaza pojedinačnih govornih subjekata otkriva daljnje značenjske nijanse. Pogledamo li koga od aktera ljubavnog trokuta oponaša Camao, vidljivo je da papiga izgovara Forestova i Alfredova ljubavna očitovanja Fanny, ali samo Fannyno tepanje Alfredu. Takva konfiguracija komunikacijske situacije upućuje na to da je ljubav između Fanny i Foresta jednostrana, neravnopravna i neiskrena, a ljubav između Fanny i Alfreda obostrana, ravnopravna i odana (što se može iščitati i iz konteksta). Činjenica da Alfred, Amerikanac, u Beču Poljakinji izjavljuje ljubav na mješavini engleskog i francuskog u fiktivnom univerzumu što ga pripovjedač posreduje na hrvatskom, kao i to da je Camaovo prvo glasanje u kojem oponaša Forestov govor jezično univerzalno, može signalizirati nevjerodostojnost njegovih iskaza, to da njegova ljubav nije istinita, što potvrđuju i neki izravni komentari njegove supruge, kao primjerice konstatacija de se je „troš[io] sa glumicama“ (131). Korištena višejezičnost može pokazivati i nešto posvema drugo, primjerice, nemoć iskazivanja

¹Dosadašnja čitanja Matoševa teksta nerijetko su preuzimala navedeno tumačenje i shodno tomu sugerirala smisaoni poredak novele (usp. ponajprije Horvat 1994 i Oraić Tolić 2013).

subjektivih osjećaja ili potragu za nalaženjem najprikladnijeg (najzanimljivijeg, najuzbudljivijeg) načina ljubavnog očitovanja. Ljubavni diskurs između Fanny i Alfreda, koji papiga izgovara hrvatskim jezikom, dakle, Alfredovim i čitateljevim materinjim jezikom, suprotno naratorovoj najavi da će on biti na engleskom, njemačkom i francuskom, može, s druge strane, konotirati njihovu međusobnu privrženost i odanost, te se tumačiti kao, nakon duga traganja, sretno nađeni, najadekvatniji jezik ljubavnog iskaza (jezik žudnje u Lacanovu smislu). Da je Forestova ljubav jednostrana i sebična, a Fannyna i Alfredova obostrana i odana, implicirano je i sintaktičkom konstrukcijom. Dok je Forestovo tepanje preneseno uređenom sintaksom, koja asocira disciplinu, zakonitost i isključivost, kakva i jest njegova ljubav, Fannyni i Alfredovi iskazi uobličeni su zasebnim razbacanim riječima, čime se sugeriraju sloboda i neustezana emotivnost, čime je njihova ljubav još jednom podcrtana. Najzad, posebno je znakovito i to da Matoš, iako krajnje suptilnim jezičnim indicijama, i Alfredovo i Fannyno ljubavno tepanje ironizira. Njihova komunikacija nagrižena je sumnjom, ponajprije zadnjom rečenicom pripovijesti, u kojoj Camao na hrvatskom prenosi riječi koje prethodno izgovara Forest na mješavini engleskog i francuskog. Narušavanjem sustavnosti jezičnog iskaza govornika (čitatelj očekuje da je govor koji papiga oponaša na stranim jezicima Forestov, dok je na hrvatskom Fannyn i Alfredov), kao i činjenicom da pripovjedač ne navodi nikakve indicije kome bi zadnja rečenica mogla pripadati, otvara se mogućnost da bi njome papiga mogla istovremeno oponašati sva tri govorna aktera, što dakako izjednačuje Forestovu i Alfredovu ljubav prema Fanny, kao i Fanninu ljubav prema Alfredu i Forestu. Interpretacija ljubavi između Fanny i Alfreda u tom fonu asocirana je i neočekivano umetnutim „hahaha“ u Alfredovo tepanje Fanny, koje se može čitati kao papigina omaška ili poštapalica, ali i kao ljubavnikova šala i(li) (samo)ironija (Freud 1914, Lacan 1996). Nesumnjivo, iz svega dosad rečenog proizlazi da je papigino kreštanje neograničeno interpretabilno. Bez težnje prema kakvu pravocrtnom razgraničenju, analitičkim detektiranjem Matoševa višeznačja nastojalo se tek ukazati kako navedene estetičke strategije zrcale traganja modernog individuuma za vlastitim sebstvom. Da je ono usko sljubljeno s potragom za ljubećim Drugim, vidljivo je ne samo iz sadržaja i oblika komunikacije između ljubećih, i iz načina papigina glasanja, nego iz konteksta cijele novele.

Literatura:

- Barthes, Roland. *Fragments ljubavnog diskursa*, Zagreb: Naklada Pelago, 2007 [1977]
- Egen, Christoph. *Zur Sozio- und Psychogenese der romantischen Liebesvorstellung in westeuropäischen Gesellschaften*. Cuvillier Verlag: Göttingen, 2009.
- Foucault, Michel. *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*. Trans. Richard Howard. New York: Vintage-Random House, 1981.
- Freud, Sigmund. *The Psychopathology of Everyday Life*. Trans. A. A. Brill. Mineola and New York: Dover Publications, Inc., 2003 (1914).
- Horvat, Vladimir. *Matoševa poetika. Camao. Prva pjesma. Baudelaire*. Globus: Zagreb, 1994.
- Illous, Eva. *Consuming the Romantic. Love and the Cultural Contradictions of Capitalism*. Berkeley / Los Angeles / London: The University of California Press, 1977.
- Lacan, Jacques. *Écrits*. Trans. Bruce Fink. New York and London: W. W. Norton & Company, 1996.
- Luhmann, Niklas. *Ljubav kao pasija: o kodiranju intimnosti*. Zagreb: Naklada MD 1996. [1982].
- Matoš, Antun Gustav. *Iverje. Novo iverje. Sabrane priče*. u: Sabrana djela, sv. I. Liber: Zagreb, 1976.
- Matoš, Antun Gustav. *Bilježnice*. u: Sabrana djela, sv. XX. Liber: Zagreb, 1976.
- Oraić Tolić, Dubravka. *Čitanja Matoša*. Ljevak: Zagreb, 2013.
- Schuldt, Christian. *Der Code des Herzens. Liebe und Sex in den Zeiten maximaler Möglichkeiten*, Eichborn: Frankfurt a. M., 2004.
- Vinja, Vojimir / Musanić, Ratobor. *Španjolsko-hrvatski rječnik*. Školska knjiga: Zagreb, 1971.

Frančeska Liebmann

Babilonska kula u opusu jednog jedinog pisca – jezik kao primarna odrednica nacionalnog (i kulturnog) identiteta likova u dvjema kronikama Ive Andrića

(Sažetak)

Da bi svoja djela učinio što uvjerljivijima, Ivo Andrić svesrdno se oslanjao na svoj poliglotizam¹ i vrsno poznavanje kultura brojnih europskih naroda (koje je stekao tijekom školovanja i za vrijeme višedesetljetne diplomatske službe diljem Europe). Naš rad će predstaviti piščevu ciljanu uporabu različitih jezika (uglavnom posredstvom posuđenica i tuđica) u svrhu isticanja što većih nejednakosti među različitim nacijama koje su zastupljene u romanima *Na Drini ćuprija* i *Travnička hronika*. Dakle, istražiti ćemo mutikulturalnost nobelovčevog stvaralaštva na leksičkoj razini.

Rodivši se u Bosni i Hercegovini tek 14 godina nakon što je Austro-ugarska Monarhija smijenila gotovo četiristoljetnu vladavinu Osmanskog Carstva, Ivo Andrić bio je živim svjedokom neobičnog kolopleta Istoka i Zapada na području svoje rodne domovine. Detaljno proučivši otomansku povijest i doktrinu islama² te provedši značajan dio života u metropolama

¹Andrić je govorio njemački, francuski, talijanski, španjolski, ruski, rumunjski, poljski, češki, slovenski, engleski, a poznao je i latinski jezik (Nešković 1994: 174).

² *Ja sam dobar deo mladosti i života proveo po arhivama i bibliotekama u Budimpešti, Krakovu, Carigradu, Beču, Rimu, Vatikanu, Madridu, Berlinu, Parizu i drugim gradovima Evrope. Bez preterivanja mogao bih reći da sam prevrnuo gotovo svaki dokument koji se odnosi na prošlost Bosne, a da ne govorim o štampanoj literaturi. Pa i više od toga: morao sam da proučavam turske izvore i turska dokumenta, istoriju turske države, posebno doktrinu islama i islamske religije, brišćanstva i slično. Bez toga ne bih ni mogao da pišem istorijske pripovesti (Andrić 1994: 293).*

diljem zapadnog dijela Europe (Zagreb, Beč, Graz, Rim, Trst, Marseille, Pariz, Madrid, Krakov, Bruxelles, Ženeva, Berlin itd.), on je kao rijetko koji književnik poznao jednako dobro i Orijent i Okcident. Malo tko je poput njega u svojim djelima okupio predstavnike toliko različitih nacija, kultura, vjera, životnih svjetonazora. U njegovu je stvaralaštvu na jedinstven način zastupljeno gotovo cjelokupno društvo razjedinjene Europe, a međusobno nerazumijevanje i sukobi pripadnika različitih etnosa tvore jednu od središnjih okosnica njegove književne ostavštine.

Spomenuta tema centralna je i u dvama najpoznatijim Andrićevim romanima – *Na Drini ćuprija* i *Travnička hronika*³. Prvo djelo prati gotovo četverostoljetnu povijest Višegrada (od godine 1516. do 1914., dakle, vrijeme vladavine Osmanskog Carstva i Austro-ugarske Monarhije tim područjem), dok drugo djelo opisuje događaje koji su se odigrali u Travniku neposredno prije i za vrijeme boravka francuskog konzula Pierre-a Davida (njegovo je ime u romanu izmijenjeno u Jean Daville; on stiže krajem veljače 1807., a odlazi iz Bosanskog pašaluka krajem svibnja 1814.) te austrijskih konzula Paula Josepha von Mitessera (imenovanog u djelu Joseph von Mitterer) i Jacoba von Paulicha.

Osobitost Andrićeva stila izrazita je minucioznost u odabiru izraza – kod njega svaka riječ ima svoje mjesto i duboko je promišljena prije nego što je zabilježena. On je tvrdio kako „[...] u književnosti treba upotrebiti stranu reč samo onda kad se bez nje ne može [...]“ (Andrić 1994: 293) i dosljedno je slijedio to pravilo. Naš rad će otkriti u kojim je situacijama nobelovac posezao za posuđenicama i tuđicama u spomenutim romanima. Naime, u njima nailazimo na velik broj neslavenskih riječi, posebice turcizama i germanizama, a zastupljeni su i latinizmi, talijanizmi, grecizmi, galicizmi, ungarizmi, hispanizmi te brojni internacionalizmi. Njihovo istraživanje ukazuje na zaključak da su oni namjerno korišteni kako bi likovi i događaji koji ih prate bili što vjernije dočarani, ali i kako bi što intenzivnije bile naglašene nejednakosti između pripadnika različitih nacija⁴.

Uvjerimo se u spomenutu tvrdnju navodom različitih naziva za *liječnika*:

Pr. 1: *To je fra Luka Dafnić, poznatiji pod imenom **likar*** (TH: 229).

Pr. 2: [...] *da je fra Luka Dafnić, **hećim** [...] dao Miralemovoj snahi štetne hapove* (TH: 236–237).

Pr. 3: *Ni svoje ime nije pisao uvek jednako, nego u raznim prilikama i raznim epohama svoga života različno [...] Giovanni Mario Cologna, Gian Colonia, Joanes Colonis Epirota, Bartolo cavagliere d' Epiro, **dottore** illyrico* (TH: 243).

³ Služili smo se izdanjem *Travničke hronike* iz 1967. godine te *Na Drini ćuprije* iz 1982. U radu ćemo koristiti skraćenice TH i NDC uz citate iz navedenih djela.

⁴ Pored naroda koji su u Višegradu i Travniku Andrićevih romana bili domaćima (Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Židovi i Romi), u njima su našli mjesto i razni narodi Austro-Ugarske Monarhije (u prvom redu Austrijanci i Mađari), zatim Osmanlije, Talijani te Francuzi (posljednji se javljaju tek u *Travničkoj hronici*).

Pr. 4: **Doktore, doktore**, ne dajte da na pravdi boga stradam (TH: 293)!

Pr. 5: *Odlazio je zbog toga i kod sreskog lekara Dr. Marovskog, jedinog od došljaka koga on priznaje i poštuje. Od doktora je dobio neke kapljice [...]* (NDC: 236).

Pr. 6: *To svira vojni lekar, Regimentsarzt, Dr. Balaš [...]* (NDĆ: 283).

Prva dva primjera odnose se na fra Luku Dafinića. Književna ostavština bosansko-hercegovačkih franjevaca svjedoči da su oni svoja djela pisali mješavinom štokavskog i ikavskog dijalekta, ali i na latinskom jeziku. Stoga nas ne čudi da fra Luku zovu *likarom*, a ni to da se uz njegovu subraću veže niz latinizama i talijanizama (što ćemo vidjeti u nastavku).

I višestoljetna osmanska uprava ostavila je traga na jezik franjevaca, pa gvardijan samostana u jednom trenutku bijesa fra Luku pogrdno naziva *hećim* (← tur. *hekim* ← arap. *hakim*)⁵.

Mario Cologna, čije je otac bio Mlečanin, a majka Dalmatinka, i koji je mladost proveo u Italiji, a ostatak života na području Osmanskog Carstva, bilježio je svoje ime, među ostalim, kao *dottore illyrico* (TH: 243), a stanovnici Travnika oslovljavali su ga internacionalizmom *doktor* (Isto: 293), jednako kao što su Višegrađani nazivali austrougarske liječnike (primjer 5), dok sveznajući autor njihove titule običava pisati njemačkim jezikom u kojem se sve imenice (pa tako i njihove skraćenice) pišu velikim slovom (primjer 5 i 6).

U nastavku ćemo izdvojiti primjere koji potvrđuju tvrdnju da je Andrić s osobitom pomnošću bilježio posuđenice i tuđice ovisno o nacionalnom (i vjerskom) identitetu svojih likova.

Pr. 7: *A što na tom mestu nema ni nišana ni turbeta, to je po želji samog derviša [...]* (NDĆ: 35).

Pr. 8: *Kad naiđe dušmanin, on će ustati iz onog svoga mezara [...]* (NDC: 141).

Pr. 9: *To se mesto nekad zvalo Radisavljev grob* (NDĆ: 34).

Citati iz prva dva primjera vežu se za šeh-Turhaniju. On je bio musliman, stoga se za njegovo posljednje počivalište i vežu turcizmi: *nišan* (← tur. *nişan* ← perz. *nişān*) nadgrobni kamen postavljen po propisima islama (Anić et al. 2014/7: 34), *turbe* (← tur. *türbe*) islamski nadgrobni spomenik, mauzolej u kojem je kenotaf (Anić et al. 2014/11: 154) te *mezar* (← tur. *mezar* ← arap. *māzār*)⁶ koji označava grob.

Uz Radisava, pripadnika pravoslavne vjere, spominje se slavenska riječ *grob*.

Pr. 10: **Alah selamet olsun** (NDĆ: 142)!

Pr. 11: **Vo imja Oca i Sina i Svjatago Duba, Vo imja Oca i Sina i Svjatago Duba. Amin** (NDĆ: 110).

Pr. 12: **Sancta Maria [...]** **Ora pro nobis [...]** **Sancta virgo virginum** (TH: 274).

Pr. 13: **Gott, Gott, Gott!** – *uzdisala je sirota Debora, lijući krupne suze*

⁵Anić et al. 2004/4: 70.

⁶Anić et al. 2014/6: 158.

[...] (NDC: 300).

Prvi citat izdvaja Alihodžine riječi⁷, drugi posljednji govor starog Jelisija⁸, treći molitvu katoličkog puka u crkvi u Docu, a četvrti se odnosi na jednu aškenašku Židovku.

Pr. 14: „*Das ist ein Urjammer*“, rekao je on. *A ja sve mislim da se fon Miterer, kao i obično, vara preceñjujući ovaj svet* (TH: 135).

Pr. 15: „*Uostalom, davno je rečeno: ‘Castis omnia casta’*. *Ko je čista srca njemu je sve čisto*“, prevodio je paroh sa bezobzirnošću koja je urođena debelim ljudima i starim fratrima (TH: 110).

Pr. 16: *Sinkuenta, sinkuenta i očo... sinkuenta i očo, sesienta i tres...* – šapuće gazda Santo *sabirajući na španskom* (NDC: 307)

Pr. 17: *Da Rota nije tako oštro i potpuno prekinuo svaku vezu sa životom iz svoga detinjstva, on bi se možda setio jedne mediteranske poslovice koju je, kao dete, često čuo u porodičnim razgovorima: „Chi vuol fare la sua rovina prende la moglie levantina.“* (TH : 116).

Dok se austrijski konzul koristi njemačkim jezikom, fra Ivo Janković citira latinsku izreku, a sefardski Židov Santo broji na španjolskom, uz Talijana Rotu nobelovac bilježi talijansku poslovicu.

Pr. 18: *Dvije stvari ni najučenija ulema ne zna, na čemu zemlja stoji i o čem habit na fra-Luki visi* (TH: 230).

Pr. 19: [...] *vladika Joanikije, krupan i težak kaluđer [...] kao da ispod crne rize nosi oklop i tešku opremu* (TH: 359).

Pr. 20: *Mula Ibrahim [...] bi posegnuo mršavom rukom u duboki džep svoga džubeta [...]* (NDC: 150).

Jasno su uočljive razlike među duhovnicima različitih vjera – fra Luka nosi *habit* (← lat. *habitus*), redovničko odijelo uglavnom katoličkih redovnika (*Habit-www*), vladika Joanikije *rizu* (← prasl. *riza*), odjeću svećenika crkava istočnog obreda (Anić et al. 2004/9: 206), a mula Ibrahim *džube* (← tur. *cübbe* ← arap. *ğubbä*), odjeću muslimanskih vjerodostojnika (usp. Anić et al. 2004/3: 83).

Pr. 21: *Na dnu su bile teške ploče, ostaci rimske ceste, tri lakta iznad njih ostaci kaldrme srednjovjekovnog drumu [...]* (TH: 126).

Pr. 22: *A stari Hadži-Zuko [...] kaže da neće proći jedan ljudski vijek a turska granica će otići čak tamo na kara-denjiz, na petnaest konaka odavle* (NDC: 116).

Pr. 23: *Četiri godine trajalo je građenje pruge od 166 kilometara [...]* (NDC: 241).

⁷Alah selamet olsun (Da Alah da spas / Neka Alah podari spasenje) preuzeta je fraza iz turskog jezika – Allah selamet versin, koja pak izvorno potječe iz arapskog (Alah_selamet-www).

⁸Crkvenoslavenski je, pored srpskog, liturgijski jezik Srpske pravoslavne crkve.

Pr. 24: *Ah – odmahuje Davil – i ovaj Travnik i na sto milja oko njega, sve vam je to blatna pustinja [...]* (TH: 126).

I mjerne jedinice za dužinu ciljano su navođene te se smjenjuju ovisno o tomu tko pripovijeda i o kojem je povijesnom periodu riječ. Reflektirajući o prošlosti Bosne još od antičkih vremena, des Fossés upotrebljava pojam *lakat*, koji se smatra jednom od najstarijih prirodnih jedinica za mjeru, a koji je bio rasprostranjen diljem cijelog Starog svijeta (Lakat-www).

Višegradski Bošnjaci i dolaskom austrougarske vlasti ne prestaju se koristiti osmanskim mjernim jedinicama (primjer 22). *Nova vlast* u Bosni uvodi pak drugi sustav mjerenja, pa se opseg izgrađene željezničke mreže mjeri u kilometrima (primjer 23). Francuski konzul, logično, koristi se terminom *milja*, koji je u Francusku službeno uveden godine 1800. (Milja-www).

Pr. 25: [...] *a sad na onom mjestu na kom je han bio krmad rokću i švap-ska borija izvija* (NDC: 238).

Pr. 26: *A uveče su sa mnogobrojnih prozora te ružne zgrade odjekivali glasovi nerazumljivih vojničkih pesama, praćeni mundharmonikom. Sve dok prodiran glas vojničke trube ne bi [...] pogasio sve te zvukove i posljednje svetlosti na prozorima* (NDC: 164).

Pr. 27: *Uz to su svirale nevidljive fanfare, grmeli topovi i zvonila sva gradska zvona u isti mah* (TH: 62).

Borija (← tur. *boru*, *bori*) označava trubu (Anić et al. 2004/2: 67). U turskom se i dan danas izraz *boru* koristi za taj instrument (Boru-www). Nije čudno što se Alihodža, višegradski Bošnjak, koristi tim izrazom.

Kako bi istaknuo identitet austrougarskih vojnika, sveznajući autor namjerno navodi germanizam *mundharomonika* (← njem. *Mundharmonika*). Osim toga, navodi i standardni izraz za *trubu*, tj. izbjegava se koristiti turcizmom *borija*.

S druge strane, Davil se prisjeća kako su u čast francuskog kralja Luja XVI. svirale *fanfare* (← fr. *fanfare* ← šp. ← arap. *anfâr*)⁹ – svečane trube, trublje (Fanfare-www).

Pr. 28: *S vremenom on je postao mlad i hrabar silahdar na sultanovom dvoru, pa kapudan-paša [...]* (NDC: 43).

Pr. 29: *U Ljubljani, glavni grad te nove Ilirije, stigli su generalni guverner i generalni intendant [...]* (TH: 305).

Pr. 30: *Već na prvi pogled [...] naslućivala se iza ovih uparađenih busara i jegera duboka i jaka pozadina, sila, red i blagostanje nekog drugog sveta* (NDC: 154).

U prvom primjeru, koji opisuje razvoj karijere Mehmedpaše Sokolovića, nailazimo na niz osmanskih titula: *silahdar* (← tur. *silah* ← *silâh*:

⁹Anić et al. 2004/3: 20.

oružje), glavni oružar u službi sultana, vezira ili paše (Anić et al. 2004/9: 330–331), *sultan* (← tur. *sultan* ← arap. *sultan*) te *kapudan-paša* (← tur. *kaptan paşa* ← tal. *capitano* + tur. *paşa*), vrhovni zapovjednik mornarice Osmanskog Carstva (Anić et al. 2004/5: 44).

Drugi primjer se veže uz Napoleonovu upravu i donosi galicizam (*gouverner* ← fr. *gouverneur*)¹⁰ i internacionalizam *intendant* (← fr. *intendant* ← lat. *intendens*).

Treći navod se veže za dolazak austro-ugarske vojske u *kasabu*. *Husar* (← mađ. *huszár*) pripadnik je lake konjice koja se razvila tijekom ratova s Turcima u Hrvatskoj i Ugarskoj za vrijeme 15. i 16. stoljeća (Husar-www); pojam je korišten poslije i za lake konjičke odrede u više europskih vojski (Anić et al. 2004/4: 157), a *jeger* (← njem. *Jäger*) član je austrougarske vojne lovačke jedinice (Isto: 349).

Istaknimo još neke titule koje Andrić navodi opisujući vladavinu Dunavske Monarhije u gradu na Drini: *honved* (NDC: 144), *dobošar* (NDC: 326), *Längediener* (NDC: 254), *feldvebel* (loc.cit), štrafkor (NDC: 187), *vahtmajster* (loc.cit) itd.

Za razliku od njih u *Travničkoj hronici* i u osmanskom periodu NA DRINI ČUPRIJE susrećemo sljedeće nazive: *asker* (NDC: 153), *beg* (TH: 10), *aga* (loc.cit), *efendija* (TH: 172), *kjatib* (loc.cit), *hafiz* (loc.cit), *mualim* (loc.cit), *hodža* (NDC: 97), *devlet-musafir* (TH: 47), *mameluk* (TH: 27), *kajmakam* (TH: 50), *paša* (TH: 56) itd.

Ovom prigodom izdvojiti ćemo i grecizme, koji se odnose na pripadnike pravoslavne vjere: *iguman* (NDC: 81), *arhijerej* (TH: 360), *mitropolit* (TH: 358), *klisar* (NDC: 196).

Sljedeći latinizmi i talijanizmi spominju se uz rimokatolike: *fratar* (TH: 356), *fra* (TH: 234), *gardijan* (TH: 236), *apostolski vizitator* (TH: 96), *ministrant* (TH: 311), *sakristan* (TH: 189).

Naposljetku ćemo nabrojiti i još neke internacionalizme, koje susrećemo uz pripadnike Zapada: *konzul* (TH: 386), *agent* (TH: 386), *provokator* (loc. cit.), *komandant* (NDC: 156), *muzikant* (NDC: 273).

Izvori i literatura

Andrić 1967: Andrić, Ivo. *Travnička hronika: Konzulska vremena*. Beograd – Zagreb – Sarajevo – Ljubljana: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državna založba Slovenije. 467 str.

Andrić 1982: Andrić, Ivo. *Na Drini čuprija*. Sarajevo: Veselin Masleša. 382 str.

Andrić 1994: Andrić, Ivo. *Pisac govori svojim delom*. Priredio i pogovor napisao Radovan Vučković. Beograd: BIGZ. 381 str.

Anić et al. 2004: Anić, Vladimir; Brozović Rončević, Dunja; Goldstein,

¹⁰ Anić et al. 2004/4: 40.

Ivo; Goldstein, Slavko; Jojić, Ljiljana; Matasović, Ranko; Pranjković, Ivo. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.

Nešković 1994: Nešković, Jasmina. Pogovor. In: Andrić, Ivo. *Prevodilačka sveska*. Priredila Jasmina Nešković. Novi Sad: Svetovi. Str. 174–177.

Alah_selamet-www: Značenje nekih stranih riječi. – In: IslamBosna Forum. <http://www.islambosna.ba/forum/jezik-kultura-i-umjetnost/predlozite-mi-vi-naslov-ove-teme/45/>. Stanje: 1. 4. 2016.

Boru-www: Riječ *boru* na turskom. – In: www.Deutsch-Tuerkisch.net. <https://deutsch-tuerkisch.net/suche/boru>. Stanje: 1. 4. 2016.

Fanfare-www: Fanfara – značenje. – In: www.hrleksikon.info. <http://www.hrleksikon.info/definicija/fanfara.html>. Stanje: 1. 4. 2016.

Habit-www: Habit. – In: [de.Wiktionary.org](http://de.wiktionary.org). <http://de.wikipedia.org/wiki/Habit>. Stanje: 1. 4. 2016.

Husar-www: Husari. – In: [hr.Wikipedia.org](http://hr.wikipedia.org). <http://hr.wikipedia.org/wiki/Husari>. Stanje: 1. 4. 2016.

Lakat-www: Lakat – mjera za dužinu. – In: [sr.Wikipedia.org](http://sr.wikipedia.org). [http://sr.wikipedia.org/wiki/Лакат_\(мјера_за_дужину\)](http://sr.wikipedia.org/wiki/Лакат_(мјера_за_дужину)). Stanje: 1. 4. 2016.

Milja-www: Meile – alte Maße und Gewichte (Frankreich). – In: [de.Wikipedia.org](http://de.wikipedia.org). Stanje: 1. 4. 2016.

Ranko Matasović

Razmatranja o jeziku i etničkom identitetu u povijesti europske književnosti

Nalazim da je depresivno čitati, u mnogim učenim knjigama o povijesti jezika i književnosti, argumente kao što je ovaj: Suvremene nacije proizvod su devetnaestog stoljeća, pa je takvom i uska povezanost između jezika i nacija. Tijekom prijašnjih razdoblja, tako se nastavlja argumentiranje, nisu postojale nacionalne države ni nacionalni jezici, nego su ljudi zgoljno popimali različite, pretežno lokalne identitete, te nisu smatrali da jezici određuju to što oni jesu. Stoga nema smisla naše današnje nacionalne i jezične identitete projicirati na autore koji su živjeli prije, ugrubo rečeno, industrijske revolucije. Naši pokušaji da se u razvoju, recimo, talijanskog ili hrvatskog jezika odnosno talijanske i hrvatske nacije od srednjega vijeka pa do današnjice vidi kontinuitet jesu neznanstvena nametanja naših vlastitih etničkih i jezičnih identiteta društvenom konstrukt, našoj predmnijevanoj etničkoj i jezičnoj baštini.

U ovom kratku ogledu sada bih vas želio uvjeriti da je ta teza posvema neistinita.¹ No činjenica da mnogi autori koji se bave društvenim znanostima i mnogi jezični povjesničari vjeruju u nju pokazuje kako je njoj suprotna teza: da *možemo* govoriti o združenosti jezika i etničkog identiteta u povijesti europske književnosti prije devetnaestoga stoljeća, mnogo manje sama po sebi očita nego što se često predmnijeva. Doista, pomnijivo istraživanje dokaza i argumenata nužno je kako bi se pokazalo da se može zastupati ideju o postojanju kontinuiteta povezanosti jezika i etničke pripadnosti tijekom cijele europske povijesti.

Kao prvo, točno je da je jednojezičnost koja je prevladala u suvremenim nacijama-državama značila sve donedavno uistinu poseban razvoj zapadne

¹Velik dio moje knjige *Lingvistička povijest Europe* (Matica hrvatska, Zagreb 2016) posvećena je odbacivanju te teze i pokazivanju da suvremeni jezični identiteti imaju duboke korijene u povijesti Europe. U ovom ogledu mogu samo ukratko naznačiti neke od argumenata koji su razrađeni u toj knjizi.

civilizacije u devetnaestom stoljeću. Ljudi u zajednicama o kojima postoji najviše dokumentacije na svijetu većinom su dvojezični, pa čak i višejezični. Većina pisaca u dugoj povijesti europskih književnosti nedvojbeno se je služila više no jednim jezikom. Ciceron je s lakoćom prelazio s latinskoga na grčki, isto tako i većina rimskih pisaca, a jedan rimski car, Marko Aurelije, čak je napisao poznatu raspravu *Eis heautón* (Samomu sebi) na grčkom. U srednjem vijeku pismenost se stjecala putem latinskoga, a i pisci koji su pisali na pučkim jezicima mogli su se njime s lakoćom služiti. Dante, kojemu se često pripisuje u zaslugu da je utemeljio ono što je postalo talijanskim jezikom, napisao je mnoga od svojih najutjecajnijih djela, kao što je *De vulgari eloquentia*, na latinskom. Na drugoj strani Jadrana, dvije stotine godine nakon Dantea, Marko Marulić, autor prvoga hrvatskog epskog spjeva, *Judita*, postao je slavan u cijeloj Europi po svojim latinskim vjerskim raspravama, primjerice po raspravi *De institutione bene vivendi*. Kakva smisla ima kazati da je Dante bio talijanski pisac, a Marulić utemeljitelj hrvatske književnosti ako u srednjem vijeku nije bilo ni Talijana ni Hrvata, u suvremenom značenju tih naziva? Jedino filološki dokazi mogu nas uvjeriti da Dante nije bio samo građanin Firence i kozmopolitski subjekt srednjovjekovnoga *Imperium Christianum*, nego da je postojao još jedan sloj koji je određivao njegov identitet, i da taj sloj uvelike odgovara našem vlastitom pojmu Italije. A pomno čitanje njegovih tekstova zapravo pokazuje da se on služi nazivima *Italice* i *Latine* kao sinonimima te da je smatrao latinski, u njegovu 'ispravnu' izgovoru, dijelom kulturne baštine *svoje vlastite zemlje*, Italije. Marulić nam pak, s druge strane, sâm govori da je njegov epski spjev napisan na hrvatskom (*Judita... u versi haruacchi slozhena*), pri čemu upotrebljava isto ime jezika kojim se služimo danas te majstorski stapa biblijski motiv Judite sa simbolikom borbe svoga vlastita naroda protiv Turaka, koji su krajem petnaestog stoljeća harali po Hrvatskoj. Iako kozmopolitski pisac književnih bestselera, on je posve točno znao što je njegova domovina. Uostalom, Marulić je k tomu bio i onaj koji je vatreno dokazivao da sveti Jeronim nije bio Talijan, nego njegov vlastiti sunarodnjak iz Ilirika. Najvažnija stvar koja se može naučiti iz tih primjera jest ta da ljudi mogu govoriti nekoliko jezika a da pritom nemaju ni najmanje dvojbe o tomu koji je jezik *njihov vlastiti*, kojem jeziku duguju svoju odanost. Sociolingvistička istraživanja u mnogim veoma različitim zajednicama u svijetu pokazuju nam da je doista tako, pa stoga nema nikakve potrebe pitati se nije li u europskoj prošlosti sve to bilo nekako drukčije.

Kao drugo, istina je da svi mi imamo više slojeva kolektivnih identiteta: pripadamo svojim užim obiteljima, ponekad širim obiteljima ili klanovima, a isto tako i lokalnim zajednicama gdje živimo. No u većini civiliziranih društava postoji i identitet mnogo šireg opsega koji određuje ljude po kategorijama njihovih običaja, jezika i uzajamnih predmnijevanja o njihovom kolektivnom podrijetlu. To su određujuće značajke onoga što obično nazivamo „etničkom skupinom“ ili, kada je ona politički organizirana, nacijom. Činjenica da taj najširi krug kolektivnog identiteta ne postoji u

nekim razdobljima i na nekim mjestima, ili da se ne može sa sigurnošću detektirati kod ostalih, nije argument protiv priznavanja da takvi krugovi obično postoje u najbolje dokumentiranim ljudskim društvima koja su dosegla stanovitu razinu društvenog razvoja. Slično tomu, postojanje kolektivnih identiteta koji ne moraju biti povezani s jezikom, nego s religijom ili lojalnošću dinastiji ne dovodi u pitanje činjenicu da su etnički i nacionalni identiteti norma u većini razdobljâ europske povijesti o kojima postoje svjedočanstva. Svjedočanstva za postojanje takvih kolektivnih identiteta širokog opsega može se pronaći u razdoblju klasične starine, i oni su otpočetak usko povezani s jezikom. A zatim, u srednjovjekovnim i ranim razdobljima novoga vijeka, ta svjedočanstva postaju rjeđa i teško ih je točno odrediti, sve dok se ponovno ne pojave na kraju osamnaestog stoljeća, s Herderom, Francuskom revolucijom i romantičkim pokretom.

Postoje, dakako, mnogi slučajevi gdje nekim društvenim skupinama nedostaje jasno određen etnički identitet, ili gdje one imaju višestruke identitete, no individualna odstupanja od pravila ne trebaju nas voditi k zaključku da pravila uopće nema. Baš kao što pojedinci mogu biti u dvojbi u pogledu svoga spolnog identiteta, ili čak imati dvostruki identitet, to samim time ne znači da je velika većina ljudi nesigurna u pogledu onoga što određuje njihovu spolnu pripadnost. Na isti takav način, za ljude se može općenito reći da pripadaju društvenim jedinicama koje su znatno veće od uže obitelji i da su skloni dijeliti s drugim članovima/članicama tih jedinica stanovite kulturne vrijednosti. Pripadnici takve jedinice obično dijele isti jezik i vjerojatnije je da će surađivati nego da ne će surađivati u političkim i kulturnim projektima. Ta društvena jedinica jest etnička skupina, a postojanje takvih skupina dobro je dokumentirano tijekom europske povijesti. Iako postoje iznimke, većina ljudi u većini zajednica sami po sebi znaju tko su i što su i koji je jezik *njihov*.

Neke veoma dobre lekcije o združenosti jezika, etničke pripadnosti i književnosti prije suvremenog razdoblja mogu se naučiti iz klasične starine. Prvi dokaz o postojanju uske povezanosti jezika, etničkog identiteta i književne tradicije u europskoj kulturi dolazi iz grčkoga svijeta. U ulomku svoje Povijesti u kojem opisuje kako su Atenjani odgovorili Spartancima da ne će postati saveznici Perzijancima niti izdati druge Grke, Herodot kaže: „Drugi razlog jest taj da smo mi Grci i da imamo istu krv, isti jezik i iste hramove posvećene bogovima, iste žrtve koje im prinosimo i iste običaje, pa bi bilo pogrešno za nas Atenjane biti izdajicama svega toga. (Povijest, 8.144.2)“ Tako su, ako je vjerovati Herodotu, grčki gradovi-države, iako su većinu svoga vremena i sredstava trošili ne međusobno ratovanje, u vremenu krize bili svjesni da su svi oni Grci te da je njihov jezik jedan od čimbenika koji ih određuju kao narod. Herodotovi Grci bili su *homóglōssoi*, imali su isti jezik, a citirani ulomak jasno pokazuje da je to bilo važno.

Za razliku od klasične Grčke, Rimsko Carstvo bilo je posvema dvojezično tijekom najvećeg dijela svoje tisućljetne povijesti. Za mnoge Rimljane iz viših slojeva grčki je bio jezik visokog obrazovanja, a učilo ga se u

atenskim akademijama ili na Rodu, isto onako kao što su najobrazovaniji Europljani danas osposobljeni razgovarati i izražavati se na engleskom. No to ne znači da su Rimljani zaboravljali koji je *njihov* jezik; možemo navesti mnoge ulomke iz rimskih pisaca koji osvjetljaju suodnos između grčkoga i latinskoga, pri čemu se često lamentira o tomu kako je izražajna snaga latinskoga slabašna kad ga se uspoređi s grčkim. No nema ni najmanje sumnje da su ljudi kao što su Katon Stariji, Ciceron i Juvenal osjećali duboko usađenu odanost Rimskom Carstvu. Zapravo, ako je tko želio postati *civis Romanus*, rimski građanin, morao je moći govoriti latinski, što je dio objašnjenja toga zašto se rimski jezik za svega nekoliko stoljeća proširio od Dunava do Atlantika, a posljedice toga dramatična širenja još su uvijek vidljive na jezičnom zemljovidu Europe. Obrazovani Rimljani ponosili su se svojim jezikom i književnošću na njemu napisanom, iako su pritom priznavali povijesni primat i utjecaje Grka. Kada Kvintilijan kaže za satiru *Satura quidem tota nostra est*, „Satira je u cijelosti naša“ (*Institutio oratoria*, 10.1.93), on time ponosno ističe da taj književni žanr ništa ne duguje Grcima; bio je sasvim svjestan golemu utjecaju što ga je grčka književnost imala na većinu rimskih pisaca te je i on, poput većine obrazovanih Rimljana, bio govornik grčkoga, no nije dvojio o svom identitetu, nego je ostao do srži ponosnim Rimljaninom.

Ovdje nemam vremena raspravljati o povezanosti između jezika i etničke pripadnosti u srednjem vijeku i u ranom modernom razdoblju. Dopusnite mi reći samo to da je, tijekom tog razdoblja, stvari zakomplicirao specifičan sustav društvene organizacije koji je pogodovao nastajanju uvelike kozmopolitske obrazovane elite. I plemstvo i kler, kojih su feudalni posjedi bili raspršeni diljem Europe, razvijali su, prestupajući etničke i jezične granice, svoje vlastite dinastičke i religijske, a ne etničke ili nacionalne lojalnosti i identitete, te su prijanjali uz jezike koje su promicale Crkva (latinski) ili neke moćne vladajuće dinastije zapadne Europe (prilično često taj jezik bijaše francuski). Ta je činjenica u velikoj mjeri pridonijela prividu da je glavovina književnosti u pred-modernom razdoblju bila po svom nazoru kozmopolitska, a ne nacionalna. No taj se privid može s lakoćom potisnuti ako pogled svrnemo s povijesti „velikih“ europskih jezika, kao što su francuski, talijanski i njemački, na povijesti onih manjih, takvih kao što su irski, švedski ili češki. Književnost pisana na takvim manjim jezicima ostaje nacionalna po svom nazoru tijekom cijelog srednjovjekovlja, iako je dijelila neke utjecaje s književnostima na narodnim jezicima koji su bili dominantniji u zapadnoj Europi.

Naposljetku, na kraju osamnaestog i tijekom cijelog devetnaestog stoljeća u većini europskih društava dogodile su se ključne promjene, koje su promijenile odnos između etničkih skupina i nacija te njihovih jezika. Pa ipak, bilo bi prepojednostavnjeno reći da su nacije i nacionalni jezici tvorevine toga razdoblja. Neke možda jesu, ali neke to zasigurno nisu. U zapadnoj i središnjoj Europi političke promjene što ih je inicirala Francuska revolucija stvorile su golemo političko tijelo sastavljeno od građana

koji ne bijahu jednaki pred zakonom, dok su industrijalizacija i stvaranje nacionalnih vojska iziskivali djelotvorne državne instrumente upravljanja. Opće obrazovanje, dostupno množtvima prvi put u europskoj povijesti, razvijano je i zato da bi služilo potrebama građanstva, a da bi to obrazovanje bilo uspješno, pretpostavka su bili standardizirani nacionalni jezici. Svi ti razvoji ojačali su uloge što su ih imale državne uprave, kojima je trebala ideologijska potpora odanosti Naciji, a ne monarhu, ili feudalnom velikašu, kao što je to bilo prije. Uvođenje visoko standardiziranih nacionalnih jezika kao instrumenata Države stvorilo je tu potporu. Na taj su način ideologija zajedničkoga, nacionalnog jezika i ideologija suverenih nacija sastavljenih od slobodnih i ravnopravnih građana istodobno jačale i jedna drugu podupirale. Nisu sveze između jezika i etničke pripadnosti (ili nacionalne pripadnosti u nekim slučajevima) nastale u devetnaestom stoljeću: naprotiv, te sveze i združene ideologije prodrle su u mnoštva tijekom tog razdoblja, a u prijašnjim razdobljima one su uglavnom bile ograničene na kultivirane i pismene elite. Periferija Europe općenito je zaostajala za tim razvojem, no politička agenda s ciljem užeg združivanja nacije i države bila je posvuda na meniju, negdje u većoj, drugdje u manjoj mjeri. U višenacionalnim i višejezičnim državama, kao što su bile Austrougarska i Rusija, jezični identiteti postali su nečim što je imalo veliku političku i kulturnu važnost, dok u homogenijim državama kao što su Portugal ili Švedska te stvari nisu nikada u javnom diskurzu igrale glavnu ulogu. Svaki slučaj mora se proučavati individualno, zato što, po riječima Liah Greenfeld,² „ne postoji veća – ni teža – pogriješka doli smatrati da su sve nacije stvorene jednakima. Ljudi su stvoreni jednakima, no nacije nisu.“

Pa tako, ako odnosi između jezika i nacija i etničkih pripadnosti i jesu dinamični i izrazito složeni, istraživanje njihove povijesti ne samo da je moguće, nego je i vrijedno truda. Da ne bismo zaboravili: nacije, pa čak i etničke skupine, jesu društveni konstrukt, no to su isto tako i jezici. Njih se nigdje ne može pronaći u „prirodnom“ svijetu, jezici su sustavi znakova koji postoje samo u svijestima svojih govornika. Kada se tijekom vremena prate poveznice između jezika i etničkih skupina, promatramo povijest dvaju društvenih konstrukata, a ne opipljivih fizičkih objekata. Istina je i to da su individualni identiteti, u određenom smislu, društveni konstrukt, no nama ne predstavlja nikakav problem vjerovati da naša pojedinačna sebstva ostaju postojana tijekom vremena: pamćenje nam daje osjećaj kontinuiteta. Želio bih zaključiti ovaj ogleđ tvrdnjom kako ne postoji nikakav razlog zašto ne bismo to isto rezoniranje primijenili na kolektivne entitete kao što su etničke skupine ili nacije: njihova pamćenja jesu njihovi jezici i književnosti, a taj krhak no postojan kulturni konstrukt jest ono što im daje kontinuitet u povijesti.

² Cited from L. Greenfeld, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Harvard University Press, 1992: 490.

Ivica Matičević

Slučaj pjesnika Borisa Marune ili o identitetu hrvatskih emigrantskih pisaca

Boris Maruna rođen je 1940. u selu koje više ne postoji: u Podpragu, na južnim obroncima Velebita, na ostatcima njegove kamene rodne kuće, danas se nalazi spomen-ploča kao podsjetnik da je tu rođen veliki hrvatski pjesnik. A veliki pjesnik postao je u emigraciji, kada je 1960., s dvojicom braće, izbjegao u Italiju, pa u Argentinu, Englesku, Sjedinjene Američke Države i potom u mnoge druge države i krajeve gdje je bio u prolasku i tek usputni usudbeni gost. Nomad ljepote, zarobljen u tuđim granicama, ali slobodan u svojim snovima, sanjajući o promjeni političkog sustava u hrvatskoj domovini i nadajući se brzom povratku u slobodnu i nezavisnu državu, kao i mnogi umjetnici i književnici što su nakon 1945. morali napustiti zemlju svog rođenja. Poznati događaji iz 1990. u bivšoj Jugoslaviji otvorili su Maruni i njegovoj emigrantskoj braći vrata nove Hrvatske. Je li povratak konačno značio olakšanje i ispunjenje izbjegličkog sna, je li Hrvatsku doista „bilo lakše voljeti iz daljine“, da parafraziramo naslov jedne Marunine pjesme, jesu li očekivanja bila pretjerana...? Pođimo nekim našim redom, držeći se izdvojene Marunine sudbine kao jednog od mogućih izvora i putova za određivanje i tumačenje identiteta hrvatskih emigrantskih pisaca.

Kad već nije pristao na Jugoslaviju u kojoj nije bilo dopušteno sumnjati u pamet komunističkih prvaka, primjerice jednog Stipe Šuvara ili Jakova Blaževića, i u kojoj je Savez boraca odlučivao o plaćama akademika, Boris je Maruna, u dogovoru sa samim sobom (jer je sebe neskromno priznavao kao jedinog sugovornika), pristao na izvjesni fatalizam sudbine. A on glasi upravo onako kako glasi i jedan od stihova u njegovoj poeziji: „Ja sam tu, jer ne mogu biti negdje drugdje.“ Izaći iz Jugoslavije bilo je posve logično za dvadesetogodišnjeg mladića koji bi, da je ostao, ionako stalno bio pod prismotrom vlasti, jer su ustaški predci, osim što su bili preorani u drugom

ili trećem razredu obične gline, postali preteški teret za osobnost čovjeka koji u svojoj naravi nije trpio autoritete i dogme. A utjelovljenje tih dogmi bila je vladajuća komunistička partija i politička tvorevina zvana Jugoslavija. Za nekoga čiji je intelektualni i emotivni habitus bio pod imperativnim sloganom „spoznaj da bi vjerovao“, nikakva krivudanja u suprotnom smjeru nisu dolazila u obzir, dakle ni preporučeni augustinovski „vjeruj da bi spoznao“. Čak ni kad su posrijedi bili odgojitelji i profesori na jezuitskom Sveučilištu Loyola. Dakle, nakon Engleske u kojoj je Maruna, između ostaloga, radio i kao pomoćnik na jednom bolničkom odjelu patologije skrbeći o, kako reče, urednim engleskim leševima, jer su Englezi i te kako fin narod, a to se vidi i po tome kako skrbe o svojim kišobranima i donjem rublju, dolazi ponuda ujaka iz Amerike za školovanje na poznatom kalifornijskom sveučilištu. Amerika je sada već dolazila u obzir, posebice stoga što se Maruna, kako je naglašavao, nimalo nije osjećao odgovornim za američki politički sustav i američko djelovanje izvan tvornih granica SAD-a, misleći pritom na američki angažman u Vijetnamu u to vrijeme, ali i na kasnije poteze američke vanjske politike. Drukčije rečeno, Amerika – a kad kaže Amerika, onda Maruna misli isključivo na Sjedinjene Američke Države, ali ne i na zemlje Južne Amerike, napose Argentinu, prema kojoj je osjećao istinsku zahvalnost i ljudsku toplinu – dakle, ta i takva Amerika bila je i ostala tek poligon i jedna od karika njegova obrazovnog procesa, uz pridodani aspekt neuspjelog bračnog života s prvom ženom, Amerikankom, a ona je, kako je priznao u jednoj pjesmi, uz Jugoslaviju bila ono najgore što mu se u životu dogodilo. I ta je činjenica, pored niza ekonomskih i mentalnih zamjedbi, utjecala na shvaćanje Amerike kao pustinje, kao mjesta usamljenosti, praznine i nemira, kao rastočenog toponima na kojem ne postoji središte i smjerovi kretanja, mjesto koje potiče i zahtijeva neizvjesnu potragu za sidrom i uporištem. Uglavnom, u pustinji si i žedan i gladan. Kada je nakon definitivnog razlaza sa suprugom i nakon što je sa suzama u očima napuštao svoju malodobnu kćerku, krenuo u pustinju zvanu Amerika, Marunina lirskog subjekta nije progutala samo emotivna pustinja i osjećaj tjeskobe zbog iznenadne samoće, nego i golemi proždriuci materijalni prostor u kojem ne postojiš i ne preživljavaš ako ne znaš računati, množiti i dijeliti, ako nisi strogi i opaki pragmatičar. Opet naputci, opet dogme, opet sustav u koji se trebaš lukavo i proračunato uklopiti. Zato, prema vlastitom priznanju, Maruna nije nikada osjećao zahvalnost prema Americi, budući da je smatrao da je on njoj dao mnogo više nego je ona njemu dala, uostalom sve je svoje račune za školovanje i režije on uredno podmirio, a naposljetku je u Ameriku uložio ono najvrjednije što jedan čovjek može uložiti – vlastito dijete, upravo onu djevojčicu koju je gledao kako ga prati s balkona dok je sa suzama u očima palio rabljeni automobil i odlazio iz San Pedra u nepoznato carstvo uzavrelog američkog pijeska. Kao što ne idealizira američki smisao za slobodu, njezin životni program u kojem, suprotno očekivanjima, vlada teror profita i propagande

i gdje nema jednakosti i pravde za sve, gdje su ljudska prava stvar perspektive, a ne uvjerenja ili pozitivnih zakona, isto je tako otklonio i svaki oblik patetičnog domotužja i naricanja za majčicom Kroacijom. Ironija, pače sarkazam, umješna je i uspješna taktika preživljavanja i prevrednovanja ispraznog i patetičnog domoljubnog zanosa, ali, s druge strane, njegova ljubav i čežnja spram izgubljenog zavičaja i mitske zemlje predaka nikada nije upitna. Zato je i moguće da se kao slobodan građanin svijeta, doduše sa slabim bankovnim računom i neizmjernom sposobnošću u zavodu sobarica i kojekakvih *hermanita* (tj. sestrice, kako je od milja zvao svoje posteljne ljubimice), opetovano proglasi posljednjim hrvatskim teroristom i jebenim ustašom koji, sukladno općepoznatim uputama, radi na svome paklenom stroju za sabotažu lažne slobode i trule američke demokracije. Imaginarni pakleni stroj, poetička bomba, primarno je sredstvo osobnog oslobođenja od kojekakvih veselih kurvinih sinova, koji nisu i ne moraju biti samo lokalni hrvatski udbaši, nego su i centri postindustrijske moći, s političkim i bankarskim lobijima koji kreiraju američku, a posredstvom globalne medijske strategije, i općesvjetsku zbilju. Amerika je neposredna razina ne-bajkovitog života, a Hrvatska je žuđena zemlja, Amerika je akcidenција, nužni preduvjet, da ne kažem grubo – nužno zlo opstanka, dok je Hrvatska supstancija njegova ljudskog, a to znači pjesničkog govorenja na sav glas, s ironijskim premazom kao temeljnim značenjsko-smisaonim pristupom i labavim algoritmom razlomljenih sintaktičkih cjelina. Čini mi se da se to najbolje osjeti u pjesmi *Nešto kao oporuka*, koja je posvećena Dubravku Horvatiću, jer je on, pored Šoljana, Slamniga, Matoša, Ujevića i Dragojevića, bio u Maruninu panteonu priznatih hrvatskih pjesnika, onih koji nisu imali brkove i koji nisu mahali poetskom janjetinom i mladim lukom, dakle u pjesmi u kojoj lirski subjekt zahtijeva da ga se, kad umre, pokopa među njegovim precima, čobanima Hrvatima, bez lijesa, među kamenje na Velebitu da gleda more, jer mu je – eto – dosta napretka u svijetu kojeg se i previše nagledao, jer mu je dosta materijalnog bogatstva kojekakvih uređenih i obećanih zemalja u kojima navodno teče med i mlijeko. Baš zato što sve to nije istina, što je sve privid i laž, spektakl, medijski nametnut karneval i opsjena, lirski subjekt žudi prostor neiskvarene prirode, zoru čovječanstva, utjehu kose i spomen na malena mjesta srca svoga, svoj velebitski kamen zaglavni, pretvorbu američke pustinje slobode u pustinju kamenoga domovinskog raja. Možda je i zato Boris Maruna postao pjesnik. Da bi se odijelio od vidljivog materijalnoga svijeta, da bi ga razvalio poetskim paklenim strojem i na njegovim ruinama osvojio velebitski svemir za svoj unutarnji mir. Bilo u Hrvatskoj nakon povratka iz tog razbacanog svijeta, ili u Čileu, gdje je Maruna završio kao hrvatski veleposlanik, svejedno.

Vizura američke pustinje slobode uglavnom je promatrana iz geografskog okruća drugog najvećeg grada u SAD-u, iz Los Angelesa, iz pripadne topografije njegovih predgrađa i poznatih plaža – Hermosa Beach, Man-

hattan Beach, Venice Beach, Santa Monica, luka San Pedro... Šezdesete su godine prošlog stoljeća obilježene uzgonom američke popularne kulture, a Grad Anđela jedan je od njezinih centara. Upoznajući i sebe i svijet na samome izvoru globalno najutjecajnije kulturne matrice, Maruna se odlučio za odlučno nepristajanje. Poetsko prevrednovanje američkih popularnih ikona – od umjetnosti, glazbe, filma, prehrambenih proizvoda i navika iz razuzdanih meandara američkog lifestylea – itekako je ovisilo o konkretnom životu, o praksi dotrajavanja u često nesigurnoj i usamljeničkoj svakodnevicu koju hrvatska emigrantska braća nisu nikako činila lakšom i bezbrižnijom. Štoviše, „od tebe smo s pravom očekivali više, ti bi trebao biti borbeniji, pisati osjećajnije pjesme“, glasili su prikladni, strogi i ćudoredni savjeti Hrvata-emigranata, među kojima su vjerojatno bili i oni koji su mu sistematski „išli na jetra“, a koje je opjevao i identificirao u svojoj poznatoj prosvjednoj i satiričnoj pjesmi *Hrvati mi idu na jetra*. On je to imao pravo reći, jer se prema vlastitom priznanju, u vrijeme dok je pisao pjesmu, družio s njima već trideset i osam godina, pa je dobro poznao njihove navike, običaje i fraze.

Uostalom, pjesnik Maruna negdje je morao živjeti, u tom trenutku u SAD-u, sjetimo se tvrdnje «Ja sam tu jer ne mogu biti negdje drugdje», ali to nikako nije značilo da je morao biti nekritički zahvalan na toj činjenici, da je bio primoran prihvaćati svijet u kojem je živio pod egidom jednog i napaćenog imigranta, ili – a to onda ponajmanje – da nije mogao rabiti u golemim količinama i stanovite hedonističke posljedice američkog buntovnog ponašanja koje je sa sobom, u jednom dijelu svoga fenomena, kao nasljednica avangardnog mentaliteta, donijela popularna kultura, a bila je to seksualna revolucija. Marunina je poezija upravo impregnirana iskazima i izričajima, slikama i prizorima, manje ili više konkretnim i aluzivnim, na snošaje svih vrsta i oblike slobodnog seksualnog ponašanja. Razigranost njegova libida, koja je ponajprije dolazila iz autorove ludističke i oslobođene svijesti i mašte, a ponešto dakako i iz same prakse uz očekivana pretjerivanja o broju i veličini, pretvarala je kritičara predatorskog kapitalizma i hollywoodskog poimanja zbilje kao spektakla i medijske razglednice u kojoj se svi osjećaju i dobro i loše, u mjeru čovjeka mirne savjesti ili bar dostojanstvenog cinika, koji je u cijelosti za oslobođenje ljudske prirode od svih zabrana i nametnutih normi, napose terora političkih i bankarskih elita. Amerika je možda i bila i ostala pustinja slobode, tek uvjetna mjera ljudske oslobođenosti i naravi, ali još uvijek svakako bolja od pustinje tamnice i kontrole. Seksualni motivi, humoristično poigravanje elementima tjelesnosti u kojima je lirski subjekt figurirao kao bog seksa i ugladeni zavodnik u trapericama, bio je poetski kôd prevrednovanja nesavršene zbilje. Pa ipak, i nesavršena Amerika još je uvijek bila bolja od savršene Jugoslavije. Razbijena boca Coca Cole na kalifornijskoj plaži Venice, o kojoj pjeva Maruna u svojim pjesmama, simbol je pragmatičnog demokratskog carstva koje se istodobno može prezirati, ali se može i živjeti u njemu, jer je

naposljetku postojala mogućnost izbora, ne odviše lagana i ne odviše sigurna, ali je ipak postojala. Stanoviti se hedonizam tijela, prema obvezatnom kurikulu Borisa Marune, preporučivao, ma koliko duh bio jak.

U američkoj pustinji slobode, u reljefu krhotina ondašnjih i sadašnjih Tonyja Soprana, Waltera Whitea, Donalda DUCKA ili Donalda Trampa, ali i u hrvatskome dragome kraju, kojeg iz daljine voli – jer je tako lakše – samoproglašeni hrvatski terorist Boris Maruna, sve je isto ako vam se čini i može se svesti otprilike na sljedeće: na drugoj strani zemaljske kugle i na drugoj strani ljudske pameti, onoj koja ne računa na pragmu, strogi porezni sustav i profit pod svaku cijenu, ako tako mora biti, lakše se živi i dulje traje. I to ponekad pali, a ponekad i ne pali, sve zavisi jeste li puni špinata i snage kao onaj američki kurvin sin Popaj – dovršio bi ironično ovaj esej Boris Maruna ispisujući ga, ni manje ni više nego krupnim slovima kalifornijskih rančeva.

Nama pak ostaje izdvojena sudbina uvjetno neprilagođenog pjesnika kao praslika hrvatskog emigrantskog poetskog bića: domovina se voli uspomenom, čežnjom, utjehom i poezijom, hrani se kritičkim nepristajanjem na tzv. materijalnu sigurnost vrlog novog svijeta, nikada ne zaboravlja zavodljive mogućnosti i ljepotu materinskoga jezika, ali prezire patetično domotužje i stvaranje novih dogmi strahopoštovanja i obožavanja. Napose onda kada narančasta boja domovinske sreće postane nova siva boja kopirane američke pustinje. Zato i Maruna nije tipični emigrantski pjesnik, očekivani poetički i ljudski prosjek koji je nekritički zahvalan zemlji u kojoj je trenutno živio i u kojoj se školovao. Kao što nije štedljiv ni prema slabim stranama i strastima svoje Hrvatske, niti kada je bio u emigraciji, a napose kada se vratio u žuđenu hrvatsku slobodu. Za njega je domovina bila njegov velebitski kamen, zavičajni hrast, polje i potok, i hrvatski jezik na ulicama uljuđenih gradova kojima su hodali sretni i zadovoljni ljudi. Domovina nije bila politički sustav, a najmanje teror hrvatskih političara i pripadne političko-bankarske elite, političko licemjerstvo, hrvatstvo iz koristoljublja, mito, korupcija i bogatstvo stečeno preko noći, sve ono što je obilježilo tranzicijsku hrvatsku državu. Mnogo manje nego svojim kolegama-emigrantima, suvremenima izbjeglima iz Hrvatske nakon 1945., Maruna je po svome ljudskom habitusu, a to znači temeljnom stavu, kritičkom odnosu i intelektualnom postupku, mnogo više nalik jednome drugome emigrantskom pjesniku koji je živio na prijelazu 19. i 20. stoljeća, a to je Antun Gustav Matoš. Već i sama mogućnost poredbe Marune s Matošom podosta govori o vrijednosti Marunina značaja, no neka o tome govorimo nekom drugom prigodom.

Cécile Oumhani

Pisanje – potraga za jezikom

Već u 17. stoljeću mladi ljudi iz gornjih klasa u Europi odlazili su na ono što se tada zvalo *Grand Tour*. To oslikava snažnu potrebu koju su ljudi već tada osjećali za kulturom onkraj granica bilo koje pojedine države. Nakon što bi završili obrazovanje usredotočeno na studij latinske i grčke književnosti, ti bi mladi ljudi putovati u Italiju i Grčku, željni uroniti u baštine Rimljana, Grka i renesanse. Književnost je tada obilovala aluzijama na antiku, a vrijednost toga ne može se dovoljno istaknuti ako se ne uzmu u obzir zbilje koje se protežu i izvan konteksta dotične zemlje ili dotičnog jezika.

Ono što se u današnjem svijetu u usporedbi s tadašnjim promijenilo jest vjerojatno raspon na koji se putovanje proširilo, pri čemu se razbilo okvire itinerara što bijahu manje ili više kodificirani, tako te se u doslovnom smislu riječi obilazi svijet. Amerikanac Ernest Hemingway ili Francuz French Blaise Cendrars samo su dva primjera među velikim brojem pisaca čija su se djela hranila istraživanjima veoma udaljenih zemalja. Irac Samuel Beckett izašao je izvan granica svoga materinjeg jezika te je pisao na francuskomu, što je činio i Rumunj Emil Cioran. Kanađanka Nancy Huston suvremena je autorica koja se služi francuskim, a isto to čini i njezin muž Bugarin Tzvetan Todorov. Mogli bismo spomenuti i sve one s kolonijalnim ili postkolonijalnim *backgroundom* koji pišu na francuskomu ili engleskomu, ali što nije stvar njihova izbora, kao što je to Jacques Derrida izvanredno izrazio kada je rekao: “Imam samo jedan jezik, a taj nije moj.” Migracije u našem globaliziranom svijetu nedvojbeno navode sve više i više autora da odaberu jezik u kojem nisu rođeni kako bi stvarali fikcionalne svjetove u kojima se kulture stapaju jedna s drugom, pri čemu se riječima svatko služi na svoj poseban način, udahnjujući u njih nove odjeke.

Čak i prije no što sam sama mogla pročitati neku knjigu, sjećam se kako su mi kazivali priče na dvama jezicima, na francuskom moga oca i na engleskom moje majke. Prelazili smo s jednoga na drugi, ovisno o obiteljskim okupljanjima, i sve se to činilo savršeno naravnim. Kada sam

započela čitati, zazvala bih svoju majku pitajući ju za značenje onoga što nisam razumjela na engleskomu. Isto sam činila prema mojem ocu kada su bile posrijedi francuske riječi.

„Čovjek ne nastava zemlju, nego nastava jezik“, napisao je Emil Cioran. Rasla sam nastavajući dva jezika, brodeći od jednoga do drugoga, služeći se percepcijom koju mi je svaki od njih nudio o svijetu koji me okružuje. Oni obogaćivahu jedan drugi te se život osjećalo neizmjereno raznolikim, gotovo beskonačno takvim, [dok sam ga promatrala] kroz dvije leće koje su mi dane rođenjem. Bila sam rođena u razvedenoj kući s mnogo raznih faceta, u kojoj sam se mogla kretati iz jedne sobe u sljedeću te stjecati istančano različito viđenje o istim ljudima, o istim predmetima. Riječi obaju jezika imale su svoju vlastitu teksturu i svoju vlastitu glazbu. Magija jednoga odnosno drugoga obuhvaćala me je. Iako većinu svojih tekstova pišem na francuskomu, posve sam uvjerena da je moje odgajanje na dvama jezicima uvelike pridonijelo mojem pisanju.

Kad bih kao dijete posjećivala djeda i baku u Kanadi, bila sam trajno fascinirana romanima koje bih odabrala s njihovih polica. Otkrivanje nepoznate zemlje, veoma usko povezane sa mnom, budući da se obitelj moje majke iselila onamo u 1950-ima, zasigurno je bilo razveseljujuće iskustvo. No ono nije bilo toliko vrtoglavo kao što je to bilo spoznavanje neizmernih prostranstava tih književnih ozemlja koja sam još morala otkrivati s Jane Austen, Emily Brontë ili E. M. Forsterom, da spomenem samo njih dvoje-troje. Nisam bila zatočena u jednu zemlju ili jezik koji su mi bili dani, a točke gledanja koje mi je taj položaj otvarao nadahnjivale su me.

Jednako tako fascinantan i zagonetan bio je jedan drugi jezik, kojim se nije govorilo kod kuće, ali je ipak bio prisutan posredstvom predmeta i sjećanja što ih je moja majka često dozivala u svijest. Bila je rođena u Gunturu u južnoj Indiji i ondje je živjela sve dok nije u sedmoj godini bila poslana u konvikt u Škotskoj. Ona bijaše toliko uronila u indijsku kulturu da je glatko govorila telugu, a njezini roditelji ponekad bi od nje zatražili da im bude prevoditeljica. Sjećam se kako sam ju molila da kaže nekoliko riječi na teluguu i osjećaja nemoći kada bi ona odgovorila kako je sve to zaboravila. Za mene to bijaše jako iznenađujuće, budući da je prisutnost Indije u našoj kući u unutrašnjosti Francuske bila činjenica. Ona je bila dio naših svagdašnjih života, ne samo tu i tamo posredstvom predmeta, nego i posredstvom nekih anglo-indijskih jela što ih je moja majka kuhala ili bajoslovnih priča što bi ih nama s nostalgijom pripovijedala. Stoga i nisam smatrala mogućim razumjeti kako je mogla zaboraviti to što bijaše jednim od njezinih jezika u zemlji njezina djetinjstva. Gledajući unatrag, uviđam da mi je moja majka kada je priznala gubitak jednoga od svojih jezika zapravo govorila o iskustvu s kojim se nikada nije pomirila. Gubljenje Indije i telugua s odlaskom u Škotsku zapravo je značilo da je bila otrgnuta od obiteljskog života, koji nikada više nije pronašla. U času kada su se njezini roditelji vratili natrag u Europu bila je već odrasla.

Pisanje često ima svoje izvore u nutarnjim ranama koje su odagnale pojedinca u neki oblik egzila, koji može biti duhovni, prostorni ili oboje.

Takve rane ne moraju se nužno doživjeti tijekom životnoga vijeka. One nekome mogu biti predane kao ono što jedan naraštaj ostavlja drugomu. To što sam naslijedila dva jezika i nekoliko zemalja pridonijelo je kod mene osjećanju višestrukih stvarnosti s kojima mi je bilo postati bliskom. Bolnije i tajnovitije, osjećaj praznine što ga je ostavio zaboravljeni majčin jezik bio je usko povezan s odvojenošću koju je ona morala izdržati, i što je davalo hrane neizvjesnosti, a ujedno i želji da se istraži i razumije.

Od svoje majke primila sam ono što mi je omogućilo ući u arapsku kulturu Tunisa, isto onako naravno kao što ona bijaše ušla u francusku kulturu. Početi govoriti arapski i čitati arapske autore, to je bilo jedino logično. A onda, zaslugom jednog od onih neobičnih zavoja što će ih život donijeti, dugo nakon što su moji roditelji umrli, putovala sam u Indiju te sam otkrila da moje znanje arapskoga, kojim moja majka nikada nije govorila, otvara neke prozore u hindski jezik. Ja zacijelo nikada ne ću učiti telugu, no život mi je dao neočekivan uvod u nekoliko riječi na jednomu od mnogih indijskih jezika.

Riječi na stranici otjelovljuju, uostalom, piščevu stvarnu domovinu, tu se on ili ona mogu nadati prihvaćanju onoga što će ostati neobjašnjeno i nezacijeljeno. Riječi nisu samo utočište od tinte i papira pred onim s čime pisac osjeća da je u zavadi. One su sredstva istraživanja, gdje se može propitivati vanjski svijet i njemu prkositi. Riječi mogu zrcaliti mirijade zbilja i tako služiti književnoj mimezi za kojom pisac traži. Osim toga, ne bismo bili kadri misliti kad ne bismo imali riječi. Ne bismo živjeli zajedno kada ne bismo dijelili najmanje jedan jezik.

Riječi pletu beskrajnu mrežu između prošlosti i sadašnjosti, noseći ono čega nismo posve svjesni kada ih upotrebljavamo. One protežu svoje ogranke između svih nas, gdje će svatko odabrati neku grančicu te joj svjesno ili nesvjesno dodijeliti posebnu nijansu ili značenje, te će u svaku takvu grančicu vazda ulijevati glazbu i odjeke koji dolaze od drugud. A to ih čini sve zanimljivijima i dragocjenijima.

Božidar Petrač

Sto godina Sigetske epopeje – hrvatski nacionalni identitet

Vjerojatno je svima poznato da su mađarska Vlada i Hrvatski sabor u prigodi 450. obljetnice Sigetske bitke. proglasili godinu 2016. memorijalnom godinom Nikole IV. Šubića Zrinskoga kao znak suživota i prijateljstva dvaju naroda i država. Junačka smrt Nikole Zrinskoga i njegovih suboraca bila je velik simbol na ulicama Budimpešte 1956., ali i hrvatskih boraca u Domovinskom ratu devedesetih godina prošloga stoljeća. Nimalo nas ne može začuditi ili iznenaditi svečanost koja je 7. rujna održana u Sigetu u nazočnosti triju predsjednika: Mađarske, Turske i Hrvatske.

Hrvati, Mađari i Turci dakle obilježavaju 450. obljetnicu Sigetske bitke i ona je *volens nolens* bitna sastavnica njihovih identiteta. Hrvati i Mađari doživljavaju Sigetsku bitku i junačku pogibiju Nikole Šubića Zrinskoga istovjetno: Nikola IV. Zrinski pripada memoriji jednoga i drugoga naroda. Turci su ga poštovali kao časna čovjeka i dostojna protivnika. On je jednako značajan i za druge europske narode i nije nimalo slučajno što je nakon pada Sigeta i svoje junačke smrti 1566. bio glavnom temom svih europskih prijestolnica. Kako po povijesnom izvještaju svoga preživjela komornika Franje Črnka *Podsjeđanje i osvajanje Sigeta*, izvještaju izvorno napisanu na hrvatskom jeziku, koji je 1568. preveden na latinski jezik, i objavljen, a vrlo brzo i na druge jezike, tako po književnim, umjetničkim i glazbenim djelima u različitim sredinama onodobne Europe.

U hrvatskoj se književnosti u stotinu godina pojavljuju četiri važna spjeva, poimence *Vazetje Sigeta grada* Brne Karnarutića, Zadrana (1584.), *Adrijanskoga mora Sirena* Petra Zrinskoga, praunuka Nikole Zrinskoga Sigetskoga (1660.), *Trublja slovinska* Vladislava Menčetića, Dubrovčanina (1665.), i *Odiljenje sigetsko* Pavla Rittera Vitezovića, Senjanina (1684.), uz mnoštvo usmenih pjesama, najprije bugarštica, zatim dvanaesteračkih i deseteračkih pjesama. Spomenuti spjevovi vrlo jasno pokazuju kako su bitno

utjecali na izgradnju hrvatskoga nacionalnoga identiteta, odnosno kako su njihovi autori iz različitih dijelova hrvatskih zemalja djelovali integrativno. Imali su snažno izgrađenu svijest o jedinstvenom jeziku, zajedničkoj memoriji, odnosno zajedničkoj povijesti, jedinstvenom, iako raskomadanom, nacionalnom teritoriju i kulturnom naslijeđu, tj. zajedničkim vrijednostima hrvatskoga naroda. Spomenute četiri sastavnice doista su bitno pridonijele i sudjelovale u oblikovanju hrvatskoga nacionalnoga identiteta. Dakako, tima četirima sastavnicama često se zna(la) priključiti kao nezaobilazna odrednica hrvatskoga nacionalnoga identiteta i Katolička crkva. Istina je da su 1566. ratovala kod Sigeta dvije religijski različito određene vojske: kršćanska i muslimanska, odnosno otomanska. Čak bismo i mogli reći kako se Katolička crkva posebno, spletom povijesnih okolnosti, znala poistovjećivati s nacijom. Nacija i konfesionalna pripadnost, Crkva i narod, posebice u vrijeme osmanskih najezda, gotovo se poklapaju. Danas, u vremenu korjenitih različitosti, stapanje katoličkoga/kršćanskoga s nacijom nipošto nije prihvatljivo, takvo bi stapanje, štoviše, bilo iznimno opasno i za naciju i za Crkvu. Mi se dakle zaustavljamo na četirima sastavnicama koje su iznikle u stotinu godina kao izravna posljedica jačanja, osvješćivanja i potvrđivanja hrvatskoga nacionalnoga identiteta upravo u vremenu Nikole Šubića Zrinskoga i pojavom onih književnih tvorevina koje su u sto godina bitno pridonijele oblikovanju hrvatskoga nacionalnoga identiteta: dakle, jezikom, zajedničkim sjećanjem, odnosno povijesti, nacionalnim teritorijem ili zemljom te kulturnim naslijeđem, odnosno zajedničkim etičkim vrijednostima. Tadašnja kršćanska vjera pripadala bi eposu i etosu, povijesti i kulturnom naslijeđu.

Nikola Šubić Zrinski nije samo i jedino u narodnoj predaji i umjetničkoj književnosti postao trajni simbol nacionalnoga junaštva. U mnogim trenutcima kasnije hrvatske povijesti bio je *exemplum* slavne i plemenite žrtve, uzdignute do mitskih razmjera, i prepoznat je kao bitna sastavnica hrvatskoga nacionalnoga identiteta, što smo i istaknuli, primjerice u prigodi Domovinskoga rata, ali bismo slično mogli reći i za neka druga razdoblja hrvatske povijesti u kojima se intenzivno promišljala ili promicala nacionalna samobitnost, sloboda naroda i njegova jezika i druge vrijednosti vlastite mnogim europskim narodima u 19. stoljeću.

Drugim riječima, četiri i pol stoljeća sigetska tema nadahnjuje hrvatsku književnost i kulturu, ukorijenjena najprije u hrvatskoglagoljskoj književnosti, zatim u kasnoj renesansi i manirizmu, baroku i prosvjetiteljstvu, a značila je svojevrsan kamen temeljac hrvatske nacionalne integracije u 19. stoljeću. Zatim se prelila svojom idejom slobode, nacionalnoga dostojanstva i nacionalne samobitnosti u 20. stoljeće, i danas je riznicom iz koje se crpi duhovna snaga, gradi budućnosti i na kojoj se temelji hrvatski identitet.

Kako je to bilo moguće da je pad Sigeta i pogibija Nikole Šubića Zrinskoga postala i bila važan čimbenik u izgradnji hrvatskoga nacionalnoga identiteta? U tom su se povijesnom činu, relevantnom za sudbinu čitave

Europe, jasno prepoznali zajednički jezik, zemlja, povijest i tradicija – to su naime prepoznala u svojim djelima četiri hrvatska književnika.

Prvo autorsko djelo o sigetskoj epopeji, ali i prvi hrvatski spjev iznuden na temeljima hrvatske povijesti, bio je Karnarutićevo *Vazetje Sigeta grada*, po sačuvanim primjercima iz 1584., ali po onom što nam govori povijest očito je da je prvo izdanje toga spjeva nastalo znatno prije toga, a možda čak bilo i objavljeno. Spjev je utemeljen na svjedočenjima preživjela komornika Nikole Zrinskoga Franje Črnka koja su nastala kao objektivna povijest u kojoj su podrobno opisani dani zaposjedanja Sigeta, obrana i njegov pad, i to od 15. lipnja do konačnoga pada grada 7. rujna 1566. Zdraninu Karnarutiću bilo je to dovoljno da ispjeva svoj spjev i posveti ga Nikolinu sinu Jurju Zrinskomu, dakle on s Juga, čovjeku na daleku sjeveru. Kao što je uostalom i svoj drugi spjev, ispjevan na temelju Ovidijevih *Metamorfoza* o Piramu i Tižbi, posvetio Antunu Vrančiću, nadbiskupu ostrogonskom, inače Šibenčaninu. Karnarutić iz Dalmacije pod mletačkom vlašću svoja djela posvećuje uglednim osobnostima i u oba slučaja posvete razlozi su domoljubnoga karaktera. Pjesnik posjeduje jasnu svijest o jedinstvenu hrvatskom jeziku, jeziku koji spaja sjeverne i južne krajeve hrvatskih zemalja, makar one bile pod tuđom okupacijom. Karnarutić ima snažno razvijen nacionalni osjećaj, a kao bivši vojnik vrlo dobro upućen u spetkarsku mletačku politiku, koja je uvijek išla na štetu hrvatskih interesa, imao je, bez obzira na razjedinjene udove hrvatskih zemalja, jaku svijest o cjelovitosti hrvatskoga državnoga prostora i o hrvatskoj državopravnoj tradiciji. Stoga je u poginulu hrvatskom junaku prepoznao političko i kulturno vezivno tkivo hrvatstva i navještaje hrvatske slobode. Nikola Zrinski kao junak za slobodu poprima nacionalne mitske razmjere, a njegov sin Juraj, u očima Brne Karnarutića, postaje simbol nacionalnoga zajedništva novih naraštaja; to je temeljna ideja koju nije zastupao samo Karnarutić, budući da se, u sličnu idejnom obzoru, odazivlju i drugi pjesnici iz drugih hrvatskih krajeva. Primjerice Zlatarić iz Dubrovnika i Pergošić iz Varaždina, koji su u Jurju Zrinskom gledali mogućnost u kojoj se zajedništvom u jeziku postiže i zajedništvo prostora, a to ima značiti da su na vidiku nade u oživotvorenje slobode svih hrvatskih zemalja. *Vazetje Sigeta grada* otkriva se kao spjev s jasnom tezom o uzornoj, slavnoj i plemenitoj žrtvi, po kojoj „krsť časni“ i „sloboda zlatna“ postaju *loci communes* hrvatske književnosti. Karnarutić je prvi koji naslućuje mogućnosti primicanja odijeljenih dijelova hrvatskih zemalja kako bi rasječeno hrvatsko tijelo uskrsnulo na nov život, bitno utječući na sudbinu sigetske epopeje u hrvatskoj književnosti sve do naših dana.

Drugi je ban hrvatski i pjesnik Petar Zrinski koji je ponašao, presadio s mađarskoga na hrvatski spjev brata Nikole Zrinskoga *Propast Sigeta* iz 1651., objavivši 1660. *Adrijanskoga mora Sirena*, spjev namijenjen u prvom redu hrvatskim čitateljima, ponajprije vojnicima. Evo kako započinje Petrova posveta: „Plemenito i dobro rojenim, svake hvala i časti dostojnim,

virnim i vridnim junakom, vse hrvacke i primorske krajine hrabrenim vitezovom pozdravljenje!“ Zatim naznačuje kako nije htio preoteti slavu svojemu bratu Mikloušu Zrinskomu, odnosno Nikoli, koga Mađari iznimno cijene kao svoga vrsna pjesnika, nego navodi tri razloga koji govore o tom što ga je potaknulo da prevede bratovo djelo: prvi razlog nalazi u tom da svijet vidi kakve sinove i vitezove ovaj naš orsag, ova naša država ima i poštuje; drugi, da hrvatski čitatelji mogu u tim slavnim djelima prepoznati, „polak vere kršćanske, polak doma našega i polak vernosti gospodina, žitak naš, krv našu ne šparati izlijati“; treći razlog vidi u činjenici da se njime diče i raduju svi oni koji su s banom Zrinskim Mikloušem hrabreno, čestito i vrijedno vječnu krunu u nebesima zadobili. Zato moli vitezove da svoje pisanje za dobro prime, uzdrže i nasljeđuju. Petar Zrinski posve je i na tragu Brne Karnarutića; ona naime svojim čitaocima i vitezovima Hrvatima ostavlja djelo u polog kojim će se ubuduće nadahnjivati.

Knjiga Petra Zrinskoga, jedna od najljepših hrvatskih knjiga koja tiskana u 17. stoljeću, nalazi pjesnički odgovor u autoru i temi Dubrovčanina Vladislava Menčetića *Trublja slovinska u pohvalu prisvijetloga i priizvravnoga gospodina Petra bana Zrinskoga* koja je tiskana u Anconi 1665. Evo kako Menčetić poštuje bana Nikolu Zrinskoga: „Ban Nikola, štit jedini / i obrana vjere prave“, ali i Petra, njegova dostojnoga nasljednika, kako bi hrvatska nastojanja bila obrana europskoga i kršćanskoga poretka. „U valih bi davno / potonula Italija / o hrvatskijeh da se žalih / otomansko more ne razbija!“ Menčetićevo 400. obljetnicu rođenja obilježiti ćemo ove godine, a za *Trublju slovinsku* Milivoj Šrepel ističe kako se „odlikuje slatkim romonom jezika... iz kojega izbija duh Gundulićev i Palmotićevo...“

Drukčije na spjev *Adrijanskoga mora Sirena* Petra Zrinskoga odgovara Senjanin Pavao Ritter Vitezović u djelu *Odiljenje sigetsko* iz 1684., otisnutu u Linzu, točno sto godina poslije Brne Karnarutića. Spjev je posvećen Adamu Zrinskomu, sinu Nikolinu, koju je posvetu zatim zamijenio posvetom Matiji Ignacu Radonayu. Pavao Ritter Vitezović, polihistor i književnik, inače pripada nizu hrvatskih kulturnih djelatnika koji su posebno isticali hrvatsku državotvornu misao; on je vjerovao je da se s povlačenjem Turaka naziru političke sinteze koje je u duhu svojega vremena, oko 1700., zamišljao kao obnovu starih južnoslavenskih feudalnih država, drugim riječima, i hrvatskoga kraljevstva. Što se sama spjeva tiče, napisao ga je dvostruko rimovanim dvanaestercima, kao i Karnarutić svoj spjev, imajući i on pred sobom za uzor oca hrvatske književnosti i velikoga Europljanina Marka Marulića. Spjev je koliko protuturski, toliko i protuaustrijski, polemičan, oslonjen na ep Petra Zrinskoga, uza sve divljenje junaštvu Nikole Šubića Zrinskoga, da bi svojim epom obnovio uspomenu na obitelj Zrinskih, stvarnu i simboličnu žrtvu carskoga apsolutizma.

Zadržali smo se dakle na četiri velebna hrvatska spjeva kojima je Sigetska bitka i junačka smrt Nikole Šubića Zrinskoga i branitelja Sigeta temeljnom temom. Pokazuju spomenuti spjevovi s koliko se je promišljenosti u

tih stotinu godina nastojalo oko izgradnje, učvršćenja i jačanja hrvatskoga nacionalnoga identiteta, a da se ni u jednom trenutku nije odustajalo od europskih vrijednosti, europske političke i geopolitičke situacije. Dodamo li tomu kajkavski epilij nepoznata autora iz *Prekomurske pjesmarice* iz 16. stoljeća, kao i niz usmenih narodnih pjesama, zaista moramo imati na umu zajedničku jezičnu baštinu, koja je tropismena, čakavska, kajkavska i štokavska, ili višejezična, jer su Hrvati pisali latinskim, talijanskim, mađarskim i njemačkim jezikom, doista nas začuđuje bogatstvo posebnosti i različitosti hrvatskoga nacionalnoga identiteta koji je samo u nekim razdobljima hrvatske povijesti znao podleći onomu što bismo umjesto domoljublja nazvali nacionalizmom, odnosno okarakterizirali općenito negativnim predznakom. Svojedobno je papa Ivana Pavao II. u svojoj knjizi *Sjećanje i identitet*, iz 2005., zapisao: „Domoljublje znači ljubav prema svemu onome što čini dio domovine: njezina povijest, njezina tradicija, njezin jezik, njezina prirodna oblikovanja. To je ljubav koja se širi i na djela sunarodnjaka i na plodove njihova stvaralaštva. Svaka opasnost koja ugrožava veliko dobro domovine postaje prigoda za provjeru ove ljubavi... Domovina je zajedničko dobro svih građana i kao takva ona je velika odgovornost“. U toj ljubavi prema domovini valja imati u vidu cjelokupnu stvarnost domovine – koliko onu uspjelu, toliko onu neuspjelu. A identitet jednoga naroda čine – kako smo vidjeli i na našim primjerima – književna djela koja vode računa o svim bitnim sastavnicama identiteta svakoga naroda: jeziku, povijesti, zemlji i tradiciji.

Tuga Tarle

Jezik kao utočište autentičnoga “ja” (u vrtlogu globalizacije)

*Čovjek se ponaša kao da oblikuje jezik i gospodari njime.
Međutim, istina je da je jezik gospodar čovjeku.*
M. Heidegger (PLT, str. 215)

Da bismo istražili duboke prostore fenomena jezika, moramo naučiti šutjeti (slušati). U dubokoj tišini kreativnog kaosa, na podlozi (naše) žudnje za komunikacijom, pojavljuje se jezik / glas / riječ. To je trenutak kada se iz kaosa šutnje pojavljuje nešto strukturirano i organizirano. Mi to zovemo jezik / govor – rođen iz želje da otkrije svoju autentičnu prirodu ili bit. “Bitno biće jezika jest pojavljivanje kao prikazivanje u samozatajnosti. Jezik odvodi pozornost od sebe na ono što on dovodi do jasno utvrđene pojave”.¹

Što je jezik?

Heidegger nas uči da je “Jezik prije svega dar, nešto što treba njegovati i zaštititi od propadanja”²... “Tako se uvijek može reći nešto više o jeziku, kako se on nastavlja davati i dokle god nam se jezik dariva, ne možemo nikad sve o njemu izreći”. Mi ne znamo odakle dolazi i kako se jezik utiskuje u našu svijest. Jedino što sigurno znamo o jeziku jest da je on velika tajna.

¹ Owens D. Wayne: *Heidegger and the Philosophy of Language*, University of Texas at San Antonio.

² Isto kao 1; PLT, str. 215.

Što je priroda jezika?

Heidegger je napisao: "Čovjek se ponaša kao da je pastir i gospodar jezika, dok je u stvari jezik čovjekov gospodar". Dakle, on zaključuje da "sve što se može reći o jeziku treba uzeti kao nešto što nije više od jednoga vala na tajanstvenom oceanu samoga jezika"³.

- Ovdje ću istaknuti tri aspekta jezika koji su pobudili moju pozornost.
- Odnos između jezika, kulture i identiteta
 - Uloga jezika u komunikaciji
 - Utjecaj globalizacije nad jezicima

Kakav je odnos jezika i osobnog / nacionalnog identiteta?

Identitet osobe / nacije / političkog naroda / etničke zajednice bitno ovisi o jeziku. To je pitanje opstanka svjesnog subjekta ili autentične kulturne i povijesne zajednice koja se temelji na zajedničkim uspomena, ima zajedničku sadašnjost i stvara zajedničke planove za budućnost. Važno je održavati na životu svijest o identitetu. To je osobito važno danas, u svijetu u kojem je globalizacija uzela maha u svim područjima ljudskoga života, pretvarajući ga u veliko tržište "robe i robova".

Kroz jezik izražavamo naše najdublje sumnje i emocije, naše stavove i neslaganja, oblikujemo i stvaramo nove svjetove u izgradnji i razgradnji riječi, kroz igru i kroz stvarni život.

Svaki čovjek ima pravo na nesmetani intelektualni i duhovni razvoj u društvenom kontekstu kulture u kojem se može osjećati prihvaćen i siguran. Jezik je tada medij kroz koji progovara spoznaja o vlastitom identitetu. Jezik je prvi čimbenik humanizacije. Koristeći se jezikom, izražavajući svoje misli i osjećanja, mi nesvjesno oblikujemo i pokazujemo tko smo - svoj identitet.

Koja je uloga jezika u komunikaciji?

Jezik je najvažniji i iskonski "vodič" komunikacije. Jezik prenosi nashijedenu istinu i samu spoznaju o osobi / etničkom identitetu kroz komunikaciju s drugima, prihvaćajući ih kao autentična ljudska bića i kulture, drugačija/e od nas. Jezik sabire mitska znanja o najstarijoj dobi čovječanstva. Putem jezika kao posrednika ljudsko biće može iskusiti Božju narav stvaranja. Jezik je sve-vremenska domovina ljudskog postojanja, zavjetrina u kojoj osoba upoznaje i živi svoje autentično Sebstvo, svoju osobnu povijest. Jezik je «pastir» osobnog i kolektivnog sjećanja.

Zahvaljujući prirodi jezika, ljudska povijest, sadašnjost i budućnost snažno se isprepliću. Oni su prisutni kao paralelne stvarnosti u našim

³Isto kao 1; PLT, str. 215.

životima. Jezik je zadužbina osobnog i kolektivnog sjećanja, utočište sadašnjosti i izvor s kojega slobodan duh umjetnika crpi inspiraciju za nova kreativna djela.

Ako je povijest kronološki zapis o događajima, jezik je alat za njihovo snimanje i pretvaranje u ljudsko sjećanje. Gledajući na povijest civilizacije, možemo vidjeti da je jezik govorio s čovjekom kroz mit, usmenu povijest i pisanu ostavštinu. Jezik se manifestira kroz razne oblike umjetnosti – progovara kroz poeziju, dramu i prozu.

Kako se jezik ponaša u komunikaciji?

Jezik je osnovno sredstvo i oruđe komunikacije
Jezik odražava dvoje - osobnost pojedinca i kulturu njegove povijesti. ...
On usto pomaže oblikovati osobu i kulturu

Jezik omogućava rast i prijenos kulture, kontinuiteta društva i učinkovito funkcioniranje... društvene skupine (D. Krech, 1962.)

Svaki pojedinac usmjeren je na drugo ljudsko biće, oslanja se na druge, jer je druga osoba (po prirodi) njegovo ogledalo, medij kroz koji svaka osoba dolazi do spoznaje tko je kao autentično ljudsko biće. Susret s drugim i drugačijim ljudima i kulturama tijekom povijesti civilizacije bio je često povezan s napetostima i sukobima, ali ono što je zajedničko svakom pojedinom ljudskom biću, svim ljudima, jest jaka glad za drugim (bićem). Upravo iz tog razloga komunikacija je ne samo moguć, nego i izuzetno važan čimbenik ljudske društvenosti. Zahvaljujući komunikaciji s drugima, u otvorenosti i divljenju spram drugog ljudskog bića, postaje moguće samoostvarenje i razumijevanje o tome tko smo kao jedinstvena i neponovljiva osobnost. Takva interakcija jest tlo na kojem kultura i mir cvjetaju - drugim riječima, gdje je sama kultura tako prozračno okruženje da omogućuje autentične odnose među ljudima.

Priroda svakog jezika jest drugačija i posebna živa stvarnost. U tom smislu, svaki jezik treba biti prepoznat i prihvaćen kao vrijednost *po sebi*. Uvijek, kada se ta dva entiteta (jezika) na inspirativan i slobodan način primiču jedan drugome, daleko od bilo kakva pritiska ili manipulativnih političkih čimbenika, riječ je o plodnom i blagoslovljenom susretu. To obogaćuje komunikaciju i uljudbeni prostor obiju strana – pojedinaca/naroda. Jeziku kao fenomenu i živome tijelu komunikacije nije svojstven nijedan razlog ograničenja ili bilo kakve manipulacije. Jezik je po svojoj prirodi neutralan.

Samo službeni ili individualni politički smjer kojemu je namjera koristiti se jezikom kao sredstvom za izražavanje vlastitih frustracija, ograničenja i moralne bijede može biti odgovoran za zloupotrebu i iskorjenjivanje jezika. Poštujući drugi jezik, učimo se poštovati pravo na drugo ili

drugačije «mišljenje» svijeta. Stoga je jezik važan instrument za uspješno umrežavanje i odnos s drugim ljudima i nacionalnim / političkih subjektima u globalnom okruženju. Istovremeno to podrazumijeva uvijek budnu skrb za očuvanje i njegovanje vlastitoga povijesnog i kulturnog naslijeđa i samopoštovanje.

Jezik nikada ne bi smio biti instrument korišten od strane jedne skupine da bi dominirala nad drugima putem bilo koje vrste prisilnog propisa, političkog pritiska, zakona i pravila. Zato je svijest o čuvanju jezičnoga blaga materinjeg jezika od nemjerljivog značaja. To znači da je uloga obrazovanja, kao i uloga čitanja literature velikih pisaca, neizbježan čimbenik njegovanja jezičnoga bogatstva pojedinaca i naroda. Pritisak na bilo kojeg pojedinca ili narod da se koristi/e jezikom dominantne osobe/etniciteta dovodi do asimilacije i gubitka identiteta, a time i do dubokog nezadovoljstva i ozbiljnih osobnih i socijalnih poremećaja.

Kako globalizacija utječe na jezičnu raznolikost?

Danas na planetu postoji između šest i sedam tisuća jezika. Ne znamo koliko ih svaki mjesec nestane s lica zemlje, ali znamo da se stopa iščezavanja jezika u posljednjih nekoliko godina dramatično ubrzala.

Koji su čimbenici koji utječu na proces nestajanja mnogih jezika?

U prvom redu to je stvaranje i širenje globalnog tržišta. Ono je zainteresirano samo za prodaju proizvoda i dobit koja bi mogla proizaći iz prodaje. Tako i kultura postaje roba, no roba u koju se ne isplati ulagati ako nema profita koji bi se mogao postići na svjetskom tržištu. To dovodi do smanjenja kulturne raznolikosti i stvaranja uniformiranog i kulturno osiromašenog svijeta. Zatečeni u takvu neprijateljskom globalnom okruženju, pokušavajući opstati kao ljudska bića, ljudi su u potrazi za boljim mjestima za sebe i svoje obitelji. Oni su prisiljeni otići, napustiti svoje rodno mjesto i domovinu i preseliti se u drugu zemlju. Sljedeći razlog koji utječe na nestanak jezika jesu promjene uloga unutar društvenih odnosa u zajednici, radni i životni uvjeti pojedinaca i etničkih skupina koje više nisu poticaj za stvaranje novih društvenih odnosa, druženja i zajedničkih kulturnih događanja.

Edgar Morin napisao je u svom eseju *L'identité Humaine*⁴: “Velika je poteškoća u tome što postoji jedinstvo mnoštvenosti i mnogostrukost jedinstva. Oni koji vide raznolikost kultura imaju tendenciju previdjeti jedinstvo čovječanstva, a oni koji vide jedinstvo čovječanstva skloni su odbaciti raznolikost kultura.”⁵ Svi znamo bolnu istinu da kad god neka zemlja,

⁴ Morin, Edgar u svome eseju *L'identité humaine*, SEUIL, E-Pub; Essays, 2001.

⁵ Isto kao 4.

narod ili rasa osvoji drugu, prva stvar koja će biti pogođena i izložena pritiscima jest nacionalni jezik. Također smo svjesni činjenice da je svaki jezik blago koje pripada cjelokupnoj baštini čovječanstva. Gubitak jezika sa sobom nosi i gubitak baštinjene svijesti o identitetu zajednice.

Što su onda najveći nedostaci globalizacije u odnosu na jezike?

- Asimilacija malih i slabijih etnosa
- Jezični i kulturni kolonijalizam (Mc'donaldizacija kulture)
- Manipulativno lice multikulturalizma
- Gubitak raznolikosti kulturnog i jezičnog fenomena
- Umjetni identiteti, izgubljeni identiteti, miješani identiteti
- Izolacija malih govornih zajednica

Iako asimilacija kao takva izaziva najveću zabrinutost manjinskih etničkih zajednica, osvojenih naroda i pojedinaca, još gore od toga jest osiromašivanje jezika, razaranje kulture, i naslijeđenog duhovnog bogatstva naroda (i u uvjetima kad je asimilacija neizvediva). Ta vrsta kolonijalizma ubija ljudski duh, a čitave etničke zajednice i narode zatvara u geta. Suvremeni svijet skovao je pojam multikulturalizam kako bi se ogradio od bilo kakva značenja povezanog s osvajanjem slabijih od strane jačih i osvajačkih nacija, ali u stvarnosti ovaj politički dizajnirani projekt kao rješenje za održivo miješano društvo nije još nigdje zaživio.

Profesorica književnosti i ženskih studija na sveučilištima u Newcastleu i Melbourneu Sneja Gunew napisala je: *Multikulturalizam može poslužiti kao maska za društva koja bi radije da se shvaćaju kao "transcendentno homogena unatoč svojoj heterogenosti"*. Dakle, kolonijalna dimenzija povijesti nacije dokazuje da je drastično utjecala na formiranje manjinskih identiteta.⁶

Dinah Morley poručuje nam: *Genocid ne mora biti nasilan. Naprotiv, genocid se u osnovi definira kao namjerna eliminacija skupine.*⁷

Koja je uloga lingua franca u multikulturalnom svijetu?

Povijest civilizacije poznaje pojam *lingua franca* kao jezika koji je nametnut od strane pobjedničke većinske nacije ili pak dogovoren kao sredstvo komunikacije, često u multikulturalnom okruženju različitih naroda s ciljem olakšane komunikacije i razmjene informacija, uspješne prekogranične trgovine i transporta ljudi i roba. Iz tog razloga *lingua franca* je prvenstveno formalan i tehnički operativan jezik, ispražnjen od kulturnih i du-

⁶Gunew, Sneja: Introduction: Multicultural translations of food, bodies, language, *Journal of International Studies*, vol. 21, 2000.

⁷Morley, Dinah: Mixed-race children 'are being failed' in treatment of mental health problems, *The Guardian* 2014-02-22.

hovnih konotacija i poetskih nijansi, ali koristan ključ za prenošenje poruka.

Unatoč svojoj rasprostranjenosti i broju govornika, jezik nacije nije roba za trošenje, nije ni mrtav kod, nikada ne bi smio biti predmetom prezira, a nije ni repozitorij odbačenih simbola u ime umjetnog alata komunikacije nametnutog od strane svijeta globalnog tržišta roba.

Je li geto korak na putu integracije i asimilacije?

Proces asimilacije nezamjenjiva je karika u lancu u borbi za opstanak čovjeka koji je napustio sigurnost svoga doma i otišao daleko od svoje izvorne socijalne okoline.

U nastojanju da se sačuvaju od gubitka identiteta, male etničke zajednice i migrantske skupine formiraju svoja dragovoljna geta. Migrantima se okreću takvim zajednicama koje su izolirane od vanjskoga svijeta. Takve čahure (geta, otoci) jesu problem u svakom društvenom okruženju, budući da pobuđuju negativne reakcije ostalih dijelova društva.

Socijalna okolina pokušava ih razbiti jer one često ometaju normalnu razmjenu društvenih energija *meanstreama*.

Ovaj proces može se umjetno produžiti ili usporiti. To može dovesti do stvaranja izoliranih “jezgri” manjinskih grupa koje povezuje zajednički usud ljudi čiji identitet trpi promjene zbog udaljavanja od jezgre kojoj su pripadali kao društvena bića, a može se suočiti i s nepoznatim opasnostima (koje vrebaju) iz stranoga okruženja nove sredine. Međutim, njihovi potomci – nove generacije migranata koje izrastaju iz takvih geta najčešće nalaze izlaz iz izolacije prihvaćanjem kulture, jezika i običaja nove sredine.

Za čovjeka današnjice još uvijek postoji samo jedno mjesto gdje može sačuvati svoje biće / postojanje od potpune dehumanizacije, a to je mjesto u zavjetrini živoga jezika. Danas, a i u budućnosti bit ćemo primorani nastaviti borbu za najvažniju vrijednost našega identiteta: za naš materinski jezik. “Smrtnici govore odgovarajući jeziku na dvostruk način, primanjem i odgovaranjem”⁸ na njegovu prisutnost. Ponekad ne možemo pronaći pravu riječ. Kad nam se to dogodi, postajemo svjesni onoga što pjesnik kaže kad nam poručuje da “ne postoji ništa gdje ne postoji riječ” (ime za to). Stvari počinju postojati kada smo im podarili ime. Dok god tražimo i nje-gujemo “pravu riječ / ime” što (za svaku stvar koja postoji) počiva u krilu našega jezika, mi ćemo preživjeti kao autentična ljudska bića na vjetrometini globalizacije.

⁸Isto kao 1, PLT, str. 215.

Kees van Meel

Živjeti (mali) jezik

U svjetskim razmjerima nizozemski jezik ima malen opseg: otprilike 24 milijuna ljudi njegovi su govornici i slušatelji. To u ovaj novi svijet globalnog razvoja unosi mnoge probleme.

Povlačenje crta ili: kakvo je stanje u Nizozemlju¹?

Jezik je gotovo ravan identitetu. Kada se s jezikom petlja, iznutra ili izvana, dolazi do promjene duha. Oboje nastaje skupa. Mali jezik trpi više od toga nego veliki, zato što je jezični odbojnik mnogo manji. Njemu je teže održati vlastiti identitet, posebice u rastućem svijetu. Iako bismo trebali biti ponosni na svoj nizozemski jezik, mi to nismo, nismo to uvijek i nismo to dovoljno. Ta pojava ima veliko značenje, premda nizozemski ljudi to ne vide. Općenito, oni nisu svjesni činjenice da nemarnost u uporabi jezika umanjuje značenje i snagu riječi. Sve vrste veoma različitih načina njihova očuvanja gube tlo pod nogama. Primjerice, rečenice se skraćuju, riječi se pokraćuju, a (starih) značenja nestaje.

Upitajte običnog nizozemskog muškarca ili ženu kako gledaju na svoj jezik, i oni će vas pogledati zatečeno, sa sažalnim pogledom: „Što me to pitate?“ Oni pitanje uopće ne razumiju. Odgovorit će vam (ako uopće ista odgovore): „Ali, gospodine, pa ja govorim nizozemski. Jes li vas pivo uhvatilo?“ Svim vrstama „napada“ na naš jezik, u prošlosti, a osobito u ovo doba, nizozemski jezik gubi tlo.

„Izmislili“ smo riječi i gramatiku i izraze koji su došli izvana: prvo rimske, zatim francuske, a sada engleske. Imali smo i imamo dobre isprike za takvo ponašanje: kao mali narod s mnogo trgovanja po moru i kopnu, prilagođi-

¹Engleski izraz “The Low Countries”, koji leksikoni teritorijalno određuju kao Nizozemsku, Belgiju i Luksemburg zajedno, ovdje se ne prevodi kao „Beneluks“, inače uvriježen u hrvatskomu, nego kao „Nizozemlje“ – da bi se izbjeglo geopolitički prizvuk, kojeg u ovom radu nema – *nap. prev.*

vali smo se jezicima iz onih zemalja s kojima smo tako dugo trgovali. To nam nije nanijelo štetu, naprotiv, no izvjesno je da naš jezik u 21. stoljeću kao da postaje miješani jezik. Identitet Nizozemlja doveden je u pitanje ne tako davno od naše vlastite kraljice, iako je ona ta koja predstavlja našu zemlju. „Ne postoji takvo što kao što je BAŠ nizozemski identitet.“ Tom izjavom njezino veličanstvo nije htjelo reći ništa loše; bio je to prilog raspravi o integraciji stranaca u Nizozemsku. No ona je šokirala mnoge stanovnike time što je pokazala kako se ima što reći o našem identitetu ili o neimanju identiteta. Usput rečeno: ona je govorila na savršenom nizozemskom, unatoč tomu što je došla iz Argentine.

Neki problemi

Nemar pri služenju jezikom

Vanjski utjecaji, no isto tako i unutarnji, mogu bilo obogatiti, bilo narušiti jezik. Mi smo veoma „nemarni“ u uporabi svoga jezika: gramatika, sintaksa, pisanje i govorenje čine se gotovo nevažnima. Mladi pišu i govore na mješavini riječi i vlastitih im jezika, čak u nerazumljivim kraticama, ne samo u tekstovima na svojim mobitelima, nego i pišući na papir.

Zato da ne bi „izgubio“ učenike, jedan nastavnik nizozemskog jezika napisao je članak o toj stvari. Njegov je prijedlog bio da se mlade pusti pisati ono što oni žele i kako oni to žele, jer se u protivnomu ne bi svojski potrudili jezik uopće učiti! Ako to nije lak put do narušavanja nizozemskog jezika, ja ću si odgristi jezik.

Nije riječ o nijekanju napretka u razvoju jezika, ili o nijekanju novih oblika komunikacije s kraticama i znanstvenim nazivljem, ili o razmjerno novim oblicima kompjutorske registracije, nego je izostanak zanimanja ono što izaziva zabrinutost.

Osim toga, gotovo svako malo selo u Nizozemskoj ima svoj vlastiti dijalekt, i ponekad u razmaku od svega kojeg kilometra posve drukčiji „jezik“. Ondje gdje sam poučavao nizozemski jezik tijekom gotovo 40 godina, ponekad se činilo da je riječ o učenicima s različitih planeta. Kao krotitelj tigrova za grupicu različitih govornika, morao sam ih usmjerivati u istom smjeru: u smjeru učenja nizozemskoga tako da im predajem posebice nizozemsku književnost, od srednjega vijeka do suvremenih romana i poezije. Da budem iskren: to mi se činilo gotovo nemogućim načinom rada.

Nemar u učenju jezika

Obrazovanje u Nizozemlju učinilo je na tom planu jednu veliku pogriješku, uz ostale, manje. Srednjoškolski nastavnici imali su sveučilišnu diplomu izdanu određenog datuma, i otada nadalje učili su učenike onomu

što su i sami naučili. Ništa od najnovije književnosti nije ulazilo u njihov vlastiti svijet čitanja, pa ona nije ni „postojala“. Svaki se nastavnik zaustavljao na svom posljednjem popisu onoga što treba pročitati; i tako, stekavši diplomu u razdoblju sedamdesetih, svi novi pisci i njihove knjige (poslije toga desetljeća) postale bi gotovo nepoznate. Popis onoga što učenici trebaju pročitati jest preslika njihova vlastita popisa. Neke veoma slavne knjige bit će, doduše, dodane na taj popis, ali rijetko. Lektiru učenici osjećaju kao jako staromodnu.

Najveći je problem „dvosmjerna stvar“: učenici u Holandiji imaju, općenito, stanovito nepoštivanje autoriteta. To ima utjecaja na cjelokupno obrazovanje. U najgorem scenariju (a ponekad i u stvarnosti) učenike (adolescente) ne zanima ono što njihovi nastavnici od njih očekuju (za njihovu dobrobit, dakako), ako bi to bio samo ključ za njihove ispite. O lektiri se s jedne strane ne može pregovarati, dok se s druge strane učenici služe samo izvadcima [iz lektirnih knjiga] odnosno pokušavaju [djela] „pročitati tako da [ih] ne čitaju“. Dvojba za nastavnika, katastrofa za učenike i ono što je gore od svega ostaloga: jezik. Ako učenici ne čitaju knjige o svojoj kulturi, ako ne primjećuju svoj predivan jezik, ako na njih ne utječu duboke misli, u što će se pretvoriti taj jezik, onda kada nam trebaju sumjerna gledišta i uravnotežena mišljenja?

Trebamo li odustati te jednostavno odustati od obrazovanja na srednjoškolskoj razini? Trebamo li k tomu lajati sa svim vukovima u tamnoj šumi i pustiti ga da ide dalje? Da ide kamo? Prema tomu da se ne živi skupa, nego u pustinji gdje nema vode, gdje nema „vrela riječi“, ni razumijevanja?

„Timeo hominem unius libri“² (izraz što ga je vjerojatno upotrebljavao Toma Akvinski) gotovo da je promijenjen u „Timeo hominem nullius libri“.³ Morali bismo se bojati te pojave te ponuditi bijeg iz toga horor-scenarija.

Naši voljeni susjedi

U Flandriji (naši voljeni susjedi) jezikoslovci preveli su mnoge riječi na svoj vlastiti rječnik. (To u Nizozemskoj zovemo „blago riječi“ /woordenschat/, primjerice „helikopter“ se naziva „een wentelwiek“ i to je točno ono što on čini, „krilo koje se stalno vrti“. I to je ono čime se njihov „jezik“ bavi (uspūt: stalno se vodi rasprava o postojanju flamanskog jezika). S druge pak strane, oni su preuzeli mnoge francuske riječi, ponekad na iskrivljen način. A učenje jezika u Flandriji je mnogo jača tradicija negoli u Nizozemskoj. Jesmo li prema našim susjedima dovoljno prijatelji, ili ih zanemarujemo, i obrnuto? Svake se godine održava simpozij u mojem rodnom gradu Breda, blizu granice, ili u belgijskom gradu Gentu, gdje je ta materija temom na

²(lat.) „Bojim se čovjeka jedne knjige [onoga koji čita jednu knjigu]“ – u značenju: boj se (u raspravi) onoga koji studiozno čita i izvrsno poznaje samo jednu knjigu (a ne onoga koji svaštari); izvorno se mislilo na Bibliju – *nap. prev.*

³(lat.) „Bojim se onoga koji ne čita nijednu knjigu“ – *nap. prev.*

sve moguće načine: u čemu se naši „dobrosusjedski odnošaji“ mogu popraviti ili izmijeniti. Prošle godine ta se *Pacificatielezing* (Pacifikacijsko čitanje) bavila nevidljivom pukotinom između sjevera i juga. Na simpoziju se razmatralo pitanje zanimamo li mi jedni druge i kako to možemo vidjeti. Najvažniji zaključak bio je da koliko god pokušavali činiti tako, posebice na kulturnoj i političkoj razini, rezultat nije uvijek pozitivan. Prihvaćamo jedni druge, ne svadamo se jedni s drugima, ali smo prilično ravnodušni jedni prema drugima. Svaka inicijativa za zbiljsku razmjenu jezičnih tema bila je dosad osuđena na neuspjeh. Kao što je prethodno rečeno, (čak u našem „vlastitom okolišu“, odmah s one strane granice u Flandriji, imamo problem ne-razumijevanja, kulturne ravnodušnosti i manjka zanimanja i znanja. Čini se da govorimo istim jezikom, ali istim jezikom ne govorimo. Pa ipak: pripadamo istom jezičnom polju i ne možemo postojati bez uzajamne potpore.

Razmjerno nov problem (za čitavu Europu)

Priljev useljenika, prvo iz kolonija (1948. – 1958.), a sada odasvud, ne samo da utječe na sam jezik, nego i na predmete književnosti i na pristup tim temama, i oni su ponekad kulturni šok.

Možemo izgubiti velik dio svoga identiteta kada ne uspijevamo u integraciji useljenika koji dolaze u Europu – bilo legalno, ili ilegalno. Moramo ih naučiti nizozemski jezik što je prije moguće, zato što je to ključ za naše društvo. No tomu oprečno: naša nizozemska vlast jako je odlučna činiti suprotno od toga da bi obvezala useljenike naučiti taj jezik. Bez jezika nema posla, samo čekanje na... U međuvremenu to ne vodi k integraciji, jedni ne vide kulturu drugih, tu je samo odjeljivanje i krivo razumijevanje. Naša vlada treba prekinuti tu politiku *laissez-faire* i djelovati kao čuvar nizozemskog jezika. Jezik je ključ za tu nužnu integraciju. Postoji razlika između tog pristupa i onoga što članovi vlade govore.

Državni tajnik Klaas Dijkhoff u svom nassauškom izlaganju od 28. lipnja 2016. o kulturi rekao je razmatrajući temu useljenika i probleme u Europi:

Kultura je važna. Posrijedi su vrjednote, standardi i običaji koje u ovoj zemlji dijelimo jedni s drugima. Oni nisu utvrđeni. Oni se razvijaju, kao što se i mi razvijamo. No istodobno oni nude uvid u naše društvo. To nam daje osnovu za međusobno povjerenje... I to nam s tog polazišta daje slobodu misliti, činiti i djelovati. Pa čak i slobodu propitivati vrjednote našega društva.

Neke ideje za bavljenje tim problemima

Slaviti jezik sa svojim susjedima

Nizozemska mora povećati kulturnu i jezičnu suradnju s Flamancima. Mi se ne odalečujemo jedni od drugih. Naši flamanski susjedi i braća najbolji su branitelji nizozemskog jezika, a istodobno su mu najgori mogući neprijatelji. Oni jezik čuvaju više negoli Nizozemci, i prevode više egzotičnih riječi na nizozemski, ali se od nas odalečuju.

U svom posljednjem predavanju (2015.) o nevidljivoj pukotini između Flandrije i Nizozemske u mojem rodnom gradu jedan se je znanstvenik referirao na 200 godina od rođenja *Vereenigde Nederlanden* (Ujedinjene Nizozemske, koja uključuje Holandiju i Flandriju). Nije bilo članaka koji se odnose na to rođenje, pa čak ni u kvalitetnim nizozemskim tiskovinama. Nije da ne radimo zajedno u gospodarskim, vojnim i kulturnim područjima. No ta je suradnja ograničena na službeno ponašanje i na službene razgovore. U stvarnosti, u području medija, televizije, knjiga i jezika mi smo gotovo posvema slijepi jedni za druge. Citat: „O Nizozemcima: oni rijetko misle na Belgiju“ (iz Pacifikacijskog čitanja, stranica 20). Kao da između obojih postoji nevidljiv zid: on je tu, a mi ga ne vidimo. I jedni i drugi živimo u određenoj ravnodušnosti, jedni do drugih, i ne izvlačimo korist iz jezika onih drugih: istog jezika, no u drukčijem ruhu. Trebali bismo više primjećivati jedni druge, da izbjegnemo „Flamanci-exit“ (ne službeno, dakako, nego kao pitanje govorenja). Gledajmo na sličnosti, a ne na razlike. Radimo na tomu te, unatoč više regionalističkoj politici, nastojmo činiti stvari zajedno, ne gubeći pritom neke lijepe male razlike.

Davanje i primanje na obrazovnoj razini

U „bitci za književni jezik i njegovo očuvanje“ u Nizozemlju: dajte srednjoškolicima i mladim odraslima ono što oni zapravo ne žele: književnost, ali na drukčiji način. Učinite da budu pripravi za jezik i književnost, dajte da postanu „uzbuđeni zbog toga“, tada će oni na tom raditi.

Dajte im psihološko i praktičko hvatište.

U svom poslu nastavnika adolescentima sam vazda govorio: „Ne zanima me ono što vi ne znate, želim znati ono što znate i što ste učinili da to postignete i zašto ste to činili na taj način.“ Svaki učenik ima svoje vlastite stvari za koje je zainteresiran. Čovjek mora otkriti koje su to stvari i tada će morati napraviti plan skupa s učenicom: koje knjige moraš pročitati kako bi postigao taj cilj? Primjer: učenik je veoma željan znanja o II. svjetskom ratu, zato što mu je njegov djed uvijek govorio o toj temi. Tada imamo ključ za čitanje knjiga u povezanosti s gledanjem filmova o toj temi. Daljnje su konzekvence: učenik je vlasnik tog predmeta i u tom trenutku na-

stavnik se samo treba prilagoditi i njega ohrabriti.

A po mojem iskustvu mladi ljudi zainteresirani su i za književnost, ako im „dadete“ to nešto što sam spomenuo.

Suradnja između Hrvatske i Holandije

Na kraju bih želio reći nekoliko riječi o veoma dobroj zamisli koja je već etablirana u Nizozemskoj: KLIN (*Kroatische Literatuur In Nederland* – Hrvatska književnost u Nizozemskoj). Što kada bi se osnovao NLIK, po analogiji s KLIN-om i zajedno se radilo na tom polju? Bilateralna suradnja između dvaju ravnopravnih partnera bolje će se isplatiti nego preširok međunarodni spektar jezika. Pa stoga zazivam i interkulturno partnerstvo na „niskoj razini“, kako bi se dala šansa za rast i uspjeh, prije negoli to postane politička stvar sa svim dodatnim opterećenjima.

Odlučnost u prilog preživljavanja malih jezika kao što je nizozemski (a možda se, do određene mjere, to odnosi i na hrvatski jezik) sastoji se s jedne strane u tomu da se postave granice, da se postave međaši dobra ponašanja, obrane, te da se s druge strane traga za „otvorenim i kreativnim“ mogućnostima u govorenju, učenju i uporabi nizozemskog jezika. Moramo biti otvoreni za promjene bilo kojeg tipa (bjegunci, nove komunikacijske vještine, izostanak kulturnog razumijevanja, veoma brzo mijenjanje mladih odraslih, i štošta još), no u međuvremenu moramo braniti svoj jezik i baštinu.

I tako, živjeti mali jezik za budućnost, to ovisi o nama samima, o našim nastojanjima da preživimo, unatoč svim vrstama utjecaja iznutra i izvana, na koje nemamo apsolutno nikakva utjecaja. No bacanje ručnika u ring zasigurno nije opcija.

Gábor Zsille

Govoriti osamljenim jezikom – živjeti u egzilu

Moj sjajni nizozemski kolega, g. Kees van Meel, iznosi u svom sažetku da je na svjetskoj razini nizozemski jezik mali jezik, budući da ga svega oko 24 milijuna ljudi govori i razumije. On dodaje da ta činjenica donosi mnogo problema u ovom novom svijetu globalnog razvoja. Nu, a što bih ja trebao reći o mađarskom jeziku, koji ne razumije 24 milijuna, nego svega 14 milijuna ljudi? Na svjetskoj razini on ne samo da je malen, nego je veoma malen (premda ne krajnje malen). I mađarski jezik ima dakle mnogo problema u našem novom svijetu globalnog razvoja.

Često se kaže da je mađarski posvema tuđ i težak jezik – s time se ne slažem sasvim, on ne može biti tako težak budući da u Mađarskoj svako novorođeno djeteta može naučiti mađarski... Pa ipak, nastojeći biti ozbiljan, tu rečenicu započinjem ponovno: Često se kaže da je mađarski veoma tuđ i težak jezik – možda zato što je osamljen. Turisti iz istočne i srednje Europe žale se dok su u posjetu Budimpešti da, slušajući kako se govori na mađarskomu, ne razumiju nijednu jedinu riječ. Za ljude iz Poljske mađarski zvuči kao da je marsovski. Sir John Bowring, čovjek zadivljujuće energije, istaknut lingvist, ekonomist i urednik, napisao je g. 1830. u svom radu naslovljenu *Poetry of the Magyar* [Poezija Mađarā]: „Mađarski jezik stoji daleko postrani i sam. Učenje drugih jezika iznimno će malo pomoći u njegovu pravom razumijevanju. Njegovu izgradnju i strukturu može se sa sigurnošću vremenski locirati u doba kada većina živućih europskih jezika ili još nije postojala, ili nije imala utjecaja na mađarsko područje.“ No dobro, ta posljednja izjava može zazvučati znanstveno staromodna, ali se ipak možemo složiti da je mađarski jezik doista uliven u oblik koji je u bitnom smislu njegov vlastiti oblik.

Ta činjenica znači da su pjesnici i romanopisci koji pišu na mađarskomu zatvoreni u duhovni kavez. U pogledu svjetske književnosti (*Weltliteratur*) neki izvrsni mađarski pisci osuđeni su na to da ne budu poznati, zato što se njihova djela ne mogu prevesti na engleski ili bilo koji drugi jezik. Narodima

takozvanog *slavenskog mora* taj simptom uopće nije blizak – turist iz Varšava koji govori poljski može komunicirati s drugima u Pragu, u Bratislavi, u Kijevu ili čak u Zagrebu, u Ljubljani, u Beogradu, pa donekle i u Sofiji.

Pogledamo li izbliza opus mađarskih pisaca koji su emigrirali na Zapad (zbog nacizma ili komunizma), moći ćemo ustvrditi da emigracija nije poboljšala njihovo djelo. Drugim riječima, to što nisu bili okruženi mađarski-govorećim okolišem nije ih osobito nadahnjivalo. Bilo bi zanimljivo znati jesu li hrvatski autori koji življahu u egzilu imali isto takvo iskustvo.

Stavljajući težište na ključne riječi: *emigracija, egzil i mali jezik*, želio bih se usredotočiti na slavnog mađarskog pisca koji se zove Sándor Márai. Njegovo izvorno ime glasilo je u cijelosti Sándor Henrik Grosschmied, što znači da je imao njemačke korijene i da se kao dijete služio kod kuće njemačkim. Bio je rođen g. 1900. u gradu Kassa u Mađarskoj (koji se sada zove Košice i pripada Slovačkoj). Po svom ocu bio je izdanak mađarske plemićke loze Országh. U svojim ranim godinama Márai je putovao u Berlin, Frankfurt i Pariz te u tim gradovima živio. Nakratko je razmišljao ne bi li pisao na njemačkomu, ali je naposljetku odabrao svoj materinji jezik, mađarski, za jezik svoga pisanja. U veoma vrijednu djelu naslovljenu *Egy polgár vallomásai* [*Ispovijedi jednog građanina*] Márai je poistovjetio majčinski jezik s pojmom samog naroda. G. 1928. nastanio se je u okrugu Krisztinaváros na budimskoj strani Budimpešte. U tridesetima postao je ugledan po svom preciznu i jasnu realističkom stilu. Bio je prvi čovjek koji je pisao prikaze djela Franza Kafke. Napisao je 46 knjiga. Njegova knjiga *Stijenjevi* (mađarski naslov: *A gyertyák csonkig égnek*, u značenju *Svijeće izgorjele do podloge*) izražava nostalgiju za prohujalim višejezičnim, višekulturnim društvom Austro-ugarske Monarhije.

S velikim entuzijazmom pisao je o Prvoj i Drugoj bečkoj dosudi, kojima je Njemačka prisilila Čehoslovačku i Rumunjsku da vrate dio teritorija što ih je Mađarska bila izgubila po Trianonskom ugovoru. No Márai je inače bio veoma kritičan prema nacistima.

Isto tako, nije volio komunistički režim koji je nakon II. svjetskog rata prigrabio vlast, pa je otišao – zapravo bio otjeran – g. 1948. Nakon što je neko vrijeme živio u Italiji, nastanio se je u gradu San Diego-u, u Sjedinjenim Državama. Radio je za Radio Slobodna Europa između 1951. i 1968. Silno se razočarao u zapadne sile zato što nisu pomogle Mađarsku revoluciju iz 1956. (Želio bih istaknuti činjenicu da ove godine slavimo 60. obljetnicu te tragične revolucije.)

Márai je nastavio pisati na svom urođenom jeziku, no njegovih djela nije bilo na engleskomu sve do sredine devedesetih. Kao što je to bio slučaj s memoarima drugih mađarskih pisaca i državnika, i njegova zapamćenja, pod naslovom *Dnevnik*, prvo su bila objavljena na Zapadu, zato što nisu mogla biti objavljena u razdoblju poslije 1956., u kojem je vladao Kadar. Engleska inačica memoara objavljena je postumno 1996. Nakon što mu je žena Lola umrla 1986., Márai se sve više povlačio u izolaciju. G. 1987. živio je s uznaprjedovalim rakom, a njegova se depresija pogoršala kada

je izgubio svoga posvojenog sina, Johna (mađarski je to János). Život je okončao g. 1989. hitcem u glavu u San Diego-u. Za sobom je ostavio tri unuke, tri djevojke koje uopće ne govore mađarski.

Uvelike zaboravljeno izvan Mađarske, njegovo djelo (koje se sastoji od pjesama, romana i dnevnika) bilo je tek nedavno ponovno otkriveno i ponovno tiskano na francuskom (počevši od 1992.), poljskom, talijanskom, engleskom, njemačkom, španjolskom, katalonskom, portugalskom, korejskom, urdu te na nizozemskom, češkom, slovačkom, danskom, islandskom i drugim takozvanim malim jezicima, te ga sada smatraju dijelom europskoga književnog kanona dvadesetog stoljeća.

Kao što rekoh, Márai je, sa svojom ženom i posvojenim sinom, proveo prvo razdoblje dragovoljna egzila u Italiji, u Napulju, između listopada 1948. i travnja 1952. Dnevnici što ih je već 1943. počeo pisati zanimljiv su izvor za rekonstrukciju njegovih iskustava i svagdašnjeg života u tom sredozemnom gradu tijekom nekoliko godina nedugo nakon rata. Između ostalog, morao je naći način na koji će komunicirati s mjesnim stanovnicima radi svakodnevnih potreba, upoznao je istaknute eksponente intelektualnog i kulturnog života grada i često je posjećivao knjižnice i muzeje. Isto tako, u tom novom, *stranom* kontekstu u nekoliko je pokušaja nastavio baviti se pitanjem jezika/jezikā te ulogom koju je mađarski jezik igrao u njegovu životu. On opisuje i iznimno spor kreativni proces koji je doveo do njegove najvažnije pjesme, naslovljene *Nadgrobna propovijed* (u drugim prijevodima: *Nadgrobni govor*). U tom izvrsnu radu on nam daje viziju sudbine mađarskih emigranata koji su morali umrijeti daleko od svoje domovine.

Nadgrobni govor smatra se vrhunskim Márajevim pjesničkim djelom. Unatoč tomu što je bio u prvom redu prozni pisac, on je stvorio jednu od najpopularnijih mađarskih pjesama. Usudit ćemo se reći da on nije pjesnik, nego pisac poezije. Najraniji književni tekst na mađarskomu, iz dvanaestog stoljeća, jest kratak nadgrobni govor. Prvi redak kaže: *samim svojim očima, moja braćo, vidite što mi jesmo*, dok je Márajevo određenje pokušaj da obere mađarsku književnost i iskustvo nacije, koje je tijekom povijesti stalno iznova uključivalo egzil ili iseljništvo kao posljedak kakve neuspjele revolucije ili vojne katastrofe.

No ostavimo začas Sándora Máraja postrani i usredotočimo se na jednu englesku damu, Susan Haxell. U jednom od svojih izvrsnih ogleada ona nam govori upravo o problemu materinjeg jezika, te bih s vama volio podijeliti jedan ulomak toga ogleada: „Moje jedino stvarno iskustvo premještenosti dogodilo se je s iseljnjem moje obitelji u Australiju dok bijah još malena, to je za mene bilo osobito doba. Moji su mi roditelji govorili kako ne ću imati razloga za zabrinutost zato što Australci govore engleskim. Činilo se na prvi pogled kako se mogu osjećati tako kao da sam kod kuće. No ondje mi zapravo ništa nije bilo blisko. Glasovi, boje i mirisi, tekstura i dijapazon pejzaža bili su izrazito drukčiji od tako blizih, malih, zelenih kolaža polja, šumā i selā što sam ih ostavila u ruralnoj Engleskoj. Bijah posvema dezorijentirana i, povremeno, ustrašena. A što se tiče jezika, ako se

vokabular ostavi postrani, on je imao malo što zajedničko s engleskim kakvim sam dotad govorila. To izrazito razilaženje u značenju i tonu u uporabi (naoko) zajedničkog jezika nije bilo bez posljedica za naš rad. Čak i ako međusobno dijelimo materinji jezik, ne možemo samo tako proniknuti u simbolički svijet koji je u podlozi jezika kakvim se služi drugi. Unutarnji svijet drugoga uvijek je drukčiji od našega vlastitoga.“

Vraćajući se opet k Sándoru Máraju, želio bih istražiti spektar pojmova o jezičnom identitetu što ih nam je namrlo iskustvo egzila. Razmotrit ću kako su ti identiteti bili održavani, gubljeni, odgađani, proširivani, ponovno stjecani, iznova otkrivani ili hvatani u njihovoj mijeni. Najkraće rečeno, može se reći da je za Máraja svijet naličio jezičnom tečaju. Jezični fenomen pojavio se je u njegovu pisanju znatno prije no što je g. 1948. dospio u emigraciju. Može se navesti ispovijedi iz njegovih dnevnika i zapamćenja koja se na to odnose, primjerice:

„Jesi li kod kuće? Gdje si kod *kuće*? Samo u jeziku, sve drugo jest nešto iščašeno, mutno, neodređeno.“

„Određena *zemlja*, određeni *ljudi* nisu *domovina*. Te činjenice – zemlja, ljudi – tvore *domovinu* jedino ako im materinji jezik dodjeljuje imena koja im pripadaju. Nema druge domovine doli materinjeg jezika.“

„Ovaj život i ova književnost bijahu značili cijelost životnog oblika, zato što samo u ovom jeziku mogu reći ono što kanim reći. (I samo u ovom jeziku mogu šutjeti o stvarima o kojima želim šutjeti.) Ja naime jesam *ja* samo dotle dokle sam u stanju izricati ono što mislim na mađarskomu. Primjerice: otkrivenje od 10. veljače 1947. da za mene nema domovine koja bi bila odvojena od mađarskog jezika.“

Na kraju nekoliko riječi o takozvanom unutarnjem egzilu – koji znači da čovjek ne mora napustiti vlastitu zemlju kako bi se osjećao bezdoman i osamljen. Pjesnici i pisci bivših komunističkih država u Europi mogli su iskusiti tu vrstu egzila. „Laganje ne bijaše nikada tako snažna povijesno-tvorna sila kao što je ono bilo u posljednjih 30 godina“, zapisao je g. 1972. Sándor Márai u svoj dnevnik. To je bilo osobito istinito u zemljama istočne i srednje Europe, koje su nakon Prvoga svjetskog rata odavale pretjerano osjetljive nacionalne osjećaje. Velika srednjoeuropska sila, Austro-ugarska Monarhija, propala je, a njezin raspad proizveo je otrove što su zarazili nove nacionalne države koje su ju nadomjestile. Doista je apsurdno da ponekad sa strancima razgovaramo opušteno, dok smo u odnosu prema vlastitim sugrađanima zakočeni. U diktaturi zvanj socijalizam to je bilo naravno stanje, te smo manje-više naučili s time živjeti. Slažem se s mišljenjem drugih, no mislim i kako je zapanjujuće to da nakon proteka više od 25 godina od uklanjanja posljednjih europskih totalitarnih sustava, nakon više od 25 godina od uspostave zastupničke demokracije u ovom dijelu Europe, još uvijek imamo iste probleme. Za mene Zagrebački književni razgovori daju veoma važnu šansu za učenje kako živjeti u miru sa susjedima, kako sve više i više poštivati jezike naših susjeda i osjećati se bolje u ovom dijelu kontinenta – kako se osjećati kod kuće, a ne u egzilu.

Teške boje

Lada Žigo: *Živote, samo teći...*

(SysPrint, Zagreb, 2016.)

Zapažena književnica Lada Žigo, svoj je dosadašnji prozni opus, koji se sastojao od četiriju romana (*Babetine, Rulet, Iscjelitelj te Noć ruskog ruleta* za koji je dobila prestižnu Nagradu za književnost EU 2012.) kao i jedne knjige novela (*Ljudi i novinari*), – u 2016. godini obogatila novom romanesknom prozom *Živote, samo teći...* Taj bismo zanimljiv prozni uradak mogli žanrovski odrediti kao roman egzistencije, koji je dijagnostički toliko urastao u aporije suvremene hrvatske društvene pozornice, da je postao umalo nekom vrstom stvarnosnoga brevijara svake disfunkcionalne tranzicijske zbilje. Kao i u ranijim prozama, autorica je zaokupljena likovima gubitnika i autsajdera, subjektima poremećene životne ravnoteže, koji tavoru na socijalnim marginama, duboko ogrezli u depresivna i psihotična stanja, povremeno na rubovima suicidalnosti. Usporednost socijalnih anomalija i gubitničke pozicije iskaznoga ženskoga lika navela je autoricu na pomno raščlanjivanje njihove uzročno-posljedične umreženosti. Pri žestokom prodoru u korijene očaja, frustracija, depresije, anksioznosti i sličnih poremećaja u duševnom statusu glavnog lika, te sličnih simptoma u mnogobrojnih socijalno neprilagođenih usputnih supatnika, pripovjedačica se poslužila dvama prostornim korelativima: jedan je zatvoreni, uski lječilišni prostor, koji bi naoko trebao imati zaštitnu, azilsku ulogu, te nasuprot njemu otvoreni i umalo bezgranični, „za-

raženi“ prostor društvena ozračja duhovno ogrezla u nepoštednu tranzicijsku utrku za materijalnim dobrima i njihovom duhovnom prazninom. Ta dva prostora, lječilišni i infektivni, sustavno surađuju, naizmjenice se prepoznavaju, smjenjuju i zrcale jedan u drugomu; dakako da niti jedan funkcionalno ne ispunjuje davnu, to jest, inicijalnu namjenu, ne omogućuje pojedincima socijalnu i psihofizičku stabilnost. Naime, lječilište za duševne poremećaje ne može spasiti ugrožena pojedinca jer nema moć šire društvene intervencije, a potonulo je i u rutini; socijalna scena tako je duboko korumpirana neosjetljivošću prema marginaliziranu pojedincu da je njegova disfunkcionalnost *condicio sine qua non* svih međuljudskih poremećaja. Zanimljivo je kako su prostorni parametri u temeljnoj priči, koja sustavno rasvjetljuje junakinjine unutarnje prijepore, simbolizirani kontrastnim, no podjednako „teškim“ bojama: sanatoriju je pripala bijela boja kao naličje „bijele pustopoljine“ odnosno „prazne pozornice smrti“ (Žigo, 2016., 132), to je, dakle, prostorno ozračje u ulozi rasadnika tragičnih sudbina, pa zaleđuje i straši; ono je, u svojoj birokratiziranosti, povremeno čak ravnodušno prema egzistencijalnoj insuficijenciji pojedinca izložena nepodnošljivim emocionalnim prisilama koje su rezultirale depresijom i drugim destabilizacijskim znakovima duševnih patnja. Istodobno, velika je društvena pozornica obojena crnilom kao signalom zamračena i oboljela prostora nastanjena apatičnim pojedincima svjesnima vlastitoga egzistencijalnog ništavila („...sve je lagano nestajalo iz moje glave... stapalo se s krajolikom koji je bio posve bijel, a u meni se svejedno razlijevala crna boja. Bijela i crna boja u mojoj su se svijesti izjednačavale, obje su bile jednako monotone,

apatične, izazivale u meni jednaku potištenost, čamotinju. Dvije krajnosti stopljene u Ništa.“ 19-120).

Također, sanatorij za duševne poremećaje smišljen je kao konglomerat „medicinskih“ slučajeva različitih gubitnika koji su svoje neispunjene ideale zamijenili duševnim mučilištem u rasponu od melankolije do duboke depresije koja nerijetko balansira na rubu života i smrti. No korijeni tih stanja nalaze se upravo u egoističnoj socijalnoj sceni koja je zatrovana različitim etičkim „bolestima“ društva u tranziciji, bolestima koje doslovce naviru iz različitih novinskih, uredskih, birokratskih mučionica u vlasništvu korumpiranih pojedinaца, bolestima koje se rađaju iz predrasuda pa i fobija prema drukčijima, napose etički svjesnijima („Počela sam sve dublje osjećati prigušeno ludilo novinskog prostora, srce mi je počelo lupati sve jače i jače, a tijelom mi je prolazila drhtavica. Sad znam, to su bile prve klice depresije koja će s vremenom u meni rasti poput otrovne biljke.“ 39). Ta je fragmentirana i epizodično raspršena ispovjedna priča o istini i zabludi, dobru i zlu, metaforičkom zdravlju i bolesti sastavljena od višestrukih analeptičkih fabularnih nizova u kojima iskazni subjekt lovi čestice sebe iz prošlosti, dopunjuje ih i osobnim emotivnim (čitaj: ljubavnim) frustracijama, čime lik dobiva ljudskiju, pa i uvjerljiviju dimenziju; tako nastaje isprva mračan koloplet uzroka i posljedica pojedinačne odsutnosti iz svijeta te posljednično pojačane prisutnosti u sebi. Zato stvarnosnu sliku zbilje mjestimice potiskuju fantazmagorične i snovite projekcije ženske iracionalne krivnje, strahova, povremeno i paničnih napadaja samoće, anksioznih epizoda simptomatičnih za depresivce i psihotičare, dakle za ljude koji su posvuda „sami sa sobom i bez sebe“ (21).

U tom se času postavlja pitanje moguće terapije; psihijatrijska je praksa ponekad sklona stereotipima i rutini („Morate misliti pozitivno, gospodine John, morate se riješiti svoga djetinjstva – i uzima od njega petsto dolara“; 23) – zato pripovjedačica preporuča prokušanu formulu „biblioterapije“, dakle, iscjeljujućeg postupka ne samo u činu čitanja nego u još funkcionalnijoj ulozi - u dobrom, starom procesu kreativna pisanja. No i pisanje mora proći kroz tera-

peusko sito pa lik ispovjednoga subjekta (koji bilježi i literarno prerađuje uglavnom bolne sekvence iz vlastite nedavne prošlosti) – mora u ime toga dobiti utakmicu s riječima i sintaksom („Rečenica mi je bola oči, kao da mi je govorila da sam je pogrešno posložila./.../ „Ne, ne, ne, panično sam govorila u sebi, osjećajući kako mi bježe vlastite misli i rečenice, kako se sve više gubim, kako ću posve zalutati.“; 104). Pri obračunavanju s traumama iz prošlosti svojega lika, Lada Žigo mjestimice simulira i igru s nekim žanrovskim parametrima, kao primjerice u raskrinkavanju beskrupulozne pozadine tzv. istraživačkog novinarstva, gdje narativno vrlo vješto stvara ozračje kriminalističke napetice, povremeno na rubu horora (epizoda s nepravednoigmatiziranim starcem čijoj je nesretnoj sudbini protagonistica i sama nehotice pridonijela, nakon čega rezignirano napušta novinarstvo). Priča je sustavno isprepletena sličnim mučnim epizodama pa ostavlja dojam slagalice, koja uz citatne epizode (novelistički sastavci glavnog lika koji ima potrebu za katarzičnim obilježavanjem svoga egzistencijalnoga bunta) – sadrži i intertekstne dopune, često dokumentarističke naravi, iz raznih izvora (zdravstvena izvješća, povijesti bolesti, znanstvene natuknice o npr. depresiji, personalizirane bilješke o planovima i odlukama nekih likova, ulomci iz korespondencije, ali i efektni citat pjesme o Bogu iz „glave“ jednog od bolesnika). Također, sintaksa romana slijedi spomenutu crno-bijelu prostornu podvojenost. Prvi, opsežniji dio knjige, posvećen je društvenim i posljedničnim individualnim porazima i svekolikom „crnilu“, dok drugi, završni ulomak priče okreće se nešto pozitivnijoj „bjelini“ koju pripovjedačica očituje u prkosu (prema autorici: najboljem antidepresivu), dakle, u samopomoći, želji za opstankom i nadi u pobjedu nekog izdržljivijega sebstva zaklonjena u svom tihom mikroprostoru. Ta se pobjeda, makar i Pirova, može, prema autoričinu uvjerenju, postignuti samo hrabrijim suočavanjem s nepredvidljivom i kaotičnom životnom raznolikošću, odnosno, polaganim i opreznim, kadšto stoičkim slaganjem i logičkim usustavljanjem fragmenata i razigranih detalja neke neuhvatljive cjeline („...hoće život podijeliti na krhotine, shvatiti raznolikost svih krhoti-

na...“; 147); štoviše, nakana joj je pridodati površnoj protočnosti života potrebnu mjeru dobrote, napose empatije prema patnjama drugih, a pritom joj pisanje, kao važan način „treniranja“ slobode („... fikcija jako opušta...“; 163) – pomaže razumjeti kako egzistenciji pridati određeni, možda i kratkotrajni smisao, ukratko, kako sačuvati esenciju u bezobličnom svijetu.

Dunja DETONI DUJMIĆ

Ptica na ušću smoga – neko novo iščitavanje

Pitaj, molim te, (...) krilata stvorenja nebeska, i reći će ti! Tko od svih njih ne zna da je sve to ruka Jehovina načinila? (Job, 12:9, 7)

Marina Katinić dobitnica je nagrade *Andelko Novaković* Društva hrvatskih književnika za najbolju neobjavlenu zbirku na hrvatskom jeziku autora do 35 godina u 2015. godini. Klasično obrazovana (filozofija i kroatistika), pružila je u svojoj zbirci devedesetak pjesama klasičnog, ali začudno vrlo živog i pjesnički vrlo dubokog i širokog raspona poetskog izričaja, što strukturom, značajkom uporabom jezika i brojnih stilističkih sredstava, ali i tematskom i motivskom raznovrsnošću kojom kroz ono pojedinačno govori o onom općem i sveltremenom.

Zbirka je strukturirana u sedam cjelina i svaki u naslovu ima pticu (*Ptica u kavezu, Ptica uzlijeće, Ptica u letu, Ptica na krovu nebodera, Ptica u zvoniku, Ptica u doba gniježđenja, Ptica na ušću smoga*). Ptica kao motiv ili simbol oduvijek je zastupljena u svim područjima ljudske kulture, od vjerovanja da je glasnik bogova, religijskih simbola mira do samog mjesta u poeziji već u Homerovoj *Odiseji*. Samim autoričnim riječima kako je ptica ljudska duša i svaki čovjek, tih sedam poglavlja predstavljaju, na pojedinačnoj razini, etape puta ptice, a na općoj – jedan životni put, ciklus od rođenja do smrti. Čak su i pjesme svojim formama

različite (uvučeni redci, neke pisane u sredini, neke od početka margine stranice), tako da svaka ima neku svoju oblikotvornu priču, svoj osobni „let“. Isto tako, sve pjesme imaju nadnevak i mjesto nastajanja što je ono klasično što autorica unosi u svoju zbirku, ali i moderno jer metaforički bilježi toponime leta. Ovdje svakako treba spomenuti i simboliku broja 7 koji se javlja u svim religijama i kulturama kao sveti broj života, vječnosti i savršenstva, a u kršćanskoj tradiciji mnogostruko: stvaranje svijeta, sedam nebesa (anđeli), svijećnjaci, trublje, Salomonov hram... Po Augustinovim riječima, sedam je mjera vremena čovjekova hodočašća na ovom svijetu, a broj sedam poziv čovjeku da se okrene Bogu.

Prvi dio zbirke tematski govori o dihotomiji zarobljenost – bijeg (*a zraka nema / i sunca nema / i zemlje nema / i plamen je već dugo ugašen / i ne čuje se zvuk*), ali i o mogućnosti i nemogućnosti pisanja (*Otvorena su vrata prijetnja prostoru / koji iscrtavam / pokušavajući zašiti krpe svijeta / sakupiti raspršene odjeljke / i sastaviti priču*). Ptica, tj. lirski subjekt zarobljen je u svom kavezu, u svojoj mogućnosti, a želi slobodu, djelovanje. Isto tako, autorica se ovdje referira na Borgesa i njegovu *Babilonsku biblioteku (Rat protiv knjiga)* te na Parmenida (*Na počivaljci s Parmenidom*) ulazeći u filozofski problem kretanja i mirovanja te zaključujući: *Ja sam ja, živote, i ja nikamo od tebe ne idem*.

U drugom dijelu zbirke ispituju se filozofski pojmovi jedno - mnogo, pojedinačno - opće (*upojedinjen znači / ujedinen sa svime*), oblik - tvar (*Mojoj je tvari oblik neudoban i ja moram van / van / van*), početak – kraj (*desetkovana šuma ne može ostati pusta / i blatna je jesen tek ometač postelje rađanja*), ono sada i tu (*Ja sam samo sada / i samo sam ovdje*), Zemlja kao pramajka (*i vratit ću se Zemlji / koja nije zemlja / Zemlji koja sam ja*), pupak svijeta... Također, česti su motivi samoće, ruba i provalije, lirski subjekt propituje ontološke osnove i sprema se na „let“.

U trećem dijelu dominira motiv stvaranja, stvaranja sebe, svijeta i međusobnih odnosa (*I ja s njime i on sa mnom / stvoreni stvaramo, / rastvaramo se i / - otvaramo*), lirski subjekt je u letu, doživljavanju svijeta mogućeg jedino kroz neprestano stvaranje. U ovom dijelu uvode se i religijski motivi

(citiranje Pupačića, Jakovljeve ljestve) koji će kasnije postati dominantni.

U četvrtom dijelu dominira motiv samooće i urbani motivi (grad, soba, ulice, semafori, bicikl), propitkuje se značaj modernog otuđenog življenja (*A grad je uvijek / neki drugi, / neki dalek / i tuđ.*). Posebno je značajna pjesma *Od ove sezone veliki ekrani i na palubama* koja ironično govori o suvremenom društvu spektakla ovisnom o tehnološkim napravama (*bitno buljenje u ekrane / na brodu / bit će tu baš za vas, / i bijela pjena na valovima / još svježija / bljesnut će na plazmi*).

Peti dio zbirke religiozne je tematike i u njemu se ispituje odnos s Bogom (zavija ga, obraća mu se) i Isusom, česti su motivi molitve (i naslovi pjesama), križa, zvonika... No taj odnos je intiman, lirski subjekt mu se obraća kao prijatelju, toplo i neposredno (*U polutama svoje sobe, / Bože, / spremi me u ladičar s pismima / dok ova puštoš na poljima / ne umine.*), čak se na neki način kroz njega doživljava vlastiti identitet (*On je ono ja koje je više ja / no ja sama*).

Šesti dio govori o ljubavi, propitkujući sve njezine oblike, od onog najobičnijeg u relaciji on - ona do sveprožimajuće agape. Lirski subjekt ovdje govori o mogućnosti ispunjenja u onom Drugom, ljubavnom odnosu on - ona, čežnji, prisutnosti i odsutnosti, samoći, pjeva litaniju ljubavi, analizira muškarce, poziva na ljubav... Ovdje se eksplicitno iščitava Derrida, Vlado Gotovac i Cherubini, a implicitno Heraklit (*Ako se približimo / subo će plamenje zapaliti sve*), Darija Žilić (*U svakom udahu ti se ponovo radaš, / a svake noći nehotice umireš sa mnom*) i renesansni pjesnici (*Razoružano srce samo sebe tješi*). Ovaj dio je najnarrativniji i ima najviše pjesama, a zaključno se dolazi do sveobuhvatne ljubavi koja *sama kroz nas traje i ona samu sebe ljubi*.

Završni dio zbirke najkraći je i nudi tek nekoliko pjesama u kojima se sintetizira odnos ja - svijet te govori o smrti koja je glavni motiv, ali često u opreci život-smrt koju lirski subjekt i ovdje izriče kroz simboliku ptice i leta. Iz horizonta smrti kao kraja, ptica je našla svoje sigurno mjesto u gnijezdu života (*Da, život me prigrlilo / kao gnijezdu doletjelo pero.*).

Stilistički gledano, Marina Katinić pjesnikinja je koja je uspješno spojila klasično

i moderno, i moru današnje stvarnosne poezije pružila jednu svježinu odmaka. Ona suvremenim metodama oblikuje tradicionalnu poeziju, rabi gotovo sve stilističke postupke (od zvučnih figura do figura misli), barata nevjerovatnim bogatstvom leksika, neke od pjesama imaju posvetu, a s druge strane suvereno i precizno citira književnike, filozofe i Bibliju te ih lakoćom umeće u svoj poetski diskurz. Tematski i motivski raspon tog diskurza kreće se od običnog i svakodnevnog, do filozofskog i religioznog i uvijek uspijeva, čak i kroz ono najobičnije, reći nešto duboko i vječno, kroz prastaru, ali očito još uvijek aktualnu simboliku.

Za razliku od instinktivne mudrosti ptice, mi trebujemo znanje o Bogu/ontologiji kako bismo si mogli objasniti značenje događaja u našim životima, svojevrsne etape leta, tj., Augustinovim riječima, hodograme hodočašća. Zato su njene pjesme u ovoj nagrađenoj zbirci kao suvremeni prepjevi klasičnih pjesnika, neko novo iščitavanje.

Livija REŠKOVAC

Blogobojzna Marina

(Marina Tomić: *Na što te podsjeća?*
Ogranak DHK Osijek, 2016.)

Napokon! To je ono što će reći čitatelji dugogodišnje aktivnoga bloga *Zaduhana tišinom* autorice Marine Tomić koja se autorski prvotno zabilježila upravo kroz blogosferu. Bilo je to negdje koncem 2007. ili početkom 2008. godine kada je blogosfera bila izuzetno popularna širokoj populaciji, ali i privlačna autorima, napose onima koji su žudjeli za afirmacijom, još više za realizacijom potrebe dijeljenja napisanoga s čitateljskim krugovima, koliko god isti uski bili. Prema naslovu istoimene zbirke poezije čijom je autoricom poznavateljima suvremene pjesničke proizvodnje dobro poznata Tea Gikić blog je, s vremenom, izrastao u mjesto estetski visokoosjetljive poetološke

komunikacije. Bez obzira što su društvene mreže donekle potisnule blogosferu na deponij virtualnoga kaosa i bez obzira što je većina blogopoetskih eksperimenata koji su bili u tijesnoj interakciji s Marininom digitalno-literarnom galaksijom. Tomić je, sluteći kako je blog *Zadihanna tišinom* i dalje jednim od zgodnih čitateljskih okupljašta, odlučila tvrdoglavo ustrajati. Jednom od posljedica dane ustrajnosti jesu dvije zbirke poezije, dva formalno značajna ukoričenja, s tim da je ova prigoda posvećena zadihanom drugopisu.

Dakako, za neupućene je bitno istaknuti kako se Marina Tomić, u formalnim okvirima, prvijencem predstavila na Pjesničkim susretima u Drenovcima 2008. godine. *Nastavak zelene priče*, kako je prvijencu ime, prvi je „cjelovečerniji“ hommage blogosfernom egzistencijalnom paralelizmu kroz koji je Marina doživjela (i doživljava) neupitno autorsko sazrijevanje. Prvijencac će izvršno reprezentirati temeljne odrednice njezine poezije – neodredivi prostor identiteta kroz čiju semantičku dvojbenost, već sam po sebi dvojen, klizi subjekt srozavajući se tako u neizravno naglašeni potpuni nestanak, odsutnost kakva krase Marinino pismo, svedenost prethodnih značenja na niz audiovizualnih senzacija lišenih ikakve značenjske prenesenosti te tako u konačnici svedenih na isključivo estetski smisao. Marinino je pismo, dakle, kontinuirano ispisivanje jednoga srozavanja, doživotnost podređena zakonu slobodnoga pada, tek naoko žensko pismo s narativnim komponentama kakve su devedesetih godina bivale kudikamo spremnije ispisivanima (kao što je to radila spomenuta Gikić, ili donekle neodoljivo senzualna Radmilović, ili, svakako, Tanja Gromača).

Zbirka *Na što te podsjeća?* podijeljena je u pet cjelina. Prva cjelina, neslučajnoga naziva *Zadihanna* (nego kako, pobogu, drugačije), otpočinje gotovo programatskom teksticom (kako to Marina obično kaže) nazvanom *Jedan od onih krugova* uz posvetu *krvniku*. Naravno da bismo mogli baviti se interpretacijama same posvete nastojeći tako odgonetnuti tko bi bio krvnik (tko ili, dakako, što), no za dani je tekst svakako bitnijim naglasiti izraženu tjelesnost očitovanu kroz vrlo snažnu čežnju za prisnošću, doduše izrazno sekundarne prirode, a što

bi bilo čitati kao svojevrzni erotski amorfizam: *Tijelo žene, pluća koja malaksalo dišu i hrane se nekim novim vakuumima, i / udarci, sve jači i brojniji, što gmile i nestaju u brazde na površini kože, zar to?* U pjesmi, pak, *Noćni prijatelj* primjećujemo svojevršno autorsko uzdizanje počinjeno odbacivanjem humanistički željene poniznosti. Subjekt vapi za ponovljenim posrtajima, a to je prepoznati kroz neizravne naznake mazohizma utkane u sam podosta mušičav karakter tekstualnoga predloška: *Tvoje povodljive oči i noćas će odglumiti reprizu, / bit ćeš mi posrtanje, trag, / podsjetnik da sam prerasla izdaje mesa, tužne etikete / koje ionako ne pomažu, iznova precijenjene, nikada / do kraja jasne.* Blogopoklonici Marine Tomić ovdje bi svakako dodali kako se iza naslovne sintagme *noćni prijatelj* krije upravo blog. Ili, nešto općenitije, Medij (namjerno pisano velikim početnim slovom).

Tekst naslovljen *Postalo je bitno*, a to je primijetiti i u nastavku rukopisa, moć vremena reprezentirat će permanentnim i katkad vrlo jakim naznakama autodestrukcije. Koliko je to karakteristično za pjesmotvorne varijante takozvanoga ženskoga pisma toliko je, ako ne i više, za Marinino pjesništvo – prigušena potreba za nanošenjem boli samomu sebi konstantom je njezina stvaralaštva još od spomenutih blogerskih početaka s kraja 2007. na ovamo što se (zvučat će čitateljski sebično), srećom do danas nije promijenilo: *I ne znam kada stvari postaju tako boldirano primjetne, kada se / preobražavaju u stvarne napore gubivši nastavke, kada te zarobljavaju / bez riječi, upozorenja i pozdrava kako bi se u idućem trenutku jednako / nepodnošljivo povukle, kada svom netom odigranom nastupu mijenjaju / fokus u razdiruće nepoznat smjer. // Šada dok čekam. Šada dok vrijeme grebe do krvi.* Jednako je zgodno, premda iz drugih pobuda, spomenuti i tekst naslovljen *Jer znaš sve*, lišen spomenutih natruha narativnosti, minimalistički tendenciozan (točno, i minimalizam može biti pokazateljem tendencioznosti!), no nadasve estetski vrlo upečatljiv – isti, naime, ukazuje na gotovo pa rutinsko činjenje suodnosa s vremenom uz datum *25. 10.* (godina ne piše) koji dođe kao stilski pojačivač. Njime je, dakle, prikazati uobičajenost ponavljanoga prihvaćanja vlastite smrtnosti te je to i

uzeti kao vrlo izgledan razlog zbog kojega godina nije navedena. Godina, naime, s obzirom na okolnosti može biti bilo koja (gledano iz pozicije subjekta) ili, pak, jedna u vremenskom rasponu od 1986. do danas (od, dakle, Marinina rođenja).

Određnice prostora kao identitetne značajke u pjesništvu su Marine Tomić vrlo rijetke, ali i tada nedovoljno jasne. *Osijek* u pjesmi *Ponizila je* ne ostavlja dojam potpune prostorne konkretizacije, on je bliži apokaliptičnoj Mladoj, Jeruzalemu koji se ima vjenčati sa samim Bogom, s tim da je *Osijek* vezati uz rađanje apsolutne samoće te vezivanje s istom čega bi, logično je zaključiti, krajnjom posljedicom imalo biti ništavilo: *Ona bi pritom taj Osijek, nekakvim zaboravom hladnoće kojom ga je / izrodila, razotkrivanjem provincijski krotkih žena ili prepoznavanjem / njihovih vrsta oklopa, prekoračila objektivom, započela fluorescentnost / njegovog okvira.* Tekst *Prosto, tijelo* i nudi, pak, identitetno neutralni interijer kao razmjerno često obilježje Marinine pjesničke proizvodnje (s naglaskom na onu blogosfernu) – upravo je sam blog čitati kao metaprostor omeđen oskudnom uskočitateljskom tišinom. Na to se izvrsno nadovezuje pjesma *Ta soba. Taj stan* gdje je svjedočiti metamorfozi subjekta u prostor, a zatim i njegov transfer u simptomatično ništa realizirano nenametljivom metajezikom desubjektivizacijom: *Zatim: ubrizgavat ćeš se u njezin akt sve dok snijeg / ne otopi izbljedjeli / slavonski parket. / Naočale i brave, hladnoću i crvenilo, / zaledenost smeđe vizure, zemlju. / Baš svu tvoju / probavljivost.* Valja spomenuti i tekst *Kada zastaneš usred tog međuprostora* gdje je primijetiti sljedeće: pitanje prostora samoga, napose bivanja u njegovoj neodređenosti, postupno vodi i u njegovu potpunu dezintegraciju sve do brisanja, svojevrsnoga ne-prostora, jednako tako i ne-subjekta – prostor sam mjestimično biva stavljenim u subjektu službu. Na to se nadovezuje, shodno navedenom, tekst logično naslovljen *Ništa* kao završni tekst prvoga ciklusa, a s posebnim naglaskom na resemantizirajući *repeat* druge strofe: *Repeat: Sve je stalo. Njegov izraz lica, naočale koje mu je kupila za neku od / godišnjica donijevši mu ih u znak prolivenih udova, i ta hladna čaša, masivne / crne ruke, lik osobe koja ga gleda, nju, njega, simbole,*

nešto odglumljeno i / nešto naučeno, sve bi stalo. Mržnja koju će proizvesti ovo uporno proljeće, / evo, čim Sunce grane pa zarastu izmaci i napokon odmire oči, ostave se / gijljotina, zapjevati će: dovoljno je.

Drugi ciklus, neslučajno nazvan upravo *Druga*, nastavlja sa pojačanim preispitivanjem odnosa subjekta i prostorno-vremenske dimenzije u svim svojim semiotičko-ekskluzivnim, a semantički determinirajućim varijantama. Pritom se, kao u pjesmi *Ako me želiš upoznati*, nerijetko događa upravo semantički zaokret stavljen u službu subjektne reidentifikacije: *zatvori me u kavez gdje obnaženi zarezi (smrti!) / odzvanjaju crnim mramornim tlocrtima, / a nije moderno, ne, / tih tisuću pokreta četkom prije straha / gdje me neće nadomjestiti. / I tu ispod, / u tom prostoru gdje mediji i zombiji premašuju razlike / voleći se kružno, / lebdeći poput žabica na podnevnoj mrklini, / tu je trg. I zatim, / to si ti.* Dakako da nije nužno posebno spominjati kako je subjekt moguće promatrati i kroz prizmu takozvanoga *medijskoga subjekta*, autorski osviješteno ispisivanoga u poetičkim varijantama suvremenoga slavonskog literarnog pisma posljednjih dvadesetak godina, s naglaskom na okupljenike oko ranije spomenutih Pjesničkih susreta u Drenovcima. Slične je tendencije prepoznati i u pjesmi *Nisam se željela* gdje je, uostalom, uvidjeti egzistencijalni regres kroz izostanak životno predznakovljenoga voljnog momenta.

U pjesmama, pak, *Ruka* i *Bijela* osobiti je naglasak stavljen na *dotir* – isti postaje gotovo transcendentalnim iskustvom, svojstvom ekstatične obratnosti egzistencijalnoga negativna pri čemu je narativ naglasiti kao jaku diskurzivnu komponentu primjerne estetske osjetljivosti. Dakako da je prepoznati i onaj neizravni intertekstualni trag Vesne Parun nebrojeno puta prepoznat u novonastajućim tkivima poetske verzije ženskoga pisma. U tekstu *Bijela* tako piše: *Moje se ruke ovako čiste: jednom / i nekada davno / nabusiti će starci pričati kako sam bila lijepa žena, / ranjiva u svojoj nesvjesnoj prijetvornosti / i mirna do nebaja. Slušat ću krišom.* Tekst *Najglasniji identitet* zato je razuzdano mjeriti metaforičkim decibelima prateći sljed spomenuto nehajnih suglasja, a zatim, iznova, postavljenu identitetnu nepreciznost: *I nema upozoravajuće etikete nad skliskom opasnosti / koju nosim, /*

skrivena u riječima i niže, materijalizirana u tvojim mislima, / na svim tim osjetljivim mjestima nepažnje, / ne ostavljam prostor rečenici dovoljno jasnoj / da bi me istinom uokvirio, / da bi me izbjegao definicijom i znao: / ja sam u svemu što se pokušava sakriti u sigurno / i još jedino miris tuđeg straha prepoznajem u mraku.

Posljednji tekst drugoga ciklusa, s obzirom na naziv istoga donekle predvidivo, nosi naziv Žena. To je varijanta kojom Tomičeva nastoji dešifrirati danu drugost, pri čemu je identitetnu esenciju čitati kroz kategoriju spola. Parafrazirajući Rimbauda reklo bi se: *Ja, to je Druga!* U odnosu na rukopis, a s pozicije onoga koji interpretira, greška tako jamačno ne bi bila počinjena premda je, kada su interpretacije posrijedi, možda i posve suludo govoriti o greškama. Spol utoliko postaje prijelomnom kategorijom autentifikacije subjekta, a što ima biti pojačano obraćanjem adresatu (ali, nimalo slučajno, i adresantu!) u preposljednjoj strofi pjesme: *Zvat ćeš to šah-mat prostorom od kojega se bježi. / Zvat će to Tijelom. / Zvat ćeš to opasnošću. / Zvat će to Identitetom.*

Treći je ciklus nazvan *Penelopa* i, premda ga je smatrati uvjetnim rukopisnim intermezzom, biva otvoren pjesmom naslovljenom kao i sama zbirka, *Na što te podsjeća?*, a gdje je razotkrivati daljnja repozicioniranja subjekta na tragu prethodno istaknute drugosti. Pritom je ovaj put primijetiti kako *ja* postaje *ona*, temeljena na nizu možebitnosti – uvjetna dakle, osuđena na suzdržanost, katkad i neispisive, a ipak lako uočljive kondicionale. Posrijedi su, prepoznat će pratitelji Marinina rada (napose onoga koji je vezan uz njezin blog), dobro poznata preispitivanja kakvih se dalo naći i u *Nastavku zelene priče*. Ona je dakle *Penelopa*, subjekt osuđen na čekanje i moralno uvjetovanu samouskratu (sjetimo se priče o Penelopi i proscima temeljenoj, o čemu se ne govori dovoljnom spremnošću, na njezinoj vrlo discipliniranoj seksualnoj apstinenciji, a što ju vrlo vjerojatno čini junakinjom kudikamo većom no što je bio njezin *Odisej*, mada joj to gotovo nitko i nikada neće priznati): *Mislina se moglo prodornije dalje, no jutros nije trebalo. Utisnut negdje / iznutra, opasno tuđi, Glas je ostajao slijepljen niz padine njezinih ra-*

*mena, u / granice pamćenja netaknutih kadrova koje će ponovno spremati za kasnije. / I bilo je nečega istinski njezinog u tome, u ideji da će ovdje i sada ostati bijela, / osjenčana nekim manje krivudavim riječima, i da će, ogolivši neparlost / razmaka, posramiti sve one tužne brojeve u sljepoočnicama. S druge strane, primijetiti je snažnu dezintegriranost subjekta kroz prizmu prostorne multilociranosti, slika brojanim od broja četiri prema nuli, samouskratu dakle vidljivu kao reflektirajuću probavljenost *tišine u njezinim očima* u pjesmi *Dan kada je odlučila nositi naočale*. U pjesmi *Istina ili izazov*, pak, život je prikazan kao igra, a zamjetna je daljnja progresija nesigurnosti identitetske matrice odnosno relacija *ja – ona* u okviru svojevrsnoga literarnog poremećaja ličnosti: *Ona kaže „meni je drago čuti kada netko nekog voli“, a ja, recimo, / ja to čak ne razumijem, sve te rečenice i njihovo gomilanje / u gvalju što se raspeljava u trenucima koje popuštaš, tražiš, / ne razumiješ. Jasna potrošenost same blogosferne matrice, makar sekundarno, biva primjetnom u tekstu *Nakon svih neizgovorenih riječi* – blog u postblogosfernom vremenu, reprezentiran kao medijsko mrtvilo, izgovorene/ispisane riječi podržava isključivo kao neizgovorene/neispisane: *i jednako toliko tijela // kao kada se istopi snijeg / pa nastavljaš dijaloge još samo u vodi, / roniš na dah, / bijelo je i više nemaš čak ni škrge, / kožu, onu od jučer, ostavila si na obali, / neki su ljudi možda nešto i pričali, ti si samo / ustala, / zatim sjela, / zatim ponovno ustala.***

Završni tekst treće cjeline nosi naziv *Sati* – ne samo nazivom i ne samo ovdje naglašenijom ženskopismovnošću tekst je, uz ostalo, promatrati i kao interdiskurzivnu intervenciju s obzirom na literarnu materiju Wirginije Wolf kao posudbenu. No ono što je napose bitno za ovaj tekst svakako je istaknuti naoko slučajni niz grubo opisanih predmeta kojim je oslikana sama svakodnevnica. Tako kreirano tekstualno biće nudi estetski realiziranu rezignaciju semantički nejasnih suodnosa, uz reminiscenciju na spominjani blog počinjenu izvrsnom sintagmom *zadihano disanje: I čaše i mlijeko i kruh koji nikada ne režem ravno, strogo i predano / kako se od mene očekuje. / I crveni ručnik / i jedan manji, bijeli, / poplave koje je netko s trećeg kata / jednog popodneva*

zaustavio. / I pregrade i krevet i datoteke s glazbom / koju više nitko ne sluša, / i noći i njihove prijeteće tišine kada navlačiš / još jedne čarape, brojiš vlakove / i ujutro pratiš rute kože / najježene prvim suncem. / Svoje zadihano disanje. / Sve.

Četvrti ciklus naslovljen *Marina*, identitetno izgradbenoga predznaka, ponajviše tekstom *Nakon svega* nudi novo rješenje korištenja prostornosti za svrhom detekcije subjekta – njegova nejasna lociranost sada poprima razmjere općenitosti kroz ispisani drugi stupanj deiksije. Prostor, naime, jednostavno postaje ovdje: ovdje zuje peći i hladnjaci, / motori automobila / i pijani pješaci, / i vruće je pod decibelima upitnika i mojim / lažnim osmijesima / za dobro jutro / i doviđenja. U drugoj strofi taj ovdje, zapravo posve očekivano, odnosi se na prostorno-vremensku dimenziju: *Ovdje je cijela jedna godina što opisuje desetljeće, / ovdje su i dodiri kojima ne smijem biti / nekadašnje skloni, / i kava, ružnoća okusa / na koju navikneš / pa više ne znaš / naručiti bolje*. Naposljetku, tendencije je kako prostorno, a zatim prostorno-vremensko ovdje u konačnici postaje ekvivalentno u završnici prethodnoga ciklusa ispisanom *Sve*. S druge strane, u odnosu na rukopisni kontekst logika čekanja nameće se kao jedina – ne nužno logična, ali svakako moguća, što je primijetiti u pjesmi *Sutra ćemo pričati*. Na to se nadovezuju već razlagana polja relativističkih egzistencija sukladnih protoegzistencijalnim počelima zapadnoeuropskoga esteticizma druge polovice devetnaestoga stoljeća. *Frekvencija disanja*, pak, kao anihilistička kontrapunkcija desemantizirajućoj potpunosti tišine gotovo se otporaški (i u odnosu na ciklus i u odnosu na rukopisnu cjelinu) javlja u tekstu *Glazba: ja sam osjećaj koji te vodi u nepoznato, / zvuk u podne kada se nemir materijalizira u osmijeh / pa sve tvoje dosadašnje navike / koje stanu u mojih metar / i šezdeset / postaju polifone*. U tekstu *Nisu nam rekli* zato imamo suočavanje sa situacionističkim konturama postojanja pri čemu grafostilistički centralno pozicionirano *možda* u tekstu isti čini autoironijski atmosferičnim: *Možda ponekad i povjeruješ / da je lakše pasti na već izgrebana koljena, / ozlijediti ih iznova na jednom te istom mjestu / i po tko zna koji put / osjetiti nalet opipljive tekućine, / jer tada si,*

eto, živa, / u redu je, / sažela si sva osjetila u bijele zastavice, / u izdržljivi osmijeh; / i postojiš. / Postojiš.

Završni ciklus, literarni obrat naslovljen *Eva*, sugerira u odnosu na lirski subjekt semantičku cikličnost pri čemu krug biva zatvorenim. Tekst *Kao da je voda* nudi uvid u božanstvenost neispunjene dvojine (božanstveno je, shodno tekstu, tumačiti kao neispunjivo), neprevodivost, dakle, supremativnosti bitka: *Izgradila sam mu kuću, umirila glas, pustila šutnju u naše korove, / to Dvoje Koje Jest, to što je napokon / izašlo van. / Crkva je postajala sve većom, zapisanom, / isklesanom i izrezbarenom. / Ulaštena u kamenu. U pjesmi *U početku bijaše Riječ* primjetnim je pokušaj utvrđivanja „količine autorstva“, čestoće, naime, autorskoga djelovanja da bi autor, izložen ponavljajućem autorskom iskustvu, makar indikativno opstao: *Pitanje dana: / koliko je teksta potrebno da bi tvoja narkoza postala odabir, / da bi vibracije u ravnoteži koje ćeš nazvati pomacima / zagrizle u sva tvoja osjetila i ohrabrile te na slobodan pad, / na istovremeni kaos i mir koji bi ti rekli / da se sve to možda ipak može preživjeti? / Da se može ostati posve nepromijenjen / i da su riječi pritom sasvim bezopasne. / A nisu*. Tekst nesumnjivo predstavlja krizu vjere u mjeri u kojoj je vjera adresirana na svoju palimpsestnu tekstualnost. Posljednja pjesma ciklusa te rukopisa uopće, naslovljena *Smiješna si, Eva* spomenutu krizu vjere rukopisnom logikom redefiniira kao nevjerništvo subjekta u odnosu na sebe samoga čime nam se literarni zaključak nudi kao stilistički učinkovita finalna autoironija koja dojam rukopisa čini snažnijim od potreba moguće pretpostavljenih horizonta očekivanja: *Napisala si pjesmu kao odgovor još istoga dana, / nisi li? Tko to još radi? / Smiješna si, Eva. / Nitko u takve kao što si ti više ne vjeruje*. Uzgred budi rečeno, ažurniji poznavatelji Marinina bloga primijetiti će poveznicu na blog *Eva Zmajevska* nepoznate autorice koja je preostalim čitateljima danoga područja blogosfere poznata po izrazitoj hiperproduktivnosti, a koji je čitati kao svojevrsni performans – pokušaj odgovora na zadano *sve* procesualnošću pisanja o čemu je, kroz vlastiti autorski rad, osamdesetih godina prošloga stoljeća progovorio Branko Ćećek.*

Druga zbirka poezije Marine Tomić *Na što te podsjeća?*, zaključno, provocira višestruka i zahtjevna čitanja na koja spremni mogu biti u prvom redu vrsni poznavatelji suvremene pjesničke proizvodnje. Kvaliteta je rukopisa nesumnjiva, unutarrukopisne reference brojne su te podrazumijevaju spoznajnu širinu potencijalnoga konzumenta. O takvom rukopisu nedvojbeno je potrebno govoriti uz nužnu prethodnu pripremljenost, a sve stoga kako ovaj rukopis, na recepcijskom planu, ne bi prošao nezapazeno. Jer to bi, kao i u slučaju Marinina bloga *Zaduhana tišinom*, bilo nepravedno. Ne u odnosu na Marinu koliko, razumljivo, u odnosu na nas same.

Franjo NAGULOV

Sjećanja za potpalu

(Marinko Plazibat: *vatra. igre na cesti*, Osijek, DHK, Ogranak, 2016.)

Pred nama je dugo očekivana druga cjelovita zbirka poezije vrbanijsko-osječkog pjesnika Marinka Plazibata, jednoga od stožernih pjesničkih imena suvremenoga slavonskog poetskog pisma s polazištem vezanim uz Pjesničke susrete u Drenovcima. Nakon što je svoj prvijenac, *Postelju od orahove sjene*, u sklopu navedenih Susreta debitantski objavio 1999. godine kao drugi laureat u nizu koji postaje sve dulji i za suvremenu pjesničku proizvodnju značajniji (priča s neobjavljenim pjesničkim rukopisima mladih autora s prostora Slavonije, Baranje i Srijema započinje, kada je drenovačka knjižnica posrijedi, 1998. godine danas antologijskim rukopisom iznimne Marijane Radmilović nazvanim *Portreti nepoznatih žena* prema romanu Mare Švel-Gamiřek) te nakon što je isti ondašnja književna kritika prepoznala vrsnim postmodernističko-poetskim dostignućem s jasnom naznakom neotradicijskoga slavonskog kulturološkog koda očekivanja su išla u smjeru Plazibatovih češćih autorskih

javljanja. Pa ipak, valjalo je pričekati više od desetljeće i pol do novoga ukoričenja koje, već na prvo čitanje, sugerira autorovo razvidno daljnje sazrijevanje, teorijsku osnaženost te nenametljivu elokvenciju kakva rukopisu *vatra. igre na cesti* pruža stilsku pribranost lišenu pretencioznosti no istovremeno štiteći rukopisnu cjelinu od zadiranja u banalizaciju. Bagić je tako 2000. godine za *Jutarnji list* (u neka očito sretnija vremena kada su dnevne tiskovine pratile recentnu pjesničku proizvodnju) pisao: *Plazibata ne zanimaju tipični prizori i vidljivi fenomeni. On se koncentrira na pojedinosti i oku neuhvatljive pomake. Ta sklonost fragmentu, ujedinjena sa sviješću pripadnosti vlastitoga pisanja nepreglednom svijetu teksta i umjetničkih praksi, tipičan je element urbane (da ne kažem postmoderne) percepcije.* Reklo bi se kako dani citat, uz naglasak na kvalitativni rukopisni progres, može biti lako primijenjen i pri sabiranju recepcijskoga iskustva konzumacije novoobjavljenoga rukopisa.

Plazibatov je *kraj*, usprkos naznakama mirisa i okusa Slavonije, lišen dominantne semantike geografskih odrednica. Kao takav, on postaje metakrajolikom duhovne supstancije, jednako sekundarno erotiziranim, istovremeno poželjnim i neželjenim, dešifriranim, a zatim nanovo mistificiranim krajem što je primjetljivo već u samom uvodu, pjesmi naziva *Ravna ruka. Susret sa sobom: Ulaziš u moj kraj, razvezuješ mi sjetu. / Smrznutu od ljubavi, prašnjavu / od sjećanja na radost, lijepu od slanoga taloga / mira, nemira, mira. Prljavu od čežnje, / iskrenu od sapuna. / Raskošnu od vina. / Onoga sa susjednih stolova.* Pritom je jednako tako primjetiti naznačenu strofno-stihovnu sekvencijalnost, filmsko-jezično iskustvenu, pri čemu u tom redateljskom nastojanju pismo zamjenjuje kameru, ali i ono što ima biti zahvaćeno samim objektom. Vrlo suzdržana, ali svjesna intermedijalnost utoliko se nastavlja na ono što će se s vremenskim protokom čitati jednom od osobitosti pjesničke prakse drenovačkoga prvoknjigovnoga kluba s prijelaza iz dvadesetoga u dvadeset i prvo stoljeće te dalje, sve dok navedenim akterima dane

mikrosredine, smognu li uopće snage zanimati se za pjesništvo, ne suprotstave neko *novo-staro* literarno iskustvo. Plazibatov je drugi rukopis nedvojbeno čitati kao intrigu intime te kao metapismo gotovo stohastičke slutnje što je usputno potpisati završnim stihovima spomenutoga uvodnika: *Jasna si, imaš čvrstu postelju, čudotvoran čaj. / Ravnu ruku za druge. / Radno vrijeme. // Lijepo sam izišao, izvukao maglu, otišao / na mlijeko i sreću sa slagom. // Komu da se javim?* Spomenuto drugomedijsko redateljstvo izravnije biva, pak, naznačeno u tekstu naslovljenom *Iz vlažnoga filma. Kući vodim dragu*, gdje je *vlagu* čitati kao reakciju iz rakursa lirskoga subjekta nestabilnih postojanosti na vrijeme kao primarnoga uzročnika neizravno naznačene semantičke dezintegracije. Pritom je uporaba defragmentiranoga pojmovlja Prirode kao božanski nadahnute Stvoriteljice, nimalo božanstveno podložne smrtnosti dopunskim sredstvom, pokazalo se učinkovitim, iščitavanja regresivne, prema esencijalnoj imploziji usmjerene transcendencije: *U plodnoj i sivoj bari svemira / zatočujem ti bijeg jagodom i kupusom / nebeskim. / Dah rasplesanih duša cijepi tvoj tvrdi krvotok / duhom vjetra i voća i sna.* Jednako tako, doduše, uz primjetnu humorističnu crtu, čitati je nešto naglašenu erotizaciju, stilsko-motivski prljaviju, u tekstu *Napaljena sobarica. Metla je već iskusna* gdje je erotizam čitati kao sredstvo stilski pojačanoga ispisivanja neoegzistencijalnih upitnika, uz jednu od rijetkih i za Plazibata netipičnih igara grafostilističke prirode – završnica navedenoga teksta, grafostilističkom intervencijom, višerazinski prikazuje pad kao logičnu i očekivanu posljedicu svakoga skoka (*skokovi su glupi, piše*), a uz napomenu kako, promatrano iz pozicije lirskoga subjekta, ono što pada jest upravo *sve*. Tumačiti to kao igru riječima, sintagmama te značenjima igrača koji se jednako tako igra vlastitom svakodnevicom te, možebitno, filmskim opusom Dušana Makavejeva bilo bi, na prvu, sasvim neozbiljno, na drugu, pak, ne i nemoguće. Uostalom, koja to neozbiljnost nije moguća? Svijet lišen neozbiljnosti, u konačnici, bio bi svijetom lišenim umjetnosti.

Vatra u Plazibatovu rukopisu prevodiva je u vrijeme koje se napaja bićima, stvarima i pojavama – ona jest njihovo stanje,

radnja i zbivanje, procesualnost koja se događa neovisno o voljnom momentu lirskoga subjekta, katkad neizravnoga, katkad, pak, posve izravnoga, ali uvijek svjesnoga svoje sekundarnosti u danim procesima. Tekst *Zastoj na cesti. Vuče se čamotinja* potkrepljuje danu osviještenost koja, donekle, vodi u rezignirajuću grotesku: *Pa nedjelja. / Bijela duljina naše lijepe bolesti / seli na glavni sabirni kolodvor. Otkud / na uzici boli ljepotom / se / zaboravnim vlakovima ruga. Jutro / je dugo / hrabro se u / ravnu hranu zanosim. / Milovanje odmaram. / I putujem. // Sutra je radni dan.* Ravna ruka ili ravna hrana, kao i sve ravno u Plazibatovu drugopisu, sugerira podložnost ovospoznajnoga vremenskoj linearnosti, presudnom čimbeniku smrtnosti svega što jednako spoznatljivo jest. U nekim tekstovima samo postojanje, prezentirano ekvivalentnim umiranjem, a prema zasadama kanonske logike, biva reinterpretirano spomenom boli, najjasnijega pokazatelja postojanja nekoga ili nečega. Posebice je to primijetiti u tekstu *Korak slatkoga bola. Ne diže perje. Ne diže suho perje / ne skriva mrtvo lice / sjedi / plače / tresu se upravo sad / i sav. / Miševi se uzalud smiju / jutro jako se rumeni.* Voda, pak, kao u ranije spomenutoj pjesmi koja progovara o vlažnom filmu, semantički kontrapunktira činjenici gorenja/umiranja, vatra dakle, ne toliko kao kakav obećani transcendent, koliko kao utjeha, metaforički morfij u čijemu čitateljskom uživanju ima biti postignuto privremeno egzistencijalno rasterećenje (*Vodostaj, recimo, 40. Voda ne boli*): *Popela se još malo dosadno hladno / teška mutna voda. / Uozbiljila obale. / Napela oštrice / poglede. Naočale i / korake skrattla. / Pa čvrsto cipele zastala korake / pijesak otvrdla. / I ne stiže više / nekako / ne boli.*

Iako je sugestivnost gdje gdje na granici strogoga signalizma jednom od fundamentalnih aspekata prepoznatljivosti Plazibatove poezije ne treba smetnuti s uma kako danu kontinuiranu mjestimično, u vidu literarne šok-terapije, presijecaju momentu nedvosmislene egzaltiranosti kao u tekstu bez autorskoga uvijanja nazvanom *Oni dani. Puni zubi koljena.* Uobičajene pjesničke slike ovdje je tumačiti kao, doduše, semiotički i sadržajni pozitiv, ali u ulozi realizacije osnažene prezentnosti semantičkoga negativna. Pomalo mozaički struk-

turirana vizija tijela dolazi kao slikoviti prikaz emocionalne tromosti unutar koje dominiraju tuga, rezignacija, hladnoća, sve prikazano, uz ostalo, osmjehom koji je ni manje ni više nego otrovan. Erotizam navedenoga teksta biva, premda estetski pronicljiv, farsičnoga karaktera, a finale neoegzistencijalnoga preispitivanja umjereno seksualnim diskurzom podvodivim pod glad – nazivnik čija sadržajna odsutnost podcrta uzaludnost težnje nedvojbenom egzistencijalnom ispunjenju. Literarnu je glad katkad pritom teško promatrati različitom u odnosu na neke druge gladi kojima smo okruženi. Zapis: *A gladan sam tako sam gladan* proizvoljno je čitati i kao prikaz fiziološke karakteristike stalnosti trošenja lirskoga subjekta čime se neprestano potvrđuje njegovo umirujuće jest u korist vremenske trajnosti i kao čistu artificijelnost, svojevrsnu glad za glađu, glad za ponovljenim nadahnućima čiji sve češći izostanci gotovo afektivnom snagom potvrđuju progresivnost psihofizičkoga starenja, propadanja te, na koncu, smrti. Takva razvojna linija retoričko-upitne potrage za smislom uz dominantno korištena „sredstva“ beznačaja, u konačnici rezultira i privremenim jednako literarnim prividom, odsustvom vatre na što se nadovezuje minimalistički naznačeno približavanje zime čime se subjektovo biti neminovno primiče konačnom nestanku (*Vatra na odsuču. Skoro zima*): *Sjedim u odsutnoj kavi / Vrisak / groma odjednom / u štednjak se zabio kosom. / I kuha se munja krbkoga dodira osigurač / sjećanja je sklizak / sasvim šunka s jajima mi godi. (...) U raskoraku međuprostornih traganja / žuti se lop-taši mirom smiju / ubom u malaksalaj travi. // Peći podriguju.* Kulminaciju bi takve bivstveno-regresivne linije valjalo čitati u tekstu *Polazak. Lijepo društvo za put na sjever* gdje se takoreći magijski prijemčljiva strana svijeta djetinjom nespretnošću reprezentira kao *gore*, kao neprepisani, ali između redaka čitljivi *Stairway to Heaven*, kao dakle nužnost koja objedinjuje i dobro i zlo, a pri čemu je manje važno što je nužno zlo, samim tim što je u službi nužnosti, čitati kao podvrstu dobrog: *Vrijeme je taman sunčano s mliječnom nadom / u susretljivoj pratnji / jabuke mašte domahuju iznenađenjima i gladi / njihaljke su mirišljave i odsutne / kapije / u pokretu čuju vrt.*

Rutina kao simptom klizanja prema iščeznuću stilski simplificiranim iskazom napose dolazi do izražaja u tekstu *Jedan običan dan. Njegov sin u kokošinju* gdje, uz konstantu neoegzistencijalističkoga preispitivanja do izražaja dolazi i neotradicijski iskazni sloj teksta, svojevrsni ravničarsko-meditativni diskurz posebno naglašen u Plazibatovu prvijencu. Iskustvo je takvoga diskurza naglašeno poliosjetilno, ono svojom doživljajnom ukupnošću reprezentira svakodnevicu, iako ne pretenciozno, izrazito intenzitetno, naročito u samoj završnici spomenutoga teksta: *U naletu hrabrog vonja uzme / moj sin jednogodišnjak plav naručak zahvalan / probuđen u križu čuda / namigne bradonji u svojim iskusnim jetrima / i ponese još u nadi piletu.* I upravo ta *iskusna jetra* naglašava trošnost koegzistencije s potrošačko ustrojenim društvenim kontekstom, a što je čitati ne nužno osuđujuće koliko kao pozicioniranu konstataciju usklađenosti fiziološke potrošivosti s društvenom normom repositioniranom na dane potrošačke zasade. *Puca mi. Ravno ti polje* (primijetiti je još jednu semantički značajnu *ravninu!*) i *Pejzaž. Sad imam veliko dvorište* zato nude značajno makro te grafostilističko odstupanje od rukopisne cjeline kao naznaku razmjerno neodređenoga bježanja u odnosu na spomenuti kontekst: *bježati pred, bježati od* ili *bježati u*, naposljetku je manje-više isto – u sva tri, naime, slučaja, progovaramo bježanje, činimo ga sekundarno autorski, sustvaralački, koegzistencijalno. Naznake stepeničastoga stiha kakav je inauguriran pri poetičkim igrama slavnoga Vladimira Majakovskog upotpunjuju takvu sliku s razmjernom uspješnošću.

Jedno od pitanja koja je nakon višestrukih i gustih čitanja ovoga rukopisa možda ne logičnim, ali svakako očekivanim postaviti jest ono: Što je ljubav? Smjernice za odgovor, jedan od mnogih koji dolazi ili ne dolazi u obzir, pronaći je u tekstu *Dugo, dugo. Srce sjedi u odsutnosti (zapravo ljubavna)* gdje nam se naznaka takvoga pojašnjenja prikazuje podnaslovno, gotovo fusnotno (podnaslov je ispisan manjim fontom slova nego sam naslov), a pri čemu se osloniti o provjerenu slavonsko-šokačko-ovdašnju kulturološku patinu zahvaljujući kojoj čitav tekst poprima seman-

tičke značajke kakvoga zgodno dopisanog emotikona: *Dakle, drugi kanal: / Usputna kočoperna gladnica / ljubi mi / cijepa / rasplodni slavonski kulen. Salatu s lukom / začinja svinom mirišljave kraste / lijepo potom u fotelji upija / tv napoj. // Na programu je dužina. Pa dugo / odsutnost kava zima / podesna napojnica. / I boli me mrsko. Na podu / čvrsto tromo / prizalogaljujem. // Volim svoj objed. / Oko mene ptice zavidnice viluju / al svejedno. Zato // posve nadograđujemo stopala u zraku. / Darujemo im veličinu. Zasluzujemo im / odanost. Ljubav je, stoga, glad koju valja tažiti onim resursima na čiji spomen ogladnimo. Teorijska onesviještenost koju se i ne trudimo naročito osvijestiti što nas, pak, ne sprječava da o njoj katkad i maratonskom napornošću teoretiziramo. Na danu je konstrukciju,*

Ravnica nakon potopa

Zvonimir Stjepanović: *Ravničarski otkucaji, Osijek, Slavonsko-baranjsko-srijemski ogranak DHK, 2016.*

Dugogodišnji član Društva hrvatskih književnika, napose vrlo istaknuti član slavonsko-baranjsko-srijemskoga Ogranka, Zvonimir Stjepanović, i u 2016. godini javlja se novom jednako upečatljivom pjesničkom zbirkom, ovaj put naslovljenom *Ravničarski otkucaji*. Stjepanović, iskustveno blizak poetičkim poljima usmenopredajnih pjevanja šokačkoga literarnog koda, svoje će neotradijsko poetičko pismo i kroz novoobjavljeni cjeloviti pjesnički rukopis nastaviti spremno ispisivati kao, takoreći, obvezu tekstualnoga očuvanja identitetno umiruće Slavonije kakvu će, u budućnosti, moguće biti u prvom redu tek čitati, a što se očituje i kroz neprijeporni demografski egzodus o kojemu se u vodećim hrvatskim medijima govori sasvim površno i potpuno nespremno, a čega su itekako svjesni žitelji napose slavonskoga Istoka, višestruko ranjenoga i, čini se, potpuno zaboravljenoga (izuzeti je obljetnice poput one vukovarske kada su kamere uključene i kada se mnogi

blagovaoničkim užitkom, nadovezati i posljednju pjesmu rukopisa naslovljenu *U kuhinji. S blagovaonicom za odsutnost (ako ne možeš ovo variti)* čije čitanje, nadalasve, provocira željeni efekt utjehe, smirenja, a zatim i potpunoga spokoja. Pa i način na koji su ispisivani naslovi, ta neka rečenica i pol, uzaludna dovršenost stoga što nakon svake dovršenosti slijedi ono novo nedovršeno, razlogom je tako pomirbenoga rukopisnog finala, neosporno uspjeloga, što u konačnici navodi na zaključak kako je zbirka poezije Marinka Plazibata *vatra. igre na cesti* vrijedna recepcijske odanosti onih uskih čitateljskih krugova naviklih, ako ništa drugo, na konzumaciju svježih (kao i nešto ustajalijih) pjesničkih artikala.

Franjo NAGULOV

istaknuti pojedinci iz javnoga života tako očito nastoje prikazati *urbi et orbi* kao onima kojima je toliko stalo do Vukovara, do Slavonije, do Hrvatske).

Nimalo slučajno, rukopis je otvoren pjesmom koja izravno ukazuje na svu tragediju neupitnoga nestajanja danoga prostora, a referirajući se na poplavni užas iz 2014. godine koji je osobito pogodio cvelferski kraj. Pjesma, bez uvijanja, nosi naziv *Savska bujica* ukazujući na pustoš koji je ista ostavila iza sebe, tek uz natruhu nade kako nijedna nesreća neće slomiti ovdašnjega čovjeka (*Teško je pticu iz starog gnijezda maknuti!*). Valja spomenuti kako je Županjac Stjepanović neposrednim svjedokom tih traumatičnih dana iz svibnja mjeseca navedene godine, a njegova je komunikacija s još nekoliko autorski značajnih imena danoga Prostora, u prvom redu mejlovska, u konačnici ovjekovječena unutar projekta *Cvelferica* voditelja Gorana Rema: Ivan je Trojan, naime, dramski obradio što izravnu što neizravnu komunikaciju/isповijed petero hrvatskih književnika saživljenih s danim prostorom. Uz samoga Stjepanovića tu su Čosić-Bukvin, Zoko, Pavlović te Šušnjara. Dokudrama upravo počinje kratkim Stjepanovićevim izlaganjem datiranim na šesnaesti dan mjeseca svibnja 2014. u kojem, s obzirom na kišu koja ne

prestaje padati već danima, otvara prostor slutnji kako čitava stvar neće završiti dobro, ali istovremeno niti ne pomišljajući da će sve skupa završiti posve apokaliptičnim prizorima koji su diljem Cvelferije koji dan poslije uslijedili.

Upravo je voda krucijalnim obilježjem rukopisa. Nimalo stoga ne čudi što se na uvodnu pjesmu nadovezuju *Luka utjehe* i *Mjesečina*, semantički još izravnije, iskustveno potresnije te, nadasve, beznadnije. U pjesmi *Mjesečina* tako stoji: *Noć mi kida srce. / Kanali se izlili, / njive su prelivene / mjesečinom. / Usne se mole, / sve je stuženo. / Hoće li se / moći na jesen / orati i zasijati? / Duša nakvašena / pliva po mjesečini!* Stjepanović vodu ne poistovjećuje sa Zlom, voda je izvor života i kao takva zla može biti jedino ukoliko bi život po sebi, postojanje dakle, bilo zlo. Voda je u danom slučaju, međutim, faktografski potvrđena činjenica krajnje egzistencijalne ugroze, djelovanje prirode u odnosu na koje ovdašnji čovjek biva nemoćan te unatoč pruženom otporu u konačnici biva poražen – onako, recimo, kako nije bio čak i u nekim krajnje kataklizmičkim situacijama gdje je protiv sebe, pak, imao drugoga čovjeka, pobjedivoga kao što je i on sam. *Nakvašena duša koja pliva po mjesečini*, metafiličnim je prikazom djelomičnoga pomirenja s danim saznanjem, prihvaćanja potopljenosti kao polazišne osnove za novi izron, novo rađanje, novo građenje, novi pokušaj cvelfersko-posavskoga prostora da se izbavi iz sve snažnijega zagrljaja Zaborava.

Nostalgičarsko-depresivni tonovi nisu ništa manje iskustveno teško prohodni od onih izravnih, čak štoviše, reklo bi se kako kudikamo snažnije manifestiraju taj identitetni gubitak, čestično praznjenje poslije kojega ne ostaje ništa osim Vječnosti – kontinuirane refleksije svih prošlih i budućih Subjekata sačinjenih od nebrojenih varijanti samoga nestajanja. Utoliko je tarovskom mučninom čitati tekst *Kako vrijeme odmiče* gdje je uočiti krajnju izravnost stavljenu u ulogu na danomu mjestu izvrsnoga stilskoga pojačivača: *Kako vrijeme odmiče, sve teže i teže / utažujem bol za prošlim, prohujalim vremenima!*

Kao i u nekim ranijim radovima, i ovdje Stjepanović utjehu te snagu za nastavak koegzistencije s Ravnicom pronalazi u

prošlosti. U kasnijim tekstovima danoga rukopisa nostalgični tonovi bivaju tako stavljeni, ne samo u ulogu čimbenika naglašene rezignacije, već i barem forsiranoga uvjerenja kako vjera u bolje sutra, na koliko god nestabilnim temeljima počivala, nije u potpunosti potrošenom. Daljnjim razvojem rukopisa ti poplavni, teški, gotovo sablazni tonovi bivaju sve pozitivniji, prozračniji, prohodniji – lirski subjekt, koristeći se slikama prošlosti kao svojevrsnim prijevoznim sredstvom prema budućnosti, postaje rekonvalenscentom one poletnosti kakva je, svojedobno, doista i krasila duh toga nekoć prosperitetnoga kraja. Pjesme kao što su *Trublje*, *Lopoč* ili *Raspršene ševe*, gotovo u maniri najbolje tradicionalne arkadijske poezije naraštajno ispisivane u trendovski višestoljetno aktualnoj hrvatskoj književnosti (napose samom pjesništvu), izvrsnom funkcionalnošću semantički kontrapunktiraju uvodnim pjesmama te tako nude metafizički izbalansirani rukopis u kojemu, kako to kod Stjepanovića i inače biva, nema daljnjih oscilacija, osobito ne onih kvalitativnih.

A upravo je o kvalitativnom, estetskom aspektu pisati kao o forteu najnovijega rukopisa Zvonimira Stjepanovića, primjećujući i dalje stilski minimalizam prepoznatljiv u neotradicionalističkoj ekspresiji dijela suvremenoga slavonskog pjesničkog metapisma, crpljenoga iz Ravnice i crpljenoga Ravnicom, na tragu dviju primjetnih struja vezanih primarno uz Pjesničke susrete u Drenovcima – onih podjednako quorumaškoga i ravničarskoga iskustva (Plazibat, Kunštić), kao i onih usmenopredajnih (Galović, Garvanović), s napomenom kako je primjetnom tendencijom suvremenoga slavonskog pjesnikovanja ustrajno balansirati između tradicije i nenaglašenoga, no svejedno iznimno glasnoga postmoderniteta. Katkada čitava priča vodi i u potpunu banalizaciju, vrlo funkcionalnu međutim, koja ranije spomenutoj semantičkoj bipolarnosti nudi dodatni adut podjednako estetske izvrsnosti. Drugim riječima, upitno je bi li svaka od danih pjesama, izvučena iz rukopisa kao konteksta, funkcionirala kao proizvod podlozan estetski osjetljivoj percepciji. Stjepanović, vodeći računa upravo o primarnoj bitnosti rukopisne cjeeline, autorski očito za takvu mogućnost i

nije mario. Stoga, s obzirom na kontekst, upravo sjajno i gotovo kontemplativno zvuči pjesma *Pušnica: Meso se osušilo / iz pušnice je skinuto. / Slaninu sam obrubio, / na sitnije komade izrezao, / kulen krpom obrisao, / šunku i vratnjak / po stolu poslagaao. / Sjedeći na drvenom tronošću / nasuprot pušnice, / osjetim / da mi se duša smiješi, / sva je razdražena. / Pratim što mi se / u njoj još događa. / Noćas zatvaram oči. / Mislim da ih dugo / neću otvarati!*

Konzumacija se prošlosti kao egzistencijalnoga utočišta, ali i portala prema ljepšoj sutrašnjici najbolje ogleda u nerijetkim reminiscencijama na hranu. Najbolji primjer tomu tekst je naslovljen *Sekeli gulaš* prema jednom od drevnih jela panonskoga prostora čija asocijacija, u okvirima literarnih upregnuća, ne izaziva duhovno zasićenje već duhovnu sitost, ispunjenost, dakle, kojoj suštinski teži svaka makar djelomično samosvjesna jedinka. Jaka hrana suprotstavljena slikama zime kao u navedenom tekstu čimbenika progresivne dehumanizacije inauririra intelektualnu jestivost pisane riječi naročito poželjnu u vremenu evolutivnoga regresa pisma pri čemu suvremeni medij iznova biva pojačano, digitalno-spiljski tolerantan na sliku, daleko manje pritom na samu riječ, a sukladno jednako regresivnom horizontu očekivanja samoga konzumenta: *Zima pokazuje zube / sve je oko mene smrзло. / Duša se uželjela / toploga štednjaka / i mirisne kuhinje. / Kiselog kupusa / je dosta ostalo, / treba ga iskoristiti. / Kada tomu dođe vrijeme / sekeli gulaš ću pripremiti / i s prijateljima podijeliti. / Tko se može dobrom djelu, / i ukusnom jelu, usprotiviti?*

Poznavatelji ranije Stjepanovićeve poezije i u ovoj će zbirci pjesama prepoznati primjernu grafostilističku disciplinu, gdje gdje šimićevski simetričnu, što, uostalom, ne treba posebno čuditi – gusta čitanja neotradicionalističkih stihova dovode do zaključka kako se utjecaj Šimića na neotradicionaliste ogleda, uz ostalo, ponajviše u grafostilističkoj postojanosti na razini kako zasebnih pjesama tako i rukopisne cjeline. Dakako da navedena činjenica svjedoči Stjepanovićevim značajnim čitateljskim iskustvima bez kojih niti dana zbirka, kao ni one prethodne, ne bi bila moguća.

Završna pjesma naziva *Priželjkivanje*, s obzirom na razvojni tijek rukopisa lo-

gično, nudi jaku autorsku poruku koja, kako je već prethodno istaknuto, oponira uvodnom dijelu zbirke – život se, unatoč svemu, ipak nastavlja. S nama ili bez nas, reklo bi se, Ravnica će preživjeti. U načnaci, možda je upravo Ravnicu čitati kao Subjekt ili, točnije, Nad-Subjekt, pa i Jezik sam, čak i u onim punktovima koje je primijetiti po umjerenoj patetici s ciljem prenaplašenja egzistencijalne (samo)bitnosti imenovanoga Prostora: *S nekom posebnom / toplinom, punim žarom / prostodušno, iskreno i vatreno, / a sasvim razumljivo, / plamtećim očima, / priželjkujem, da se srce / nikad ne odljubi od plavih, / plemenitih i ravničarskih lotkucaja.* Ravničarsko je tlo naglašeno palimpsestno, podložno, dakle, daljnjem ispisivanju. Nije stoga sumnjati, uvodnom i svakako razložnom pesimizmu usprkos, kako će, makar tekstualno, spomenuti otkucai zadržati svoju postojanost, čak i ukoliko isti budu suočeni s povremenim inspirativnim aritmijama.

Franjo NAGULOV

Književno-kritički symposion o Borisu Domagoju Biletiću

“U znaku Kairoa: književna kritika o djelu Borisa Domagoja Biletića”,

(Naklada Ceres, Zagreb, 2015.)

Priredila Jelena Lužina.¹⁾

Nakon gotovo četiri desetljeća intenzivnoga stvaralačkog rada jednog književnika i javnog djelatnika takvog formata kao što je Boris Domagoj Biletić, bilo je prirodno očekivati da uslijede i prve značajnije sinteze književno-kritičke i društvene recepcije njegova stvaralaštva i djelovanja, i evo to se u pravom smislu te riječi i na najbolji mogući način i dogodilo upravo

¹⁾ Tekst pročitao na predstavljanju knjige 25. listopada 2016. godine u Multimedijskom centru u Rovinju.

pojavom ove iznimno zanimljive i nadasve vrijedne knjige. Dakako, ne događa se to svakom autoru. Nisu dovoljna samo desetljeća rada i redovita bivanja na književnoj i kulturnoj sceni. Većina, pa i vrlo zaslužnih pisaca, to nikad ne doživi. Ali još je na samom početku Biletićeva pojavljivanja u istarskom, hrvatskom i ondašnjem jugoslavenskom književnom prostoru, i osobito prvih godina osamdesetih, bilo jasno da je na književno i društveno poprište stupio stvaralac velikoga potencijala, prepoznatljive intelektualne i kreativne osobnosti, odmah zamijećene ne samo u Istri, već i daleko preko Učke, pa, dakako, i na prostorima bivše države.

Premda u svakodnevnom životu Biletić nije bio slobodan umjetnik, ostvario je tijekom proteklih desetljeća, a i dalje ostvaruje, život istinskoga profesionalnog književnika u onom smislu u kojem su živjeli i stvarali ponajbolji pisci, čija se biografija vezuje ponajprije ili čak isključivo za njihovo pisanje i njihovo književno djelo. U to je uloženo mnogo energije i vrhunskog znanja, i dakako uvjerenja u vlastito književno, kulturno i društveno poslanje. Stoga i ne čudi što se tijekom tih desetljeća posložila doista respektabilna bibliografija radova o njegovoj poeziji, književno-kritičkim i esejističkim ostvarenjima, te o nizu drugih njegovih književnih i kulturoloških projekata. Dakako, respektabilna ne samo u kvantitativnom smislu, što samo po sebi već nije malo, jer – treba naglasiti – upravo je u razdoblju o kojem govorimo s hrvatskoga kulturnog zemljovidu nestalo bezbroj kulturnih rubrika u dnevnim listovima i tjednicima, nekih književnih časopisa, ili brojeva njihovih svezaka unutar jednoga godišta, tako da se iz dana u dan drastično reducirao i hrvatski književno-kritički prostor – stoga, velim, bibliografija svakako respektabilna u kvantitativnom, ali nadasve u kvalitativnom smislu, jer o Biletiću su pisali ponajbolji autori, i to svih generacija, od mlađih pisaca do onih danas uglednih članova Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Nikad, a o tome najbolje svjedoči i ovaj opsežan izbor tekstova, nitko tko je pisao o Biletiću nije ni za trenutak otklizio u kolegijalnu kurtoaziju ili, ne daj Bože, površnost. Riječ je o prvorazrenim tekstovima visoke književno-kritičke i teorijske

razine, tekstovima nadahnutim, rekao bih čak i literarno lijepim, ponesenim izvornim unutarnjim intelektualnim nabojem, i uvijek znanstveno i stručno oslonjenima na najviše i najstrože uporišne točke i uzore recentne domaće i svjetske književno-kritičke i teorijske prakse.

Uvodnu intonaciju knjizi dala je njezina priređivačica Jelena Lužina, s naglaskom na Biletićev društveno-kulturološki (ona bi rekla: nekrležijanski) angažman, te njegov osobni i dosljedni aktivizam koji je uvijek bio i zauvijek će ostati uokviren jezikom, duhom, prostorom, mentalitetom i identitetom zavičaja. Črnja i drugi Biletićevi predšasnici, veli Lužina, izvukli su zavičaj iz anonimnosti, a on sada nastavlja njihov posao. Tu neospornu činjenicu potvrđuje niz vrlo zapaženih Biletićevih knjiga posvećenih književnim, književno-povijesnim, kulturološkim i društvenim temama, pa im je i u ovom izboru posvećen značajan prostor. Treba istaknuti da su u krajnje složenim, turbulentnim vremenima koja su već dobro iz nas, ali nas, s brojnim životnim i društvenim reperkusijama itekako još uvijek prate, te Biletićeve knjige pokretale i otvarale složena kulturološka i društvena pitanja, osobito zavičajnih značajki. Biletićevi su izrečeni stavovi, katkad i po cijenu ozbiljne polemike, uvijek bili vrlo jasni i rezolutni, a tako ih je doživjela i kritika, koja s njima – to vidimo i u ovoj knjizi – rijetko spori, ali ih, bar što se postavljenih pitanja i katkad nadostajućih odgovora tiče, proširuje i produbljuje.

Puno je više i daleko ambicioznijih priloga, što je nekako i bilo za očekivati, posvećeno Biletićevom pjesništvu. Izrečeni su ovdje mnogi zanimljivi kritički i teoretski stavovi, i orisani raznoliki registri pjesnikova interesa te tematskih i formalno-estetskih nagnuća, među kojima je one najrelevantnije za Biletićev pjesnički opus vješto i s primjerenom akribijom sažeo, elaborirao i prokomentirao Milorad Stojić u svom tekstu "Ktonijsko kao (sredozemna) sudbina". Ja bih se samo nakratko referirao na pojam postmoderne koji se ovdje često navodi kao jedna od osobitosti Biletićeve poezije. Dakako, ne govorim sa stajališta znanosti o književnosti koja o tome danas zna puno više, a k tome ja i nisam znanstvenik, ali sam sâm kao autor prošao kroz

neka vrlo slična iskustva, i to već prvih godina davnih sedamdesetih, kada je pojam postmoderne tek postupno prodirao u naše krajeve, a mnogi od onih autora koje će kasnije, nakon potpunog znanstvenog i kulturološkog osvještenja tog pojma, smatrati postmodernistima uopće nisu razmišljali na taj način. To što su se formalne, estetske i sadržajne strukture u potpunosti uklopile u fenomen postmoderne bilo je u to vrijeme, a i još dobrano kasnije kada je u književnost ulazio tada mladi pjesnik Boris Biletić, zapravo *osjećanje vremena* koje je – već je bilo posve jasno – bilo suočeno s dubokom krizom na svim razinama i nudilo nam samo svojevrsni kaos tih struktura. Netko se u tome književno više snašao, netko manje, ali je osebujuće pjesnike poput Biletića zaštitio unutarnji amalgam velikog nadahnuća, s jedne, i iznimne erudicije s druge strane, koji je težio da taj kaos usustavi u nešto književno lijepo i produktivno. U tome je i uspio. Ali držim, onoliko koliko sam s nekom dozom kritičke kompetencije čitao Biletićeve pjesme, da je njegov istinski pjesnički napor bio fokusiran ne na postmodernistička traganja i eksperimente, već na nešto posve drugo: kako ne dopustiti unutarnjoj intuitivnoj pjesničkoj snazi da se razlije neobuzdano, i kako je svojim znanjem i intelektualnom vještinom ukrotiti, a da joj ne oduzme izvornost i onaj divni eleuzinski zanos.

Knjiga koja je pred nama ima jednu posebnu vrijednost koju želim istaknuti. To je dostojanstvo potpunog odsustva kritičarskog samoljublja, i u tome su ovdje svi autori jednaki, kao da su svi skupa radili na zajedničkom projektu. To je velik plus za hrvatsku književnu kritiku, jer tek takva, bez zamagljena pogleda, kritika može davati doista vrijedne autorske plodove. A to je ovdje slučaj.

Ono što posebno pada u oči jest da su, svaki tekst pojedinačno, a onda i cijela knjiga posve organski prožeti brojnim citatima najizvršnijih Biletićevih stihova. Čini se da je citirano sve, jer tako je sve doista i bogato i dojmljivo, poput lijepo istkanog (inter)tekstualnog metafizičkog tepiha gdje se šare nespontanog pjesnikova nadahnuća prepliću sa živim bordurama i resicama kritičkih domišljanja i nadahnutih, posve novih, nerabljenih kritičkih i teoretskih

sintagmi i definicija. Tako poticajna snaga pjesništva prema književnoj kritici kao u Biletićevu slučaju vrlo je rijedak fenomen u živoj književnosti, tj. u trenucima dok praktično iz dana u dan za njegovim radnim stolom sve tek nastaje, razvija se i pristiže nam u punom zamahu. Za takve aktualne, hrabre, odlučne i u isto vrijeme decentne, ali krajnje afirmativne kritičke stavove bez ostatka i to sve samih vrsnih i nadasve ozbiljnih autora zastupljenih u ovoj knjizi ne bi bila dovoljna samo Biletićeva snažna i osebujuća pjesnička i intelektualna aura da iza nje ne zrači još snažnija aura izvornog pjesnikova nadahnuća i ekstatičnoga zanosa koji nam jedino kao takav i može posredovati one “odnekud” tako nepojmljivo lijepe orfičke poruke i pjesničke slike kojima vrve njegovi stihovi. Posve sam uvjeren da nijedan od sudova izrečenih u ovim kritičkim tekstovima neće doživjeti ozbiljniju “kritiku vremena”, i osobito ne kada je riječ o Biletićevoj poeziji. Društvene i povijesne teme, istina, tijekom vremena prolaze kroz različite tjesnace veće ili manje aktualnosti, većeg ili manjeg zagrijavanja i hlapljenja, premda je, treba naglasiti, kod Biletića i njihova ukorijenjenost u prostor i vrijeme, osobito na ravni zavičajnih tema, iznimno snažna, ne samo u pogledu preuzetog, duboko doživljenog i shvaćenog povijesnog i društvenog nasljeđa, već i u smislu izravnog osobnog sudjelovanja u njegovu stvaranju u posljednjih nekoliko vrlo dramatičnih desetljeća.

Poticajna snaga Biletićeva pjesništva prema književnoj kritici, kao što rekoh, bila je, a i dalje jest iznimno velika, ali zanimljivo je da je to u ovom slučaju prouzročilo i nov, snažan, neobičan poticajni val kritike prema samoj kritici. Tekstovi u ovoj knjizi nastajali su u različitim razdobljima i u raznim prigodama, a opet, i usprkos katkad i vrlo divergentnim književno-kritičkim konceptima i pristupima njihovih autora, tako ih evidentno prožima neko organsko (s)misaono zajedništvo. Pa čak i na običnom fizičkom planu susljeduju se kraće, krajnje lapidarne, vrlo sugestivne, gotovo sentenciozne kritičke egzegeze, poput onih Ante Stamaća, Tonka Maroevića ili Alide Bremer, s opsežnijim i zahtjevnijim hermenutičkim zahvatima, nerijetko i vrlo pretencioznima, dakako ne samo u namjeri

već u njihovu stvarnom domašaju, poput tekstova Cvjetka Milanje i Sanje Knežević, i nedvojbeno najobuhvatnije i najprodubljenije, a po meni, u smislu izoštrnosti objektivnosti, svakako i najbolje studije u ovoj knjizi autora Milorada Stojevića. To stvara – parafrazirat ću u ovom kontekstu jednu vrlo slikovitu Načinovićevu sintagmu, također iz ove knjige, – specifičnu dinamiku njezina unutarnjeg reljefa. Prepuna živih, zainteresiranih sučeljavanja u detaljima i promišljanjima, ponesena uzajamnim citatnim dopunama, komentarima, mjestimice i polemičnim tonovima, ova se lijepa knjiga ubrzava i usporava iznutra, kao da diše; zavede nas na gotovo lirizirane pasáže, a onda se svom snagom vrati na usijanu znanstvenu akribiju, katkad, u specijalističkom smislu, i krajnje radikalnu i gotovo hermetičnu. Njezin nutarnji napon snažno se osjeća, i odjednom shvaćate da je dojam rasutosti hrvatske književne kritike i njezine javne neprisutnosti danas zapravo privid, i da je ona, kao i uvijek u svojoj povijesti, i u ovom književnom trenutku koji živimo doista moćna i vrlo originalna karika aktualne hrvatske književnosti. Možda ne bi bilo pretjerano (a u kontekstu razgovora

o ovoj knjizi gdje se postmodernizam vrlo često spominje možda doista i nije), rekao bih da nam njezin bogati sadržaj u svojim divergentnim, a opet kompatibilnim strukturama djeluje nekako postmoderno, kao jedan veći prozni ulomak sa stvarnim književnim likovima i njihovim osobnim i osebnim intelektualnim autotematiziranjem. I još nešto posebno imponira: svi su ti kritičari izvrsni čitatelji! – i usprkos lamentacijama koje povremeno čujemo o iščeznuću knjige pod pritiskom drugih medija, ovi književno-kritički primjeri pokazuju i dokazuju da se dobra knjiga u nas doista čita i to da se čita dobro i temeljito. Ova knjiga, u dijalogu koji se doista odvija ovdje, u njoj, na istom mjestu, ali nevjerojatno, kao da se događa i uživo, u isto vrijeme, nadahnut je i sugestivan Symposium o Biletiću i njegovom stvaralaštvu kakvih bi nam danas trebalo mnogo više, jer u punom sjaju vraćaju dignitet književnosti i, dakako, kulturi u cjelini.

(Pula, listopad 2016.)

Aldo KLIMAN

KRONIKA DHK – Listopad, studeni 2016.

– 3. listopada

Raspisan je natječaj za izbor i imenovanje uredništva časopisa „Republika“.

– 4. listopada

Održano je Povjerenstvo za Tribinu DHK.

U prostorijama DHK održana je Mala tribina DHK na kojoj se s učenicima Osnovne škole Ksaver Šandor Gjalski iz Zaboka družila Snježana Babić Višnjić. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 5. listopada

U prostorijama DHK predstavljena je knjiga Ružice Martinović Vlahović: *Ima jedno tajno mjesto* (Biakova, 2016.). Uz autoricu, sudjelovali su Josip Sanko Rabar i Ivan Bekavac Basić. Prozne ulomke čitala je dramska umjetnica Dunja Sepčić.

U Zaboku je održana sjednica Prosudbenog povjerenstva za nagradu „Ksaver Šandor Gjalski“.

– 6. listopada

U prostorijama DHK predstavljena je knjiga Siniše Cmrka: *Zvrk domaćinstvo*. *Priče mačka Pisa u stiboPisu* (Alka Script, 2016). Uz autora, sudjelovali su Diana Žalar, Miro Gavran i voditelj Luka Bulić.

– 6.-9. listopada

Održani su 37. Zagrebački književni razgovori na temu: *Jezik, književnost i nacionalni identitet*. U raspravama je sudjelovalo 15 sudionika – književnih povjesničara, kritičara, pjesnika, novinara, sveučilišnih profesora i nakladnika: Stjepan/István Blazetin/Blazsetin (Mađarska) “Književnost Hrvata u Mađarskoj i nacionalni identitet”, Yiorgos Chouliaras (Grčka) “Književ-

nost i nacionalizam”, Maciej Czerwiński (Poljska) “Hrvatski nacionalni identitet u književnim i neknjiževnim kodovima komunizma”, Magdalena Dyras (Poljska) “Rekonstrukcije identiteta u Hrvatskoj i kulturni zaokret prema prostoru”, Manuel Frias Martins (Portugal) “Književnost i nacionalni identitet. Brisanje sjećanja ili potvrđivanje sadašnjosti?”, Tihomir Glowatzky (Njemačka) “Kulturne i regionalne tradicije u hrvatskoj književnosti i njihova povezanost s globalnom književnosti”, Bernarda Katušić (Austrija) “Ljubeci Drugi”, Frančeska Liebmann (Austrija) “Babilonska kula kao odrednica nacionalnog (i kulturnog) identiteta u dvjema kronikama Ive Andrića”, Ranko Matasović (Hrvatska) “Jezik i etnički identitet u povijesti europske književnosti”, Ivica Matičević (Hrvatska) “Slučaj pjesnika Borisa Marune ili o identitetu hrvatskih emigrantskih pisaca”, Tuga Tarle (Hrvatska) “Jezik kao utočište autentičnoga ‘ja’ (Na vjetrometini globalizacije)”, Kees van Meel (Nizozemska) “Živjeti (mali) jezik”, Gábor Zsille (Mađarska) “Govoriti usamljenim jezikom – Živjeti u izgnanstvu”, Božidar Petrač (Hrvatska) “Sto godina Sigetske epopeje u hrvatskoj književnosti”

Razgovori su završeni izletom sudionika u Čakovec.

– 10. listopada

Održana je Tribina u gostima u Centru za odgoj i obrazovanje Goljak. Književnica Silvija Šesto družila se s učenicima, a Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 11. listopada

Na Tribini DHK održano je predavanje knjige Ivana Babića: *Pogledi* (Zagreb, Mala knjižnica DHK, 2016.). Sudjelovali

su Krešimir Bagić, Evelina Rudan, Antun Pavešković i Lada Žigo Španić, voditeljica. Tekstove je čitao dramski umjetnik Zvonko Zečević.

– 13. listopada

U prostorijama DHK Veleposlanik Republike Slovačke u RH nj. e. Juraj Priputen održao je predavanje na temu: «Prioriteti predsjedništva Republike Slovačke u Vijeću EU».

U Francuskoj je u 76. godini preminuo MIRKO VIDOVIĆ.

– 14. listopada

Na Tribini DHK održano je predstavljajne prijevoda na njemački jezik "Balada Petrice Kerempuha" (Zagreb, Biblioteka Most/The Bridge, 2016.). Uz prevoditelja Borisa Perića, sudjelovali su dr.sc. Tomislav Pletenac, Davor Šalat, akademik Viktor Žmegač i Lada Žigo Španić, voditeljica. Tekstove je čitala dramska umjetnica Beti Lučić.

U 18 sati održana je Umjetnička večer posvećena životu i djelu umjetnice Marije Barbarić Fanuko povodom njenog 80. rođendana. Sudjelovali su Nevenka Nekić, Mirko Ivanjek, Đuro Vidmarović, Marija Peakić-Mikuljan. Izbor iz djela izvela je dramska umjetnica Anja Šovagović Despot. Glazbeni program: *W.A. Mozart: Kvartet u D-duru, K. 285 - Allegro, Adagio, Rondeau*, izveli su: Lucija Petrač, flauta, Dunja Bontek, violina, Marko Otmačić, viola i Oliver Dorđević, violončelo.

– 14. do 15. listopada

Održani su 14. *Pulski dani eseja* na temu: "Hrvatski književni regionalizam – nekoć i danas u organizaciji DHK-Istarskoga ogranka i časopisa NOVA ISTRA. Sudjelovali su: Vinko Brešić, Mario Kolar, Jelena Lužina, Valnea Delbianco, Tomislav Žigmanov, Sanja Vulić, Ivica Matičević, Tomislav Marijan Bilosnić, Antun Pavešković, Šimun Šito Ćorić, Mirko Ćurić, Helena Sablić Tomić, Sanja Knežević, Jakša Fiamengo i Milorad Stojević.

Predstavljen je „Treći Šoljanov zbornik“ (POU Rovinj, IO DHK Pula, 2016).

Nagradu „Zvane Črnja“ dobio je Ivica

Matičević: „MJERA ZA PRIČU, Književnokritički ogleđi o suvremenoj hrvatskoj prozi“ (izd. Ex libris, Zagreb, 2015). za najbolju knjigu eseja.

Autor programa i voditelj: Boris Domagoj Biletić.

– 18. listopada

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga Nevenke Nekić "Hrvatske heroine". Uz autoricu, sudjelovali su msgr. Valentin Pozaić, Marija Peakić Mikuljan, Miroslav Međimrec, Đuro Vidmarović i voditeljica Lada Žigo Španić.

– 19. listopada

Održano je obilježavanje 125. godišnjice rođenja Tina Ujevića. O djelu Tina Ujevića govorili su: dr. sc. Ivana Drenjančević, dr. sc. Krešimir Bagić i dr. sc. Ivica Matičević. Izbor iz Ujevićeve poezije interpretirao je dramski umjetnik Joško Ševo, a glazbeni i poetski uvod izveo Borben Vladović.

U prostorijama DHK predstavljena je zbirka novela grupe autora OTOČKI DEKAMERON, svezak I. Sudjelovali su: dr. sc. Jasminka Brala Mudrovčić, dipl. iur. Milan Kranjčević, prof.dr sc. Ante Bežen, mr.sc.Božidar Petrač i prof. Manja Kostelac-Gomerčić. Tekstove su čitali Valentina Rubčić i Dario Eror. Glazbena točka: Zvonimir Tonković – bisernica.

– 20.-22. listopada

U Vinkovcima su održani 22. *Dani Josipa i Ivana Kozarca*. Dubravki Oraić Tolić dodijeljena je Nagrada za životno djelo.

– 25. – 26. listopada 2016.

U Društvu hrvatskih književnika održan je međunarodni seminar o javnoj posudbi za književnike. Seminar su zajednički organizirali European Writers' Council (Bruxelles), DHK i Norwegian Non-fiction and Translators' Association, koja je ujedno bila i sponzor događanja. Seminar su otvorili predsjednik EWC-a Nick Yapp, Trond Andreassen, međunarodni tajnik NFF-a i Ružica Cindori, tajnica DHK i članica Upravnog odbora EWC-a. Gosti su bili glavna tajnica EWC-a Myriam Diocaretz, član Upravnog odbora EWC-a i dobitnik nagrade EU za književnost Tiit

Aleksjev iz Estonije te književnici iz Finske, Danske, Estonije, Litve, Latvije, Poljske, Rumunjske, Mađarske, Bugarske i Crne Gore. U ime DHK nazočni su bili dopredsjednica Željka Lovrenčić, član UO DHK Dubravko Jelačić Bužimski i Lada Žigo, dobitnica EUPL. Književnici su govorili o pravu javne posudbe u svojim zemljama, a Morten Visby iz Danske govorio je o problematici posudbe elektroničkih knjiga. Završna sesija seminara bila je posvećena načinima lobiranja i izradi strategija za implementaciju i poboljšanje sustava javne posudbe, kao kolektivnog prava koje doprinosi poboljšanju materijalnog statusa književnika, o čemu je govorila Myriam Diocaretz. Seminar nije bio otvoren javnosti.

– 27. listopada

Na Tribini DHK održano je predstavljajući dviju knjiga Ive Kalinskog: „Agnes, Dock Duck i ostali“ i „Apidiktor“. Uz autora, sudjelovali su dr. sc. Božica Pažur i Lada Žigo Španić, voditeljica. Tekstove su čitale dramske umjetnice Beti Lučić i Dunja Sepčić.

– 27. - 29. listopada

U Koprivnici je međunarodni festival književnosti *23. GALOVIĆEVE JESENI*.

Sudjelovali su: Roland Orcsik iz Mađarske, Bashir Sakhawariz iz Afganistana, Zbigniew Machej iz Poljske, Peter Šulej iz Slovačke, Primož Repar iz Slovenije te Drago Štambuk, Božidar Prosenjak i Milan Frčko iz Hrvatske.

U sklopu manifestacije dodijeljena je Nagrada „Fran Galović“ za najbolje djelo na temu zavičaja i/ili identiteta knjizi „Na osami blizu mora“ Zorana Ferića.

Na završnoj večeri, koju je vodio predsjednik organizacijskog odbora festivala Marko Gregur, dodijeljena je i Nagrada «Mali Galović» za učeničke književne radove, koju je ove godine dobila Zrinka Zagorec, učenica 3.d razreda Gimnazije Ivana Zakmardija Dijankovečkog iz Križevaca, za kratku priču „Nova stranica“. Posljednjeg dana festivala gosti su položili vjenčić ispred biste Frana Galovića u rodnom mu Peterancu kod Koprivnice. Tijekom sva tri dana festivala organizirana su čitanja po G-točkama diljem javnih prostora u Koprivnici te su Galovićevim stihovima oslikane klupe u koprivničkom

gradskom parku. Održana je i večer sjećanja te je postavljena spomen-ploča koprivničkoj književnici, kritičarki i urednici Boženi Loborec na zgradi gradske knjižnice u Koprivnici.

Jeseni su održani u organizaciji Grada Koprivnice i DHK-Podravko-prigorskog ogranka.

– 28. listopada

U prostorijama DHK održan je književni susret na kojem su se predstavili bugarski književnici Nikolaj Stojanov i Georgi Konstantinov. Uz bugarske književnike, sudjelovali su: Raško Ivanov, dr.sc. Marijana Bijelić, dr.sc. Ana Vasung. Odbrane ulomke iz djela književnika čitala je dramska umjetnica Doris Šarić Kukuljica.

U Klubu hrvatskih književnika u Puli održana je Mjesečna književna tribina na kojoj je gostovao Damir D. Ocvirk, prozaik i pjesnik. Voditeljica mr. sc. Vanesa Begić, književna kritičarka.

– 29. listopada

U Zaboku je održana svečana dodjela nagrade *KSAVER ŠANDOR GJALSKI* Željku Ivankoviću za roman *Rat i sjećanja* (Ex-libris Rijeka, Synopsis-Sarajevo, 2016.). Nagradu su uručili gradonačelnik Zaboka Ivan Hanžek, predsjednik DHK Božidar Petrač. Obrazloženje u ime Prosudbenog povjerenstva dao je Ivica Matičević.

– 30. listopada

U Subotici je preminuo LAZAR MERKOVIĆ.

– 2. studenoga

Održana je Mala tribina DHK na kojoj se s učenicima Osnovne škole *Miroslav Krleža* družila Sanja Pilić. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 3. studenoga

U prostorijama DHK nakladnička kuća Mozaik predstavila je novi romana Mire Gavrana „Nekoliko ptica i jedno nebo“ (Mozaik knjiga, Zagreb, 2016.). Uz autora, sudjelovali su Julijana Matanović, Zoran Maljković i dramski umjetnik Robert Kurbaša.

– 4. studenoga

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga Mirjane Hegedušić Jelen “Put u Hlebne” (Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 2015.). Uz autoricu, sudjelovali su Boris Perić i Lada Žigo Španić. Stihove je čitao dramski umjetnik Dubravko Sidor.

U Slavonskom Brodu u sklopu tradicionalne manifestacije *Sjećanje na Dragutina Tadijanovića* na 111. rođendan ovog istaknutog hrvatskog pjesnika, predsjednik Upravnog odbora Žaklade HAZU akademik Velimir Neidhardt uručio je Borbeni Vladoviću nagradu Zaklade HAZU „Dragutin Tadijanović“.

Povelja uspješnosti “Srebrne svirale Dragutina Tadijanovića” dodijeljena je ove godine Ivanu Golubu.

– 7. studenoga

Održana je Tribina u gostima DHK na kojoj se s pacijentima Centra za odgoj i obrazovanje “Goljak” družila Lana Bitenc. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 8. studenoga

Održana je Tribina u gostima DHK na kojoj se s pacijentima KBC-a Zagreb na hematološko-onkološkom odjelu družila Snježana Babić Višnjčić. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

Održan je književni susret u povodu 30. obljetnice smrti *Marije Čudine*. O životu i djelu Marije Čudine govorili su Tonko Maroević, Miroslav Mićanović i voditelj programa Ivica Matičević. Odabrane stihove pjesnikinje interpretirao je dramski umjetnik Joško Ševo.

– 9. studenoga

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga Davora Grgurića “Zalog sidrenja” (DHK–Ogranak Rijeka, 2016.). Uz autora, sudjelovali su Božica Jelušić, Miroslav Mićanović i Lada Žigo Španić. Tekstove je čitala dramska umjetnica Dunja Sepčić.

– 10. studenoga

Održan je književni susret u povodu 80. obljetnice rođenja *Joze Laušića*. O životu i djelu Joze Laušića govorili su Marko Grčić, Antun Pavešković i Ivica Matičević.

vić, voditelj programa. Odabrane dijelove iz autorove proze interpretirao je dramski umjetnik Dubravko Sidor.

– 11. studenoga

U svečanoj dvorani Filozofskog fakulteta u Osijeku održano je predstavljanje pet monografija “Cvelferica”. Sudjelovali su prof. dr. Evelina Rudan Kapec, akademik Pavao Pavličić, akademik Boris Senker i Mirko Čurić, predsjednik Slavonsko-baranjsko-srijemskog ogranka DHK.

– 14. studenoga

Održana je 19. sjednica Upravnog odbora DHK.

– 15. studenoga

Održan je znanstveni kolokvij o životu i djelu Milana Begovića u povodu 140. obljetnice rođenja. Sudjelovali su Vinko Brešić, Tihomil Maštrovic, Boris Senker, Josipa Dragičević, Andrea Sapunar Knežević, Antun Pavešković, Tomislav Brlek, Dubravka Crnojević Carić, Sanja Nikčević, Almir Bašović, Ivan Trojan i voditelj kolokvija Ivica Matičević.

Održana je Tribina u gostima DHK na kojoj se s pacijentima na odjelu Pedijatrije KBC-a Zagreb družila književnica Stanka Gjurić. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

– 16. studenoga

U velikoj dvorani palače HAZU održano je predstavljanje knjige „Nikola Šubić Zrinski u hrvatskom stihu” (DHK, Zagreb 2016.). U predstavljanju su sudjelovali akademik Zvonko Kusić, akademik Josip Bratulić i Božidar Petrač. Stihove je kazivao dramski umjetnik Joško Ševo.

U prostorijama DHK održano je predstavljanje knjige Almira Bašovića “Maske dramskog subjekta” (Filozofski fakultet, Sarajevo). Uz autora, sudjelovali su akademik Boris Senker, dr. sc. Dubravka Crnojević Carić i dr. sc. Ivica Matičević

– 17. studenoga

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga Josipa Sanka Rabara “Nacrt vrta” (Biakova d.o.o., Zagreb 2016.). Uz autora, sudjelovali su Ivan Rodić, Đuro Vidmarović, Ivan

Bekavac Basić i Lada Žigo Španić. Tekstove je čitala dramska umjetnica Beti Lučić.

– 18. studenoga

U Svečanoj dvorani “Tone Peruško” Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli održano je predstavljanje knjige Darka Dukovskog “Istra ‘spod ponjave” (Istarski ogranak DHK, 2016.). Uz autora, sudjelovali su doc. dr. sc. Andrea Matošević, dr. sc. Boris Domagoj Biletić i Drago Orlić.

U Zagrebu je u 74. godini preminuo **BRANIMIR BOŠNJAK**.

– 21. studenoga

Održana je Tribina u gostima DHK na kojoj se s pacijentima Centra za odgoj i obrazovanje “Goljak” družila Željka Horvat Vukelja. Tribinu je vodio Hrvoje Kovačević.

U prostorijama DHK održano je predstavljanje knjige Lidije Bajuk “Kao ruža, kao zvijer dragi moj Flaubert” (Mala knjižnica DHK, Zagreb 2016.). Uz autoricu, sudjelovali su Antun Pavešković i Zvezdana Jembrih i Lada Žigo Španić. Tekstove je čitao dramski umjetnik Renee Medvešek.

– 22. studenoga

U prostorijama DHK održano je predstavljanje knjige Mladena Kušeca i Siniše Reberskog “Sredina! Pomaknite se naprijed!.

– 23. studenoga

Održana je Umjetnička večer u povodu 100. obljetnice rođenja Stjepana Jakševca. Prof.dr. Stjepan Hranjec upoznao je publiku o životu i djelu Stjepana Jakševca, a stihove je kazivala dramska umjetnica Marija Borić.

– 24. studenoga

U prostorijama DHK održan je znanstveni kolkovij o Anti Starčeviću povodom 120. godišnjice smrti. Kolokvij je organiziran u suradnji s Hrvatskim Institutom za povijest. Sudjelovali su Božidar Petrač, Stjepan Matković, Zlatko Matijević, Ivo Banac, Dean Slavić, Tomislav Jonjić, Ivan Čulo, Marinko Šišak, Vinko Brešić, Marko Samardžija i Željko Vegh.

U Maloj vijećnici Grada Đakova Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski i Ogra-

nak Matice hrvatske u Đakovu dodijelili su Nagradu Julije Benešić Ivici Matičeviću za knjigu “Mjera za priču” (Ex libris, Zagreb 2015.).

Održano je predstavljanje zbirke pjesama Marine Katinić “Ptica na ušcu smoga”, dobitnice Nagrade Anđelko Novaković za 2015. O zbirci su govorili Božidar Petrač, Tin Lemac, Luka Tripalo i Dobrila Zvonarek. Stihove je čitala Tea Tekić. Glazbeni program izveli su Iva Letica, Darjana Blaće Šojat, Domagoj Katinić, Lana Filipin, Mirko Prišlin, Bojan Novaković i Karla Rakamarić.

U Klubu hrvatskih književnika Istarskog ogranka održano je predstavljanje četiriju digitaliziranih bibliografija Istarskoga borca – Ibora, Istarskoga mozaika, Istre i Nove Istre. Sudjelovali su Marija Petener–Lorenzin, Nadia Bužleta, Iva Ciceran i Boris Domagoj Biletić.

– 25. studenoga

U Muzeju likovnih umjetnosti u Osijeku predstavljena je knjiga Lidija Bajuk “Kao ruža kao zvijer, dragi moj Flaubert” (Zagreb, DHK, 2016.). Uz autoricu, sudjelovali su Delimir Rešicki i Ružica Pšihistal. Tekstove je čitao dramski umjetnik Ivan Čačić.

– 28. studenoga

Na Tribini DHK predstavljena je knjiga Katarine Brkić i Đure Vidmarovića “Moja Moslavina” (Ogranak Matice hrvatske u Kutini 2016.). Uz autore, sudjelovali su Božica Brkan, Zdravko Gavran i Lada Žigo Španić. Poetsko–prozne tekstove čitala je dramska umjetnica Dunja Sepčić.

– 29. studenoga

Održana je Umjetnička večer u povodu 350. godišnjice smrti Vladislava Menčetića. Uvodno izlaganje pripremili su mr.sc. Božidar Petrač i prof.dr.sc. Davor Dukić. Stihove je kazivao Joško Ševo. Glazbeni program izveli su Dunja Bontek, Marko Otmačić i Oliver Đorđević.

– 30. studenoga

U Zagrebu je u 78. godini preminuo **ANTE STAMAC**.

Maja **KOLMAN MAKSIMILJANOVIĆ**

REPUBLIKA, mjesečnik za književnost, umjetnost i društvo.
Izdaje Društvo hrvatskih književnika. Uređuju Dubravko Jelačić Bužimski i Božidar Petrač.